

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КАЛУГІНА ІННА ОЛЕГІВНА

УДК 351.9:343.35(477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ
ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ**

Подається на здобуття наукового ступеня **доктора філософії**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. О. Калугіна

Науковий керівник – **Удовика Лариса Григорівна,**
доктор юридичних наук, професор

Запоріжжя – 2025

АНОТАЦІЯ

Калугіна І. О. Теоретико-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2025.

У роботі на основі сучасних наукових розробок актуальних проблем загальної теорії держави та права, комплексного аналізу нормативних джерел, узагальнення й систематизації основних положень галузевих юридичних наук щодо антикорупційної політики та сучасного правового досвіду обґрунтовано теоретико-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, об'єкт, предмет, завдання і методи дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів, їх теоретичне й практичне значення, наведено дані про опубліковані праці та апробацію основних положень дисертаційної роботи, її структуру та обсяг.

У першому розділі, який містить три підрозділи, охарактеризовані генеза осмислення феномену корупції у сучасній науці, стан розробки теми, виявлено напрями й аспекти досліджуваної теми, що потребують більш детального вивчення. Виокремлено й охарактеризовано п'ять основних періодів у осмисленні корупції та антикорупційної політики, кожний із яких має свої особливості та відображає трансформацію загальних уявлень про корупцію як стан моральної деградації суспільства до комплексного аналізу причин, змісту й наслідків корупції, результатом якого стають її легальне тлумачення, прийняття комплексу нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання і протидію корупції на міжнародному, європейському та національному рівнях, розробка і реалізація антикорупційних політик (антикорупційних стратегій) у зарубіжних країнах, у т.ч.

антикорупційної правової політики України. На основі узагальнення і систематизація наукових джерел виокремлено низку основних напрямків і аспектів дослідження корупції та антикорупційної правової політики в сучасній вітчизняній та зарубіжній правовій науці.

На основі аналізу наукових положень, висновків і позицій учених, особливостей предмета дослідження, його мети і завдань обґрунтовано методологію дослідження, яка ґрунтується на загальному розумінні юридичної методології в сучасній науці, її структури, світоглядних, загальнонаукових і конкретно-наукових підходів і методів, у їх взаємодії та взаємодоповнюваності. Наголошується, що наукова доцільність та вимоги комплексності, обґрунтованості та достовірності наукових результатів дослідження обумовили методологію дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики, яка поєднує: 1) домінуючий світогляд, який утілюється в філософсько-світоглядних підходах (цивілізаційний, діалектичний, антропологічний, аксіологічний; 2) тип наукового мислення, який постає у єдності та взаємодоповнюваності загальнонаукових методів (системного, структурного, функціонального, формально-логічного, феноменологічного, герменевтичного) і принципів пізнання (історизму, об'єктивності, детермінізму); 3) конкретно-наукові принципи, підходи та методи (історико-правовий, формально-догматичний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний).

Обґрунтовано, що співвідношення понять «державна політика», «антикорупційна політика» та «антикорупційна правова політика» розкривається через співвідношення понять загальне, особливе, одиничне. Плюралізм наукових інтерпретацій антикорупційної політики зумовлює її теоретико-правове осмислення через розуміння корупції, державної політики, антикорупційної політики, правової політики, антикорупційної правової політики, процесів правотворчості, правореалізації, правозастосування. Природа антикорупційної правової політики визначається тим, що, з одного боку, вона виступає невід'ємною частиною державної антикорупційної політики, будучи структурно

інтегрованою до неї як у формальному, так і в практичному плані, з іншого – є її окремим видом, який має свої особливості.

Другий розділ присвячено загальнотеоретичній характеристиці теоретико-правових засад антикорупційної правової політики в Україні. Доведено, що нормативно-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні тісно пов'язані з тлумаченням корупції як глобальної комплексної проблеми, що зумовлює співіснування низки стратегій запобігання й протидії корупції та наукових підходів до вирішення проблем у сфері запобігання й протидії корупції, формування антикорупційних політик, основними серед яких є: правовий, політико-правовий, інституційно-правовий, соціально-економічний, міжнародний, які мають спільні й відмінні риси. За сферою охоплення та інструментарієм, підходами і методами реалізації та суб'єктами реалізації охарактеризовано спільні риси антикорупційної політики та антикорупційної правової політики, особливості антикорупційної правової політики. Обґрунтовано, що наявність спільних рис в антикорупційної політики та антикорупційної правової політики уможливлює інтегративний підхід, оскільки обидва напрями потребують взаємодії між вищими органами державної влади, антикорупційними органами, а також співпрацю з міжнародними інституціями та інститутами громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на запобігання і протидію корупції. Охарактеризовано основних суб'єктів антикорупційної правової політики, сферу їх повноважень та виокремлено основні проблеми у їх діяльності. Запропоновано авторську інтерпретацію поняття «антикорупційна правова політика», яке тлумачиться як особливий різновид державної та правової політики, що відображає правову стратегію й тактику у сфері запобігання й протидії корупції є науково обґрунтованою, послідовною, системною діяльністю інститутів та органів держави (насамперед, антикорупційних), атрибутивними рисами якої є : державно-вольовий характер і владно-імперативний зміст; спрямованість на запобігання й протидію корупції; втілюється у правотворчій, правозастосовній, інтерпретаційно-правовій та організаційно-правовій діяльності; здійснюється правовими методами і засобами;

має публічний, офіційний характер, у демократичних країнах передбачає залучення інститутів громадянського суспільства, діяльність яких має антикорупційну спрямованість. Антикорупційна політика й антикорупційна правова політика спрямовані на запобігання й протидію корупції, а в кінцевому підсумку їх спільною метою та у складі державної політики є досягнення суспільно значущих цілей, забезпечення стабільності конституційного ладу та сталого розвитку країни. На відміну від антикорупційної правової політики, антикорупційна політика є більш широким поняттям, і, окрім правових засобів і заходів, охоплює політичні, економічні, ідеологічні, організаційні, технічні, фінансові та ін. Доведено, що нормативно-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні пов'язані з процесами осмислення корупції як глобальної проблеми, визнання необхідності боротьби з корупцією та прийняття низки правових актів, спрямованих на запобігання й протидію корупції на міжнародному, європейському та національному рівнях, визнанням і впровадженням міжнародних і європейських антикорупційних стандартів. Визначено та охарактеризовано основні правові акти на міжнародному, європейському та національному рівнях, які закладають нормативне підґрунтя антикорупційної правової політики в Україні. На основі узагальнення наукових поглядів учених та основних положень чинних правових актів визначено основні взаємозалежні стадії формування антикорупційної правової політики, а саме: розробка антикорупційної концепції з урахуванням міжнародних і європейських правових стандартів; аналітична оцінка, прогнозування та обґрунтування критеріїв ефективності; програмування та планування антикорупційних заходів; організація контролю за виконанням антикорупційних заходів, реалізація антикорупційної правової політики та антикорупційної стратегії в цілому. Обґрунтовано, що антикорупційна правова політика не зводиться до формально-юридичного впливу на окремо визначені суспільні відносини, а передбачає системну, комплексну діяльність та тісно пов'язана з антикорупційною стратегією. Доведено, що стратегічне планування та перспективи розвитку антикорупційної правової політики ґрунтуються на нормативно-правових засадах,

ураховують особливості рівня та сфер поширення корупції в країні, загальний контекст, керівні і пріоритетні напрями, передбачають комплексне, системне здійснення правових, політичних, організаційних, фінансових, технічних заходів, спрямованих на запобігання й протидію корупції, наявність чітких критеріїв оцінки їх реалізації та системний моніторинг за реалізацією антикорупційної правової політики та антикорупційної стратегії в країні.

У третьому розділі досліджено проблеми і перспективи реалізації антикорупційної правової політики в Україні в умовах євроінтеграції. Узагальнено сучасний зарубіжний досвід формування антикорупційної правової політики та доведено, що розробка, прийняття та реалізація антикорупційної стратегії як нормативно-правового акту стратегічного характеру у сфері протидії корупції визнається важливим елементом і джерелом стабільної, довготривалої практичної реалізації антикорупційної правової політики, позитивно впливає на загальний суспільний та правовий розвиток суспільства і держави. Досвід формування та практичного втілення антикорупційної правової політики в таких країнах, як Австрія, Італія, ФРН, Великобританія, Франція, США, Фінляндія, Сінгапур, Китай засвідчив, що попри відмінності у формуванні та реалізації антикорупційної правової політики у зарубіжних країнах, проблеми запобігання й протидії корупції залишаються актуальними, виходить далеко за межі національних держав та набувають транснаціонального характеру. Зазначене спонукає до пошуку нових форм і засобів протидії корупції. Спільними рисами у формуванні та реалізації антикорупційної правової політики в зарубіжних країнах є: періодичні емпіричні зрізи стану корупції, в т.ч. з використанням можливостей міжнародних профільних організацій, узагальнення і аналіз їх результатів; пошук нових комплексних форм і засобів протидії корупції з основним акцентом на профілактичні заходи; тісний зв'язок і зумовленість форм і засобів антикорупційної політики особливостями правової і судової систем, загальними історичними, культурними, моральними особливостями, правовою свідомістю, правовою культурою і правовим менталітетом громадян; розвиток нормативно-правової бази протидії корупції з урахуванням поточних особливостей

корупційної ситуації у конкретній країні, а також перспектив подальшого розвитку економічних та політичних відносин; формування спеціалізованих органів боротьби з корупцією; розширення участі громадськості у боротьбі з корупцією; розширення змісту та сфери застосування антикорупційних заборон, обмежень та зобов'язань як у публічній, так і в приватній сфері; криміналізація нових форм та видів корупції, а також злочинних діянь, пов'язаних з нею; розширення юрисдикції антикорупційних органів; розширення видів відповідальності, які застосовуються за корупційні злочини; удосконалення правового регулювання фінансування діяльності політичних партій; регулювання лобістської діяльності; удосконалення правового механізму протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом. Обґрунтовано, що ключовим фактором досягнення стійких, довгострокових та всеосяжних результатів у сфері боротьби з корупцією є стратегічне планування. Впровадження антикорупційних стратегій та планів дій виступає загальною вимогою до держав-учасниць низки профільних міжнародних організацій. Зasadничим у розробці та плануванні антикорупційних стратегій має системний підхід, який дозволяє забезпечити її мультиаспектність, комплексність, гнучкість та здатність адаптуватися до змін, операційну та змістовну замкнутість процесу антикорупційної політики в цілому, антикорупційної правової політики зокрема, взаємозалежність та пов'язаність її елементів.

Проаналізовано проблеми формування й реалізації антикорупційної правової політики України в умовах євроінтеграції на нормативному, інституційному рівні та на рівні реалізації. Обґрунтовано характерні риси антикорупційної правової політики України в умовах євроінтеграції. Доведено, що теоретико-правові засади формування антикорупційної правової політики України та її реалізація в умовах євроінтеграції діалектично поєднують статичний і динамічний підходи та, поряд з усталеними положеннями про загальні засади запобігання й протидії корупції, закріплені у чинних міжнародних і європейських правових актах у сфері запобігання й протидії корупції, визначаються Конституцією України, чинним антикорупційним законодавством,

Антикорупційною стратегією на 2021-2025 роки, Державною антикорупційною програмою на 2023-2025 роки та правовими актами, які відображають вимоги й рекомендації у сфері запобігання й протидії корупції та конкретизують напрями й заходи, що забезпечують європейську інтеграцію України, з урахуванням досягнутого прогресу в частині боротьби з корупцією. Обґрунтовано основні напрями й засоби оптимізації антикорупційної правової політики України в умовах євроінтеграції на нормативному, інституційному рівнях та на рівні реалізації.

Ключові слова: антикорупційна стратегія, антикорупційна політика, антикорупційна правова політика, антикорупційні органи, державна антикорупційна програма, корупція, повноваження органів державної влади, правова політика, нормативно-правові акти, стратегічне планування.

SUMMARY

Kaluhina I. O. The theoretical and legal foundations for shaping the anti-corruption legal policy in Ukraine. – Qualifying scientific work published as a manuscript.

Thesis for the scientific degree of Doctor of Philosophy in speciality 081 "Law". Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2025.

In the paper, the theoretical and legal foundations of shaping the anti-corruption legal policy in Ukraine are established based on modern scientific developments of actual problems in the general theory of state and law, a comprehensive analysis of normative sources, generalization and systematisation of the main provisions of branch legal sciences on anti-corruption policy, and modern legal experience.

The Introduction substantiates the relevance of the chosen topic, defines the purpose, object, subject, tasks and methods of the research, reveals the scientific novelty of the results obtained as well as their theoretical and practical significance, provides the

data on the works published and approbation of the main provisions of the thesis paper, its structure and scope.

Section One, which is comprised of three subsections, describes the genesis of the corruption phenomenon understanding in modern science, the state of the issue development, and reveals the directions and aspects of the problem under research that require more detailed examination. Five main periods in understanding corruption and anti-corruption policy are identified and characterized, each of them having its peculiar characteristics and reflecting the transformation of the general ideas about corruption as a state of moral degradation of society into a comprehensive analysis of the causes, content and consequences of corruption, which results in its legal interpretation, adoption of a set of normative legal acts aimed at preventing and combating corruption at the international, European and national levels, the development and implementation of anti-corruption policies (anti-corruption strategies) in foreign countries, including the anti-corruption legal policy in Ukraine. Based on the generalization and systematization of the scientific sources, several main directions and aspects of the study of corruption and anti-corruption legal policy in modern domestic and foreign legal science are identified.

The analysis of the scientific provisions, scholars' conclusions and stances, features of the research subject, aim and objectives justifies the research methodology, which is grounded on the general understanding of legal methodology in modern science, its structure as well as on the worldview, general scientific and specific scientific approaches and methods in their interaction and complementarity. It is noted that the scientific expediency and requirements of complexity, validity and reliability of the scientific research results determined the methodology of the research of the theoretical and legal foundations of shaping the anti-corruption legal policy, which combines the following: 1) the dominant worldview, which is embodied in philosophical and worldview approaches (civilizational, dialectical, anthropological, axiological); 2) the type of scientific thinking that appears in the unity and complementarity of general scientific methods (system, structural-functional, formal and logical, phenomenological, hermeneutical) and the principles of cognition

(historicism, objectivity, determinism); 3) specific scientific principles, approaches and methods (historical and legal, formal and dogmatic, comparative and legal, logical and legal ones).

The paper proves that the correlation of the concepts of "state policy", "anti-corruption policy" and "anti-corruption legal policy" is revealed through the correlation of the concepts of the general, the specific, and the individual. Pluralism of scientific interpretations of anti-corruption policy determines its theoretical and legal understanding through the understanding of corruption, state policy, anti-corruption policy, legal policy, anti-corruption legal policy, law-making processes, law implementation, and law enforcement. The nature of the anti-corruption legal policy is determined by the fact that, on the one hand, it is an integral part of the state anti-corruption policy, which is structurally integrated into it both in formal and practical terms; on the other hand, it is a separate type that has its own characteristics.

Section Two is devoted to the general theoretical characteristics of the theoretical and legal foundations of the anti-corruption legal policy in Ukraine. It is proved that the normative and legal foundations for shaping the anti-corruption legal policy in Ukraine are closely related to the interpretation of corruption as a global complex problem, which determines the coexistence of several strategies for preventing and combating corruption and a row of scientific approaches to solving the existing problems, shaping anti-corruption policies, the main ones being legal, political and legal, institutional and legal, socio-economic, and international, which have common and distinctive features. The common features of the anti-corruption policy and the anti-corruption legal policy as well as the peculiar features of the anti-corruption legal policy are characterized by their scope and apparatus, approaches, implementation methods, and implementation subjects. It is proved that the presence of common features in the anti-corruption policy and the anti-corruption legal policy enables the use of an integrative approach since both directions require interaction between the state's supreme bodies and anti-corruption bodies, as well as cooperation with international institutions and civil society institutions, whose activities aim to prevent and combat corruption. The main subjects of the anti-corruption legal policy and the scope of their powers are described, and the

main problems in their activities being highlighted. The author's interpretation of the concept of "anti-corruption legal policy" is proposed. The anti-corruption policy and anti-corruption legal policy are aimed at preventing and combating corruption, and ultimately their common goal and the task as part of the state policy is to achieve socially significant aims, ensure the stability of the constitutional order, and sustainable development of the country. In contrast to anti-corruption legal policy, anti-corruption policy is a broader concept, and, in addition to legal means and measures, it covers political, economic, ideological, organizational, technical, and financial ones.

It is proved that the normative legal basis for shaping the anti-corruption legal policy in Ukraine is related to the processes of understanding corruption as a global problem, recognizing the need to fight against corruption and adopting legal acts aimed at preventing and combating corruption at the international, European and national levels, recognizing and implementing the international and European anti-corruption standards. The main legal acts at the international, European and national levels that lay the regulatory ground for the anti-corruption legal policy in Ukraine are identified and characterized.

Based on the generalization of the scientific views and major provisions of the current legal acts, the main interdependent stages of shaping the anti-corruption legal policy are determined. It is established that the anti-corruption legal policy is not restricted to the formal legal influence on some separately defined public relations, but provides for systematic, comprehensive activities and is closely related to the anti-corruption strategy. It is justified that strategic planning and the prospects for the anti-corruption legal policy development are based on the regulatory principles, consider the peculiarities of the corruption level and areas in the country, determine the general context, guiding and priority directions, provide for comprehensive, systematic implementation of legal, political, organizational, financial, technical measures aimed at preventing and combating corruption, the availability of the clear criteria for evaluating their implementation, and regular monitoring of the implementation of the anti-corruption legal policy and anti-corruption strategy in the country.

Section Three examines the problems and prospects of implementing the anti-corruption legal policy in Ukraine in the context of European integration. The Section summarizes the current foreign experience in shaping anti-corruption legal policy and proves that the development, adoption and implementation of the anti-corruption strategy as a normative legal act of a strategic nature in the anti-corruption field is recognized as an important element and source of stable, long-term practical implementation of the anti-corruption legal policy, which positively affects the overall social and legal development of society and the state. The experience of shaping and practical implementation of anti-corruption legal policies in such countries as Austria, Italy, Germany, Great Britain, France, the USA, Finland, Singapore, and China has shown that despite the differences in the shaping and implementation of anti-corruption legal policies in foreign countries, the problems of preventing and combating corruption remain relevant, go beyond the borders of national states and acquire a transnational character. The common features in the shaping and implementation of anti-corruption legal policies in foreign countries are as follows: regular empirical cross-sections of the corruption state; search for new complex forms and means of anti-corruption with the main focus on preventive measures; close connection and conditionality of the forms and means of anti-corruption policies by the peculiarities of the legal and court systems, common historical, cultural, moral features, legal consciousness, legal culture and legal mentality of citizens; development of the regulatory framework; establishment of specialized anti-corruption bodies; expansion of public participation in combatting corruption; broadening of the content and scope of anti-corruption prohibitions; criminalization of new forms and types of corruption; extension of the jurisdiction of anti-corruption bodies; expansion of the types of liability applicable with regard to corruption crimes. It is justified that strategic planning is a key factor in achieving sustainable, long-term comprehensive results in the fight against corruption. A system approach is fundamental in shaping anti-corruption strategies and an anti-corruption legal policy, which allows ensuring its multi-aspect character, complexity, flexibility and ability to adapt to changes, operational and content isolation of the anti-corruption legal policy, interdependence and connectivity of its elements.

The problems of shaping and implementation of the anti-corruption legal policy of Ukraine in the context of European integration at the regulatory, institutional and implementation levels are analysed. The characteristic features of the anti-corruption legal policy of Ukraine in the context of European integration are substantiated. It is proved that the theoretical and legal foundations of shaping the anti-corruption legal policy of Ukraine and its implementation in the context of European integration dialectically combine static and dynamic approaches and, along with the established provisions on the general principles of preventing and combating corruption, enshrined in the current international and European legal acts in the field of preventing and combating corruption, are determined by the Constitution of Ukraine, the current anti-corruption legislation, the Anti-Corruption Strategy for 2021-2025, the State Anti-Corruption Program for 2023-2025, and the legal acts which reflect the requirements and recommendations on preventing and combating corruption and specify the directions and measures that ensure Ukraine's European integration, taking into account the progress made by Ukraine in combatting corruption. The main directions and means of optimizing the anti-corruption legal policy of Ukraine in the context of European integration at the regulatory, institutional and implementation levels are substantiated.

Key words: anti-corruption strategy, anti-corruption policy, anti-corruption legal policy, anti-corruption authorities, state anti-corruption program, corruption, powers of state authorities, legal policy, normative legal acts, strategic planning.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА
В яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Калугіна І. О. Суб'єкти формування, реалізації та забезпечення антикорупційної правової політики в Україні. URL: *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С.133-141. URL: ulj.oduvs.od.ua/archive/2020/4/25.pdf.

2. Калугіна І. О. Антикорупційна правова політика: природа і зміст. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2021. № 4. С. 28-37. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/03/7.pdf>

3. Калугіна І. О. Проблеми вдосконалення антикорупційної політики в Україні у контексті сучасних викликів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Вип. 85. Ч. 1*. Ужгород, 2024. С.71-77. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/10/85-part-1.pdf>.

4. Калугіна І. О. Удовика Л. Г. Світовий досвід реалізації антикорупційної політики в приватно-правовій сфері. *Annali d'Italia. Scientific journal of Italy*. 2024. № 61. С. 36-42. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/6/35.pdf>.

5. Калугіна І. О. Удовика Л. Г. Поняття корупції: наукові підходи та легальне тлумачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С.67-71. URL: http://lsej.org.ua/1_2025/15.pdf.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Калугіна І. О. Антикорупційна політика в Україні: поняття і зміст. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Юридичні науки: проблеми та перспективи»*, м. Запоріжжя, 26-27 червня 2020 р. Запоріжжя, 2020. С. 28-30.

7. Калугіна І. О. Антикорупційний складник правової політики України. *Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Запоріжжя, 20

листопада 2020 року / за заг. ред.. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. С. 62-64.

URL: https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/_osv__ta_ta_pravova_nauka_v_umovakh_suchasnikh_transformats__jnikh_protse__v_2020.pdf.

8. Калугіна І. О. До питання про поняття й сутність корупції *Запорізькі правові читання: матеріали Щорічної міжнародної науково-практичної конференції*, м. Запоріжжя, 19–20 травня 2021 року / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 428 с. С. 72-75. URL: https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/_schor__chnoyi_m__zhnarodnoyi_naukovo-praktichnoyi_konferents__yi_zapor__z__k__pravov__chitannya_2021.pdf.

9. Калугіна І. О. Проблеми та перспективи вдосконалення антикорупційної політики у контексті сучасних викликів. *Збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід»*. Тернопіль, ЗУНУ, 28 квітня 2023 року. Тернопіль. С.68-71. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1113/1090>.

10. Калугіна І. О. Проблеми формування і реалізації антикорупційної політики: досвід Китаю. *Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Запоріжжя, 24 жовтня 2024 року / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. С.57-60. URL: https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/2024/_konferents__yi_pravova_osv__ta_ta_pravova_nauka_v_umovakh_suchasnikh_transformats__jnikh_protse__v.pdf.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ.....	16
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	31
1.1 Генеза осмислення корупції та антикорупційної політики	31
1.2 Методологія дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики	57
1.3 Понятійно-категоріальний апарат дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики в Україні	77
Висновки до розділу 1.	91
РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	94
2.1 Антикорупційна політика й антикорупційна правова політика : поняття, зміст і співвідношення	94
2.2 Нормативно-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні	115
2.3 Стратегічне планування антикорупційної правової політики в Україні	155
Висновки до розділу 2.	18280
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	182
3.1. Зарубіжний досвід формування антикорупційної правової політики	182
3.2. Напрями й засоби оптимізації формування антикорупційної правової політики системи в Україні в умовах євроінтеграції.....	210

ВИСНОВКИ.....	235
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	242
ДОДАТКИ.....	297

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ВАКС	Вищий антикорупційний суд
ВККС	Вища кваліфікаційна комісія суддів України
ВРУ	Верховна Рада України
ВС	Верховний Суд
ГРЕКО	Група держав проти корупції
ЄС	Європейський Союз
КМУ	Кабінет Міністрів України
КПК	Конвенція проти корупції
КСУ	Конституційний Суд України
КРЕС	Консультативна рада європейських суддів
НАБУ	Національне антикорупційне бюро України
НАЗК	Національне агентство з питань запобігання корупції
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОЕСР	Організація економічного співробітництва і розвитку
ООН	Організація Об'єднаних Націй
п.	пункт
р.	рік
рр.	роки
РЄ	Рада Європи
САП	Спеціалізована антикорупційна прокуратура
СБУ	Служба безпеки України
СПД	Стамбульський план дій
ст.	стаття
ст.	століття

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Упродовж десятиліть корупція залишається однією з найнебезпечніших та найбільш загрозливих проблем для сталого розвитку держав, що підриває демократичні цінності та інститути. При цьому корупційні відносини поширюються не тільки в країнах з низьким рівнем розвитку економіки та недемократичних, а й в економічно розвинених демократичних державах. В умовах глобалізації та регіоналізації корупція набуває ознак організованої злочинної діяльності, нових високоорганізованих, форм, виступаючи засобом забезпечення як корисливого, так і політичного інтересу. Корумпованість посадових осіб органів публічної влади негативно впливає на суспільні відносини в державах, спричиняє порушення прав людини, призводить до деформації діяльності державних та політичних інституцій, що, своєю чергою, детермінує зниження рівня суспільної довіри до державної влади та рівня верховенства права у світі. Результатом визнання міжнародною спільнотою корупції у якості транснаціонального явища та глобальної проблеми стало ухвалення Конвенції ООН проти корупції (2003 р.) та приєднання до неї 154 держав світу. Діяльність таких інституцій, як Управління ООН з наркотиків і злочинності, Інтерпол, Рада Європи, Група держав Ради Європи проти корупції (GRECO), Венеційська комісія, Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) все більшою мірою спрямовується на пошук та формування ефективних інструментів міжнародного та європейського співробітництва у сфері запобігання й протидії корупції.

В Україні проблеми поширення корупції, поряд із руйнівним впливом на економічний розвиток і демократію, створюють загрозу національній безпеці, суттєво ускладнюють функціонування Української держави, відновлення її територіальної цілісності й суверенітету, підривають довіру і підтримку з боку міжнародних партнерів. Попри низку важливих кроків у сфері запобігання й протидії корупції в Україні за останні десять років насамперед ухвалення низки

антикорупційних законів та створення нових антикорупційних органів, таких як Національне агентство запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Вищий антикорупційний суд (ВАКС), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА) та окремі позитивні результати у діяльності цих органів упродовж 2022 та 2023 років, суттєвого зменшення корупції не вдалося досягти. За даними індексу сприйняття корупції 2024 р. в країні зберігається високий рівень корупції і Україна отримала 35 балів зі 100 можливих та посіла 105 місце з-поміж 180 країн світу.

Актуальність дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики в Україні підсилює і євроінтеграційний напрям політичного й правового розвитку, взяті на себе зобов'язання у сфері запобігання й протидії корупції. Ефективна боротьба з корупцією значною мірою залежить від науково обґрунтованої антикорупційної стратегії та антикорупційної правової політики, які втілюють політичну волю щодо забезпечення інституційних, нормативних, інфраструктурних та інших запобіжних заходів, здійснюють комплексний вплив на суспільні відносини з метою запобігання поширення корупції. На жаль, вітчизняний правовий досвід свідчить про наявність системних проблем на рівні розробки, ухвалення та реалізації антикорупційної стратегії та антикорупційної правової політики в Україні. За таких умов дослідження правових засад формування антикорупційної правової політики в Україні є актуальною нагальною практичною проблемою, яка потребує теоретико-правового осмислення, теоретичного узагальнення відповідних галузевих розробок, виявлення особливостей антикорупційної правової політики, проблем і пріоритетних напрямів її формування та реалізації.

Осердя теоретико-правового дослідження предмета дисертації формують наукові здобутки вітчизняних учених щодо сучасного розвитку загальнотеоретичної юридичної науки та її методології насамперед таких як: С. Бобровник, С. Гусарев, А. Заєць, М. Кельман, М. Козюбра, М. Костицький, Л.

Луць, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, П. Рабінович, О. Тихомиров, Л. Удовика, Ю. Шемшученко.

Дослідження антикорупційної правової політики, її змісту та зв'язку з державною політикою, ґрунтується на основних положеннях тих учених, у працях яких осмислювалася державна політика, державна стратегія, правова політика, розвиток громадянського суспільства, зокрема, таких як: Ю. Битяк, В. Горбатенко, С. Гусаров, Ю. Дем'янчук, Н. Кампо, І. Коліушко, А. Колодій, В. Кремень, М. Недюха, М. Панов, О. Петришин, К. Ростовська, О. Ярмиш, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Цвєтков, В. Тацій, В. Тертичка, В. Крепак, О. Кучеренко, Т. Тарахонич, О. Ющик.

На особливу увагу заслуговують дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, предметом дослідження яких стали проблеми формування й реалізації антикорупційної політики, антикорупційної стратегії, діяльності антикорупційних органів, запровадження міжнародних і європейських стандартів у сфері запобігання й протидії корупції насамперед таких, як: І. Бондар, В. Горник, Ю. Дем'янчук, С. Кравченко, В. Гвоздецький, А. Івановська, Т. Коломоєць, В. Колпаков, С. Кушнір, Н. Коршунова, А. Краковська, О. Макаренков, А. Новак, В. Нонік, І. Парубчак, О. Пархоменко-Куцевіл, А. Приходько, К. Ростовська, С. Серьогін, В. Федоренко та ін. В осмисленні антикорупційної політики до уваги бралися основні положення вчених, які досліджували історичні й теоретичні основи формування антикорупційної політики й антикорупційного законодавства (Р. Биков, І. Валюшко, П. Гаман, О. Грган, М. Грещук, Р. Половинкіна, М. Кікашвілі, С. Кравченко, П. Кумраєв, А. Славицька, Г. Шардіна); крізь призму правової культури (С. Кравченко, І. Пантелуйчук, Л. Усаченко); поняття і сутність корупції (К. Бабенко, М. Кравчук, І. Кресіна, І. Лаврів, С. Лазаренко, А. Краковська, Е. Невмержицький, В. Сокурєнко); крізь призму функцій держави (І. Діордіца, В. Дасюк, М. Пластун); у контексті діяльності інститутів громадянського суспільства (Є. Глушко, О. Вінніков, О. Кротюк, Б. Якимюк) та ін.

Аналіз наукових вітчизняних і зарубіжних джерел свідчить, що проблемам запобігання й протидії корупції приділяється значна увага як відомими вченими, так і молодими дослідниками. Водночас складність, багатоаспектність і багатовимірність проблем, спричинених корупцією та потреба цілісного осмислення антикорупційної правової політики потребує комплексного загальнотеоретичного аналізу, здійснення узагальнення й систематизації наукових доробок, положень і висновків, сформульованих у галузевих юридичних науках, міжнародному праві та обґрунтування на цій основі теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах планів наукових досліджень Запорізького національного університету на 2016-2020 та 2020–2025 роки, проєкту «Загальноєвропейська конвергенція правових, економічних та культурологічних основ попередження корупції» номер проєкту 611790-EPP1-2019-1-UA-EPPJMO-MODULE в межах напрямку «Жан Моне» (Jean Monnet) Програми ЄС Erasmus+ за підтримки Виконавчої агенції з питань освіти аудіовізуальних засобів і культури ЄКЄС (EACEA EU), проєктів прикладних досліджень з фінансуванням за рахунок коштів Державного бюджету України «Інституціоналізація антикорупційних трансформацій законодавства і практики його застосування у сфері публічно-правових відносин в Україні» (2020-2022 рр., 0120U102041), «Елімінація корупційних загроз національній безпеці України інструментами міжнародного права із застосуванням цифрових технологій» (2023-2025 рр., 0123U100979). Дослідження здійснено відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 року, а також на 2021-2025 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26.03.2021 року № 12-21. Робота пов'язана із підготовкою змін до національного законодавства та безпосередньо стосується Антикорупційної стратегії на 2021–2025 рр. (затвердженої Законом України від 20.06.2022 р. «Про засади державної

антикорупційної політики на 2021–2025 рр.»), Державної антикорупційної програми на 2023–2025 рр. (затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220); Пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, визначених Стратегією Національної академії правових наук України на 2021–2025 рр. (затверджених Постановою Загальних зборів НАПрН України від 26.03.2021 р. № 12-21) та ін.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики в Україні.

Для досягнення цієї мети поставлені такі дослідницькі *завдання*:

- розглянути генезу осмислення корупції та антикорупційної політики;
- обґрунтувати методологію дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики;
- визначити понятійно-категоріальний апарат дослідження антикорупційної правової політики;
- дослідити поняття, зміст і співвідношення антикорупційної політики та антикорупційної правової політики;
- охарактеризувати нормативно-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні та суб'єктів її реалізації;
- проаналізувати зміст стратегічного планування антикорупційної правової політики в Україні;
- розглянути та узагальнити сучасний зарубіжний досвід формування та реалізації антикорупційної правової політики;
- обґрунтувати напрями й засоби оптимізації формування антикорупційної правової політики в Україні в умовах євроінтеграції.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері формування та реалізації антикорупційної правової політики в Україні та зарубіжних країнах.

Предмет дослідження – теоретико-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення наукової об'єктивності результатів, всебічного висвітлення предмета дослідження застосовано методологію, яка поєднує: 1) домінуючий світогляд, який утілюється у філософсько-світоглядних підходах (цивілізаційний, діалектичний, антропологічний, аксіологічний); 2) тип наукового мислення, який постає у єдності та взаємодоповнюваності загальнонаукових методів (системного, структурного, функціонального, формально-логічного, порівняльно-історичного, періодизації, феноменологічного, герменевтичного) і принципів пізнання (історизму, об'єктивності та детермінізму); 3) конкретнонаукові підходи та методи (історико-правовий, формально-догматичний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний).

Серед методологічних підходів, які визначають загальну спрямованість дослідження, використовувались : цивілізаційний – в осмисленні чинників виникнення корупції, її сприйняття впродовж історії, для визначення місця й ролі антикорупційної правової політики у вітчизняному та зарубіжному правовому досвіді (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.1, 3.2); діалектичний – при дослідженні впливу реалізації антикорупційної правової політики на рівень корупції в країні, аналізі нормативних засад антикорупційної правової політики на міжнародному, європейському та національному рівнях, в осмисленні взаємозв'язку антикорупційної політики та антикорупційної правової політики (підрозділи 2.1, 2.2., 3.2); аксіологічний – при визначенні зв'язку антикорупційної правової політики із культурою, світом людських значень, сенсів, норм, цінностей, ідеалів (підрозділ 1.1, розділ 2, розділ 3); антропологічний – для розуміння природи, причин і наслідків корупції, її нерозривного зв'язку з людським фактором; для визначення особливостей формування й реалізації антикорупційної правової політики у зарубіжних країнах, крізь призму правової свідомості й правової культури (підрозділи 1.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

У роботі використовувалися загальнонаукові методи і засоби пізнання, а саме : системний і структурний – у світлі якого антикорупційна правова політика постає системою, що складається з відповідних компонентів і набуває ознак структурованості (підрозділи 2.1, 2.3, 3.2); функціональний – у розумінні

реалізації антикорупційної правової політики (підрозділи 2.2, 2.3, 3.2); в обґрунтуванні напрямів і засобів формування антикорупційної правової політики (підрозділ 3.2); феноменологічний – в осмисленні явища корупції (підрозділ 1.1, 3.1); герменевтичний – при формуванні понятійного апарату дослідження, розкритті змісту основних понять (підрозділ 1.3, 2.2, 2.3); комунікативний – у дослідженні інтегративно-комунікативних зв'язків при формуванні та реалізації антикорупційної правової політики (підрозділ 2.1, 2.2, 2.3, 3.2); типологічний – для виокремлення основних напрямів і аспектів дослідження антикорупційної правової політики в юридичній науці (підрозділ 1.2, 1.3); статистичний – для характеристики кількісних показників, які відображають рівень корупції в Україні та зарубіжних країнах (підрозділи 3.1, 3.2); експлікації – в осмисленні явища корупції (підрозділ 1.3). У роботі використовувалися загальнонаукові принципи, а саме – історизму, об'єктивності, детермінізму, конкретності та діяльнісний підхід.

Серед конкретнонаукових підходів і методів використовувались: доктринальний – у тлумаченні державної політики, антикорупційної правової політики, правової політики (розділ 2, підрозділ 3.2); історико-правовий при дослідженні генези осмислення корупції та нормативних засад формування антикорупційної правової політики (підрозділ 1.2, 1.3, 2.1); формально-догматичний підхід – при тлумаченні антикорупційних норм і антикорупційної політики, при розкритті змісту й сутності юридичних понять (підрозділ 1.3, розділ 2); порівняльно-правовий метод дозволив проаналізувати й вітчизняний і зарубіжний досвід формування та реалізації антикорупційної правової політики, виявити в них спільні риси та особливості, обґрунтувати позитивні практики, використання яких сприятиме оптимізації формування антикорупційної правової політики в Україні (підрозділ 3.1, 3.2); логіко-юридичний сприяв формулюванню дефініції: «антикорупційна правова політика» (підрозділ 2.1).

Теоретичну базу дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних теоретиків права, а також фахівців галузевих юридичних наук, які зробили вагомий внесок у дослідження державної політики, правової політики, державної антикорупційної політики.

Нормативну базу дисертаційного дослідження склали вітчизняні та міжнародні правові акти насамперед такі як: Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Національного агентства з питань запобігання корупції та інші нормативно-правові акти, міжнародні нормативно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, законодавство зарубіжних країн (конвенції, декларації, закони) у сфері запобігання й протидії корупції.

Емпіричну базу дослідження становлять антикорупційні стратегії та програми, довідкові видання, статистичні дані, рейтинги, індекси, експертно-аналітичні, соціологічні дослідження, що здійснюються науково-дослідними інститутами, організаціями (міжнародними і національними).

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена як сукупністю поставлених завдань, так і способами їх виконання. Дисертаційна робота є одним із перших у вітчизняній науці комплексним дослідженням теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики в Україні. У дисертації висунуто й обґрунтовано низку важливих для юридичної науки положень, висновків і узагальнень, основними з яких є такі:

уперше:

- проаналізовано генезу осмислення корупції та антикорупційної політики, виокремлено та охарактеризовано п'ять основних етапів, кожний із яких має свої особливості та відображає трансформацію загальних уявлень про корупцію як стан моральної деградації суспільства до комплексного аналізу причин, змісту й наслідків корупції, результатом якого стають її легальне тлумачення, прийняття комплексу нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання і протидію корупції на міжнародному, європейському та національному рівнях, розробка і реалізації антикорупційних політик (антикорупційних стратегій) у зарубіжних країнах, у т.ч. антикорупційної правової політики України;

- обґрунтовано спільні риси антикорупційної політики й антикорупційної правової політики за критеріями сфери охоплення,

інструментарію, підходів і методів реалізації та основними суб'єктами, виокремлено особливості антикорупційної правової політики;

– запропоновано авторську інтерпретацію поняття «антикорупційна правова політика», яке тлумачиться як особливий різновид державної та правової політики, що відображає правову стратегію й тактику у сфері запобігання й протидії корупції, є науково обґрунтованою, послідовною, системною діяльністю інститутів та органів держави (насамперед, антикорупційних), атрибутивними рисами і властивостями якої є : державно-вольовий характер і владно-імперативний зміст; спрямованість на запобігання й протидію корупції; втілення у правотворчій, правозастосовній, інтерпретаційно-правовій та організаційно-правовій діяльності; здійснення правовими методами і засобами; публічний, офіційний характер; у демократичних країнах передбачає залучення інститутів громадянського суспільства, діяльність яких має антикорупційну спрямованість;

– *удосконалено:*

– положення про методологію дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики, яка є комплексним утворенням, що поєднує: домінуючий світогляд, який утілюється у філософсько-світоглядних підходах (цивілізаційний, діалектичний, антропологічний, аксіологічний); тип наукового мислення, який постає у єдності та взаємодоповнюваності загальнонаукових методів (системного, структурно-функціонального, формально-логічного, порівняльно-історичного, феноменологічного, герменевтичного) і принципів пізнання (принципи історизму, об'єктивності та детермінізму); конкретна наукові підходи та методи (історико-правовий, формально-догматичний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний).

– положення про співвідношення понять «державна політика», «антикорупційна політика» та «антикорупційна правова політика», яке розкривається через співвідношення категорій загальне, особливе, одиничне;

– положення, що нормативно-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні тісно пов'язані з тлумаченням корупції як глобальної комплексної проблеми, прийнятими правовими актами,

спрямованими на запобігання й протидію корупції на трьох рівнях – міжнародному, європейському та національному, визнанням і впровадженням міжнародних і європейських антикорупційних стандартів, що втілюються у статичному й динамічному аспектах антикорупційної правової політики;

- висновок, що стратегічне планування антикорупційної правової політики ґрунтується на нормативно-правових засадах, ураховує особливості рівня та сфер поширення корупції в країні, визначає загальний контекст, керівні й пріоритетні напрями, передбачає комплексне, системне здійснення правових, політичних, організаційних, фінансових, технічних заходів, спрямованих на запобігання й протидію корупції, наявність чітких критеріїв оцінки їх реалізації та системний моніторинг за реалізацією антикорупційної правової політики та антикорупційної стратегії в країні;

- положення про основні напрями й засоби оптимізації формування й реалізації антикорупційної правової політики на нормативному, інституційному рівнях та на рівні реалізації антикорупційної правової політики.

дістали подальшого розвитку:

- положення про основні напрями й аспекти дослідження корупції та антикорупційної політики у сучасній вітчизняній та зарубіжній юридичній науці;

- систематизація та характеристика основних наукових підходів до формування антикорупційної політики, таких, як : правовий, політико-правовий, інституційно-правовий, соціально-економічний, міжнародний;

- висновки про основні напрями формування та розвитку антикорупційної правової політики у зарубіжних країнах, а саме: розробка антикорупційних стратегій як спеціальних документів стратегічного, довгострокового характеру для формування та встановлення загального контексту та керівних засад запобігання й протидії корупції; наявність широкої антикорупційної нормативної бази; створення спеціалізованих органів боротьби з корупцією; забезпечення інституційної спеціалізації в антикорупційній сфері; наявність різноманітних моделей організації спеціалізованих органів боротьби з корупцією; розширення змісту та сфери використання антикорупційних заборон,

обмежень та обов'язків; поширення практики включення до антикорупційного законодавства суб'єктів іноземних посадових осіб, у т.ч. працівників міжнародних організацій; криміналізація корупції та злочинних діянь, пов'язаних з нею, шляхом розширення юрисдикції та кримінального переслідування за корупцію транснаціонального характеру; вдосконалення правового регулювання фінансування діяльності політичних партій; правове регулювання лобістської діяльності; вдосконалення правового регулювання відмивання коштів;

– характеристика основних проблем у формуванні й реалізації антикорупційної стратегії та антикорупційної правової політики в Україні на нормативному, інституційному та на рівні її реалізації.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації сформульовано й обґрунтовано положення, висновки і пропозиції, які можуть бути використаними: науково-дослідній діяльності для подальшої розробки теоретичних і прикладних проблем формування антикорупційної правової політики в Україні, удосконалення правової культури українського суспільства, реформування публічної влади в Україні в контексті утвердження європейських правових стандартів; правотворчій та правозастосовній діяльності: низка положень і пропозицій може стати частиною заходів, спрямованих на оновлення вітчизняного законодавства у сфері запобігання й протидії корупції, розробки антикорупційних стратегій, формування правової культури українського суспільства, окремих його груп, насамперед правової культури суддів, публічних службовців у напрямі формування нульової терпимості до будь-яких проявів корупційних діянь; у навчальному процесі матеріали можуть бути використані при підготовці навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Теорія держави та права», «Судові та правоохоронні органи України», а також теорії публічного адміністрування, порівняльного правознавства та викладанні відповідних навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах України (акт впровадження Запорізького національного університету від 23.01.2025 р.).

Особистий внесок здобувача. У статті «Світовий досвід реалізації антикорупційної політики в приватно-правовій сфері» (співавтор Удовика Л. Г.)

внеском здобувача є узагальнення досвіду зарубіжних країн щодо протидії корупції у приватно-правовій сфері. У статті «Поняття корупції : наукові підходи та легальне тлумачення» (співавтор Удовика Л. Г.) внеском здобувача є систематизація основних підходів до визначення сутності корупції та обґрунтування наукової доцільності використання широкого підходу до тлумачення корупції.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях кафедри історії і теорії держави та права та кафедри цивільного права Запорізького національного університету, а також оприлюднені на 5 міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, «круглих столах», наукових семінарах, серед них: Міжнародна науково-практична конференція «Юридичні науки : проблеми та перспективи», м. Запоріжжя, 26-27 червня 2020 р.; Всеукраїнська науково-практична конференція «Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів», м. Запоріжжя, 20 листопада 2020 р.; Міжнародна науково-практична конференція «Запорізькі правові читання», м. Запоріжжя, 19-20 травня 2021 р.; VII Міжнародна науково-практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід», м. Тернопіль, 28 квітня 2023 р.; Всеукраїнська науково-практична конференція «Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів», м. Запоріжжя, 24 жовтня 2024 р.; Тези та доповіді з наведених конференцій опубліковано.

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладено у 10 наукових працях, із них 5 статей (у т.ч. в зарубіжному), 5 тезах виступів на науково-практичних конференціях різних рівнів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (509 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації складає 298 сторінок, із яких основного тексту – 223 сторінки.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

1.1. Генеза осмислення корупції та антикорупційної політики

Обґрунтування теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики в Україні обумовлює комплексний, міждисциплінарний підхід у дослідженні насамперед осмислення корупції, її змісту, як онтологічно первинного явища по відношенню до антикорупційної політики, та є підґрунтям формування цілісного погляду на антикорупційну правову політику, визначає її зміст, напрями й засоби.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема корупції та боротьби з нею є предметом уваги мислителів і науковців упродовж тривалого часу в різних галузях соціальних наук, зокрема, політології, соціології, соціальній філософії, державному управлінні, юриспруденції. Цілком закономірно, що впродовж історичного процесу це явище трансформувалося, набувало нових форм і проявів, разом з ускладненням політичних, правових та економічних порядків. Трансформувалося й пізнання та осмислення корупції, її причин і наслідків для суспільства та держави. Відтак, розуміння корупції та ефективних засобів протидії їй неможливе поза контекстом історичного розвитку конкретної держави та суспільства. Саме тому науково доцільним у пропонованому дослідженні є звернення до наукових здобутків тих учених, які вже накопичили значний масив знань в осмисленні проблеми корупції в цілому та боротьби з нею.

Корупція – одне з найдавніших явищ у системі суспільних відносин, «таке ж давнє явище, як і соціальний порядок, який керує життям людей, яким би не був цей соціальний порядок». Як свідчать результати історичних досліджень, ознаки корупції можна знайти з моменту виникнення перших елементів управління великими спільнотами і задовго до виникнення власне держави. Історичне

коріння цього явища варто шукати ще у первіснообщинній традиції дарування: зробити подарунок вождю або шаману означало виділити себе з-поміж інших і здобути їхню прихильність, більш швидко та якісно вирішити свою проблему [37, с. 103]. Варто зазначити, що архаїчна звичка поклоніння «начальнику» як такому, зокрема, без жодного приводу, у деяких народів збереглася до теперішнього часу і стала своєрідною рисою національного характеру.

Згадка про це явище зустрічається у творах з мистецтва державного управління, релігійної та юридичної літератури Єгипту, Месопотамії, Іудеї, Індії та Китаю. Так, одну з перших згадок про корупцію серед чиновників можна зустріти в архівах Стародавнього Вавилону (друга половина XXIV ст. до н.е.). Першим документально зафіксованим правителем, який розпочав боротьбу з корупцією, був Урукагіна – цар шумерського міста Лагаша: для протидії різноманітним зловживанням чиновників та суддів він здійснив реформу державного управління, зменшив та впорядкував платежі за обряди, ввів суворі покарання за хабарництво чиновників [434, с. 93]. У «Повчанні Геракліопольського царя своєму синові Мерікара» (Єгипет, XXII ст. до н.е.) вказується таке про хабарництво: «Возвищуй своїх вельмож, щоб вони чинили за твоїми законами. Неупереджений той, хто багатий у своєму домі, він владики речей і не потребує» [311].

Аналогічно заходи щодо припинення здирництва та хабарництва чиновників закріплені в Законах вавилонського царя Хаммурапі (XIX ст. до н.е.). Так, п. 6 встановлює, що «якщо людина вкраде надбання бога чи палацу, цю людину потрібно вбити; а також того, хто прийме з його рук вкрадене, потрібно вбити». Окремо звід розкриває питання зловживання суддями своїми повноваженнями: зокрема, у п. 5 міститься положення, згідно з яким у разі зміни суддею вже ухваленого рішення, він має сплатити суму позову, пред'явленого у відповідній судовій справі, у 12-кратному розмірі [106].

У давньоіндійському трактаті з мистецтва управління державою «Артхашастра» (IV ст. до н.е.) наголошується, що найважливішим завданням, яке стоїть перед царем, є боротьба з казнокрадством. У трактаті перераховуються

сорок способів розкрадання казенного майна і робиться маловтішний висновок про те, що легше вгадати шлях птахів у небесах, ніж хитрощі хитромудрих чиновників. « Так само як не можна розпізнати, чи п'ють воду риби, що плавають у ній, не можна визначити, чи привласнюють майно чиновники, приставлені до справ». Окремі розділи Артхашастри присвячені організації випробування чесності і нечесності міністрів за допомогою хитрощів (Розділ 6), призначенню таємних агентів (Розділ 7) та застосуванню таємних агентів [127, с. 7–18]. Основним засобом боротьби з казнокрадством стає стеження. Донощик отримував частку майна, конфіскованого в особи, засудженої за посадовий злочин.

Давньокитайський мислитель Конфуцій, розглядаючи сутність державної влади, вказував, що керівництво суспільством повинно відбуватися на засадах народної довіри, чіткого розподілу обов'язків та особистого прикладу високої моральності панівних верств населення, а турбота (особливо про сім'ю) та доброта є головними чеснотами. Він стверджував, що по-справжньому гармонійною держава може бути тільки тоді, коли стане як політичну матрицю використовувати архетип сім'ї, де старші (чиновники) люблять молодших і піклуються про них, а молодші (населення) у свою чергу поважають і підкоряються старшим. У такій схемі корупційні прояви будуть мінімізовані, оскільки там, де в основі лежить любов, як у сімейних відносинах, не може бути місця корупції. Водночас він попереджав, що занадто буквальне дотримання цих чеснот може стати причиною зловживань чиновників, оскільки вони, приймаючи рішення, керуватимуться мотивами кровного споріднення.

Великі античні вчені-мислителі Платон і Аристотель у своїх роботах неодноразово згадували про руйнівний вплив зловживання владою та хабарництва на економічну, політичну та морально-психологічну сферу життя суспільства. Зазначені мислителі дотримувалися ідеалістично-філософського (класичного або т.зв. моралізаторського) підходу до розуміння сутності явища корупції, відповідно до якого даний термін використовувався переважно для характеристики загального морального стану суспільства [9].

У своєму проєкті ідеальної держави Платон правителів та інших осіб, які мають владу, позбавляє права володіння власністю. «Адже саме в такій державі правитимуть люди насправді багаті – але не золотом, а тим, що становить багатство щасливої людини: добродієм і розсудливим життям. Коли ж до влади дориваються люди убогі й спрагли до особистого благополуччя, одержують доступ до загального добра, метикуючи, якби його звідти урвати для себе ласий шматок, тоді немає і мови про добрий державний устрій. Влада неминуче стане предметом чвар, а громадянська внутрішня війна губить і тих, хто беруть участь у ній, і саму державу» [310]. Незважаючи на утопічність цієї ідеї, її можна вважати фундаментальною основою для низки важливих сучасних антикорупційних заходів, таких як, наприклад, заборона на одночасне поєднання підприємницької діяльності з державною службою для посадових осіб.

Найбільш значним є внесок Аристотеля, який першим розглянув корупцію на системному рівні. У відомій праці «Політика» він визначив корупцію не просто як сукупність фактів правопорушень, а як явище, що серйозно впливає на державу і в критичному випадку здатне призвести якщо не до загибелі, то до її виродження. Прикладом такої «виродженої», «неправильної» держави, де корупція вразила найвищі структури влади, на думку Аристотеля, була тиранія. Правильною на думку Аристотеля є «..аристократія, де управляють винятково чеснотливі (громадяни), без певних пороків, вважається правильною: саме за такої форми поняття «найкращий муж» і «добрий громадянин» однакові зусібіч, тоді як за решти форм вони подібні з огляду на певний устрій» [10]. Що стосується боротьби з корупцією, то її філософ розглядав як основу забезпечення державної стабільності. На думку мислителя, найголовніше, при будь-якому державному ладі – це за допомогою законів та правопорядку влаштувати справу так, щоб посадовцям було неможливо наживатися. Тільки ті державні устрої, які мають на увазі загальну користь, є, відповідно до строгої справедливості, правильними. Важливим засобом боротьби зі зловживаннями та хабарництвом посадових осіб Аристотель вважає контроль з боку громадян, насамперед представників середнього класу, адже «найкраще об'єднання – те, котре витворюється із

середніх складників, і ті держави мають найкращий устрій, де середній прошарок становить значну кількість і користується більшим впливом порівняно з обома крайніми верствами населення, принаймні дужчий від кожного з них, взятого окремо» [10, п. 8]. Тим самим можна стверджувати, що Аристотель заклав у своїх працях основу для сучасної антикорупційної концепції, в якій громадянське суспільство виступає в ролі контролера державної влади, в т.ч. у сфері протидії та боротьби з корупцією.

У близькому до сучасного значення термін «корупція» увійшов у вжиток у римсько-античний період. Так, у римському праві існувало визначення «*corrumpere*», що походить від поєднання латинських слів «*cor*» (серце, душа, дух, розум) і «*ruptum*» (псувати, руйнувати, розбещувати) [446, с. 165]. Таким чином, етимологічно сутність корупції визначається не стільки безпосередньо підкупом чи продажністю публічних посадових осіб, скільки порушенням єдності, розкладанням того чи іншого об'єкта, в т.ч. органів державної влади.

Вперше хабар як вид злочинів та прояв корупції отримав юридичне закріплення в Законах XII таблиць (V ст. до н.е.): «Невже ти вважатимеш суворою постанову закону, яка карає смертною карою того суддю або посередника, які були призначені при судовогоговоренні і викриті в тому, що прийняли мзду у справі?» [193]. Зазначеними актами було закладено основу вивчення корупції не тільки у філософсько-ідеалістичному, а й у нормативно-правовому значенні.

Отже, особливість тлумачення явища і поняття корупції в епоху античності полягала в звуженому підході, відповідно до якого даний термін використовувався переважно для характеристики загального морального стану суспільства. Водночас, у поглядах Аристотеля, а згодом – у римських юристів, формуються перші уявлення про корупцію як порушення суспільної єдності, зв'язок корупції та державної влади, руйнування органів державної влади внаслідок корупції. На першому етапі розуміння корупції закладається основа осмислення явища корупції як у філософсько-ідеалістичному, так і в її нормативно-правовому значенні.

У період Середньовіччя поняття корупції отримало значення, притаманне виключно церковним, канонічним відносинам – як спокуса диявола. У католицькій традиції корупція (*corruptibilitas*) означала тлінність людини, схильність до руйнування, проте аж ніяк не її здатність брати або давати хабарі. Отримана в спадщину гріховна порча після першородного гріха розглядалась як природа всіх гріхів, і навіть сама природа стала корумпованою, тобто розтлінною та гріховною (Блаженний Августин, Фома Аквінський) [122]. Тим самим католицька теологія, яка виступала світоглядною основою в Середні віки, суттєво розширила семантичне поле поняття корупції та вийшла за межі його власне юридичного значення.

Велика увага приділяється соціальним недолікам у найдавнішому розділі Біблії – Старому Завіті: «Я знаю як численні ваші злочини і як тяжкі ваші гріхи: ви утискаєте правого, берете хабарі, а жебрака, що шукає правосуддя, женете від воріт» (Ам., 5:12) [14]. Подібні рекомендації є й у Корані: «Не привласнюйте незаконно майна одне одного і не підкуповуйте суддів, щоб мати намір привласнити частину власності інших людей» (Коран 2:188) [179].

Слід відзначити, що формуванню негативного ставлення до хабарництва (і, ширше, корупції) у Середньовіччі сприяла й художня література. Ця проблема отримала, наприклад, відображення у творах Дж. Чосера («Кентерберійські оповідання»), У. Шекспіра («Венеціанський купець», «Міра за міру») та ін. У відомій поемі Данте Аліг'єрі «Божественна комедія» при описанні Пекла автор відносить хабарництво до найбільш тяжких гріхів і розміщує осіб, які чинили такі діяння, в передостанньому, восьмому його колі.

Мислитель і політичний діяч Н. Макіавеллі розглядав «одвічне зло держави» – корупцію – з точки зору суспільної етики та моралі, етичної природи людини. Він вказував, зокрема, на те, що, незважаючи на блискучий інтелектуальний та мистецький потенціал Італії епохи Відродження та найменшу в порівнянні з іншими державами залежність суспільства від влади, у країні процвітали моральна деградація та корупція. Останню він порівнював із хворобою, яку спочатку важко розпізнати, але легко лікувати, а пізніше – вже

легко розпізнати, але майже неможливо лікувати [233, с. 14]. Найкращим засобом протидії подальшій деградації мислитель вважав сильну, аж до деспотичної у виняткових випадках владу монарха, який, втім, повинен виконувати свої обов'язки відповідно до закону та з належною повагою до підданих [74, с. 89]. Варто відзначити, що дане ними визначення корупції як використання публічних можливостей у приватних інтересах досі визнається багатьма вченими одним із найбільш вдалих.

Отже, для другого етапу осмислення корупції в епоху середньовіччя (Блаженний Августин, Фома Аквінський) притаманне його тлумачення в контексті церковних, канонічних відносин, як спокуса диявола, що означала тлінність людини, схильність до руйнування, проте аж ніяк не її здатність брати або давати хабарі. В епоху Відродження (Дж. Чосер У. Шекспір, Данте Аліг'єрі, Н. Макіавеллі) корупція осмислюється точки зору суспільної етики та моралі, етичної природи людини, а засоби протидії відшуковуються у сильній, навіть деспотичній, в окремих випадках, владі монарха.

Проблема зловживання владою та корупції знайшла своє відображення у роботах відомих вчених та мислителів Нового часу, в т.ч. присвячених загальним проблемам державності. Так, Шарль Луї Монтеск'є у низці своїх робіт (наприклад, «Про дух законів» [254]) піднімав проблему співіснування та взаємодії моралі і закону в суспільстві. Корінь всіх злочинних діянь (в т.ч. і хабарництва) він бачив не лише в неефективності та слабкості законодавчої бази, а й у відсутності твердих моральних підвалин, низької суспільної моральності. Порочність і корумпованість чиновників виявляються насамперед там, де не контролюються громадські вади. Зокрема, говорячи про зловживання чиновниками владними повноваженнями, філософ зазначає, що схильність до використання влади в особистих цілях властива кожній людині: «Але відомо вже з досвіду століть, що кожна людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямі, поки не досягне належної їй межі» [254, с. 204]. Тому, на думку Монтеск'є, боротьба з будь-якими проявами злочинності має починатися не з жорстких законів, а насамперед з прищеплення та підтримки у

суспільстві високих етичних та моральних норм; основою ж обмеження владного свавілля має виступати реалізація принципу поділу влади.

У тій чи іншій формі проблема корупції була порушена у роботах таких відомих громадських діячів, філософів та мислителів як Г. Гроцій, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо та ін. Науковець А. Заєць, досліджуючи ідеї природного права у творчості Г. Гроція, звертає увагу на те, що Гроцій вказує на суперечливість дій громадянина, «...що перебуває на службі держави та порушує внутрішньодержавне право заради своєї найближчої вигоди, тим самим підриваючи основу держави і, як наслідок, основу свого власного благополуччя» [102, с. 18]. Так, Т. Гоббс причину корупції вбачає в егоїстичному прагненні, що становить основу людської природи: «Люди, що хизуються своїм багатством, сміливо скоюють злочини, сподіваючись, що їм вдасться уникнути кари, підкупивши державну юстицію або отримавши прощення за гроші або інші форми винагороди» [60, с. 278]. При цьому він звертає увагу на те, що до корупції схильні не лише державні особи, а й представники економічної еліти. У цілому індивідуалізм, властивий людині, завжди й у всі часи протистоїть державі, яка, на противагу, має громадське начало. Корупція ж, на думку Гоббса, живить презирство до законів.

Філософ Ж.-Ж. Руссо у своїх роботах («Про суспільний договір»), розглядаючи та аналізуючи питання суспільного розвитку, також торкався проблеми продажності та хабарництва чиновників, які перебувають на державній службі. Аналіз корупції він здійснює у контексті егалітарних ідей. Зокрема, Руссо визначав, що існує не тільки жага наживи, яка характеризує вчинки людей, а й прагнення набути соціального статусу та поваги в суспільстві, в якому важливу роль відіграє нерівність оцінок людей. Дослідники поглядів Руссо зауважують, що він «засуджує корупцію й хитрощі компаній, які займаються торгівлею, переконуючи, що на противагу виробничій економіці, котра орієнтується на прибуток і перетворює гроші на двигун суспільства, варто надавати перевагу економіці натуральній, яка споживає лише те, що сама й виробляє» [104].

У Київській Русі перші згадки про злочини осіб, які мають владні повноваження, і законодавче закріплення боротьби з ними містяться вже в IX ст. Так, наприклад, в Руській Правді було визначено розмір матеріального утримання державної влади, а також встановлено розміри мит, що сплачуються під час проведення судочинства. За часів Петра I набули широкого розмаху і корупція, і жорстока боротьба з нею. Відповідальність за дачу хабара була встановлена Указом від 24 листопада 1699 р. «Про покарання посадських людей за хабарі з вибраних ними людей по митних та шинкових зборів», причому покарання за цей злочин, як правило, застосовувалося в тих випадках, коли державі було завдано значних збитків. Указ від 25 серпня 1713 р. «Про припинення грабежів у народних зборах, про сплату всіх податей разом на чотири терміни та про способи стягнення недоїмок» передбачав за хабарництво смертну кару та конфіскацію майна. У тому ж 1713 р. встановлено, що особі, яка заявила на корумпованого чиновника, діставалося все його рухоме та нерухоме майно, а в деяких випадках навіть його чин. Однак, незважаючи на жорсткість санкцій, вживані заходи, як правові, так і не правові, не мали позитивного ефекту і не змогли кардинально вплинути на ситуацію з корупцією в країні. Характерним є епізод, коли після багаторічного слідства було викрито в корупції та повішено сибірського губернатора Гагаріна [126].

Зміна державного устрою та форми правління у жовтні 1917 р. не усунула корупцію як явище та необхідність боротьби з нею. Декретом Ради Народних Комісарів Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки «Про хабарництво» від 8 травня 1918 р. передбачалася кримінальна відповідальність за хабарництво. Надалі відповідальність за хабарництво встановлювалася Кримінальним кодексом Української Радянської Соціалістичної Республіки 1922, 1927, 1960 р., у яких регламентувалася відповідальність за отримання хабара, дачу хабара, посередництво при хабарництві та провокацію хабара.

Отже, третій етап осмислення корупції в епоху Нового часу (Ш. Л. Монтеск'є, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо та ін.), поряд із етичними підходами, порушенням твердих моральних підвалин, характеризується

зверненням до законів, їх неефективністю у обмеженні зловживань чиновниками владними повноваженнями. Руссо, у тлумаченні корупції, звертається до егалітарних ідей та пов'язує її з прагненням особи набути соціального статусу та поваги в суспільстві. Фактично до XIX ст. в осмисленні корупції панує «моральний» або «класичний» підхід, заснований на тлумаченні корупції як характеристики морального стану суспільства та результату слабого зв'язку моральних і правових норм. Водночас, кінець XIX ст. характеризується стрімким зростанням інтересу соціальних та гуманітарних наук до проблеми корупції і боротьби з нею та, відповідно, диференціацією знань про це явище. У рамках соціології (Л. Гевелінг, Т. Парсонс, Р. Мертон, Т. Спенсер), політології (М. Вебер, М. Дюверже), економічної науки (Т. Еггертсон, Е. Крюгер, С. Роуз-Аккерман, Г. Таллок) пропонуються свої методологічні підходи, що описують механізм корупційної поведінки, а також особливості її запобігання та боротьби з нею.

У середині XX ст. було остаточно подолано вузькоутилітарний підхід до дослідження корупції, який розглядав її як певну протиправну дію та одним із наслідків мав обмеження аналізу об'єкта вивченням різних сторін процесу дачі-одержання хабарів незаконослухняними посадовими особами. У зазначений час вивчення корупції та її соціальних агентів перемістилося здебільшого у сферу дисциплінарно-галузових підходів. Основною рисою цього етапу дослідження корупції є посилення міждисциплінарного, комплексного підходу до розуміння вказаного соціального явища. Водночас, проблематика як дослідження так і розробки засобів і механізмів запобігання і протидії корупції має несистемний характер і не має своїм наслідком формування цілеспрямованої, науково обґрунтованої антикорупційної політики.

У соціології (Л. Гевелінг, Т. Парсонс [489], Р. Мертон, Т. Спенсер, М. Вебер, Ю. Хабермас) корупція розглядається як дисфункціональне явище, патологія суспільства, яка породжує у ньому спотворені форми взаємовідносин між людьми. За такого підходу корупція виступає не стільки як сукупність девіантних поведінкових актів, скільки як специфічна система відносин у суспільстві, яка існує паралельно з офіційною. Наприклад, Л. Гевелінг визначає

корупцію як деструктивну по відношенню до діючих на даній території суспільних норм та панівної моралі систему соціальних зв'язків, які характеризуються використанням посадових повноважень для отримання матеріальної або нематеріальної вигоди. Є різні типи, види та форми корупції, найважливішими з яких є економічна та політична [457, с. 10]. Характерними рисами такої структури виступають універсальність (тобто пристосованість до існування в різних сферах суспільного життя) та стійкість, здатність до самовідтворення, яка ґрунтується на підтримці її певною соціальною групою.

В основі соціологічного розуміння феномену корупції лежать теорія раціональної бюрократії М. Вебера, структурно-функціональний підхід та теорія соціальної аномії Т. Парсонса та Р. Мертон. Так, М. Вебер, виходячи зі своїх трьох типів легітимної держави, стверджує, що сучасна держава здійснює панування над своїми громадянами за допомогою бюрократії, ефективна робота якої є необхідною умовою нормального функціонування державності як такої. Така робота заснована на формальній раціональності, що передбачає розвиток і перетворення сучасного чиновництва в сукупність трудящих, висококваліфікованих фахівців духовної праці, професійно вишколених багаторічною підготовкою, з високорозвиненою становою честю, яка гарантує бездоганність, без чого виникла б фатальна небезпека жадливої корупції та низького міщанства. Чиновник здійснює управлінські функції як професійну роботу. В силу ділового службового обов'язку, його ідеал полягає в тому, щоб служити *sinse ira et studio* (без гніву і пристрасті), не зважаючи ні на які особисті мотиви й почуття, без сваволі й несподіванок, але насамперед – «незважаючи на особи», своро формально за раціональними правилами, а там, де їх немає, – керуючись міркуваннями ділової доцільності» [38, с. 158]. Тим самим поширення корупції, за Вебером, пов'язується із нераціональною організацією діяльності державних службовців.

У структурному функціоналізмі Т. Парсонса корупція розглядається як структурний елемент, органічно включений у соціальну систему, який можна визначити як поведінку, що відхиляється від соціальних норм і має неофіційний

характер [487, с. 11]. Прихильники цього підходу вважали, що у періоди стабільного розвитку суспільства поширення корупції є також стабільним та знаходиться на тому ж рівні, а в разі стрімких змін у суспільстві корупція поширюється. Ця ситуація отримала назву соціальної аномії. Дослідники класичної соціологічної думки (Е. Дюркгейма, М. Вебера, Т. Парсонса, Р. Мертона) звертають увагу на те, що вони «виділяють три основні моменти в розумінні корупції як соціального явища: по-перше, певні моделі поведінки, що мають обумовленість в ненормальних формах розподілу праці, виникнення опосередкованих надлишкових ланок; по-друге, дефіцит або привласнення інституційних ресурсів у ситуації дисфункціональності соціальних інститутів; по-третє, використання іллегальних практик для досягнення визнаної в суспільстві легітимної мети» [445, с. 39].

Відомий німецький філософ і соціолог Ю. Габермас розглядає корупцію як «вид стратегічних дій, у яких два або більше учасників зобов'язуються обмінюватися відносинами шляхом успішної передачі грошей або влади, яка відбувається в обхід існуючих законів і нормативних відносин» [472, с. 244] та пояснює її через поняття життєвого світу. Останній у поглядах Ю. Габермаса постає у якості комунікативної раціональності, яка є світом смислів, цінностей і традицій. Цей світ стає джерелом засобів соціалізації та комунікації для соціальних суб'єктів. На думку вченого, головними чинниками корупції є нормативна система, яка поєднує право з іншими соціальними нормами, які значною мірою вкорінені в культурі та соціальному середовищі.

Науковець Д. Чумаченко, досліджуючи соціологічний вимір корупції приходить до висновку, що «корупція в контексті соціологічного знання розуміється як наслідок соціальної аномії, дисфункціональності соціальних інститутів і слабкості соціально-інтегруючих цінностей, а також пов'язується з реальною розбіжністю між існуючими заявленими цілями та іллегальними способами їх досягнення. Некласична соціологічна традиція робить дослідницький акцент на виявленні суб'єктного вимірювання корупції, переводячи в режим дослідження практичного відчуття, хабітуалізації

корупційних схем і визначення корупції як масової стратегії в контексті індивідуального та колективного досвіду в умовах слабкості або змінюваності інституційних регуляторів поведінкових практик» [445, с. 41].

У рамках політології (М. Вебер, М. Дюверже, С. Хантінгтон, Г. Кохан [186], І. Кушнар'юв [205; 204 с. 77–82], Є. Невмержицький [264]) корупція розглядається як одне з явищ політичної сфери, яке деформує політичну систему суспільства, діяльність політичних партій і політиків, врешті – державу. При цьому переважає акцент на дослідженні корупції у фінансовій діяльності політичних партій, владно-управлінському аспекті, що пов'язаною із питанням володіння владою чи боротьби за неї, політичними рішеннями, які легітимізують корупційні дії шляхом прийняття нормативно-правових актів. Політична корупція досить часто реалізуються через систему законодавства та негативно впливає на функціонування держави. У такому контексті корупційна діяльність розуміється як поведінка, що виражається у нелегітимному використанні посадовими особами свого становища з метою зайняття та утримання влади у суспільстві. Основним учасником корупційних відносин виступає панівна політична еліта, зацікавлена у збереженні подальшого впливу на політичні та суспільні процеси. Водночас не можна стверджувати, що опозиційне крило політичної структури (як системне, так і несистемне) повністю виключене із корупційних практик; навпаки, воно активно включається до них у період політичної боротьби з метою, по-перше, отримання владних повноважень для забезпечення політичної безпеки та, по-друге, задоволення особистих корисливих інтересів шляхом подальшого збагачення на корупційній основі, можливості якого значно вищі у осіб, які володіють політичною владою.

Пропоновані політологами заходи боротьби з корупцією спрямовані, насамперед, на зміцнення інститутів політичної влади, розвиток громадянського суспільства та підвищення рівня політичної культури населення. Удосконалення політичних інститутів, на думку М. Дюверже та С. Хантінгтона, призводить до більш ефективної організації державного апарату та відносин між громадянами та

владою. «Корупція знаходиться у зворотній залежності від ступеня політичної організації» [54, с. 77], – підкреслює С. Хантінгтон.

В економічній науці (Т. Еггертсон, Е. Крюгер, С. Роуз-Аккерман, Г. Таллок) корупція розглядається крізь призму моделі розподілу ресурсів та вивчається виходячи з твердження, що вона є раціональним різновидом поведінки, спрямованим на знаходження оптимального способу реалізації інтересів в умовах обмеженості ресурсів. За такого підходу корупційну поведінку можна описати за допомогою моделі «принципал – агент», детально розробленої Т. Еггертсоном. Наприклад, клієнтами у корупційному відношенні можуть виступати громадяни, підприємці, організації, які звернулися за допомогою до чиновника. Основною ж причиною виникнення корупційної ситуації тут є асиметрія в доступі до інформації, яка існує між принципалом та агентом, який володіє більшою інформацією про поточний стан справ, може приховувати її та використовувати в особистих цілях. Як зазначають вчені, на думку Т. Еггертсона «всі великі інституційні зміни відбуваються повільно і новоутворені інститути є результатом трансформації соціально-економічних умов, які формують індивідуальну поведінку та очікування людей» [475, с. 31]. А відомий та авторитетний експерт в сфері антикорупційної політики – Сюзан Роуз Аккерман наголошує, що на практиці корпоративні економічні злочини тісно і регулярно переплітаються з корупційними діями [142, с. 87].

Сучасні дослідники корупції звертають увагу на те, що «економічний аналіз феномену корупції акцентує увагу на проблемі суспільного ресурсу, який мав би розподілятися справедливим чином чи принаймні способом, визначеним у законодавстві, але в ситуації системної корупції ресурс здебільшого зосереджується в руках учасників системи «хабарник-хабародавець». Таким чином, держава не має можливості для повноцінного використання наявних ресурсів, іноді навіть не може визначити місце їхнього відтоку, тому постійно перебуває під загрозою стагнації, або занепаду» [437, с. 158].

Причини розмаху корупційної діяльності економісти вбачають у надмірному та неефективному втручанні держави в економічні процеси.

Відповідно, антикорупційні заходи з цієї точки зору мають бути спрямовані на обмеження можливостей довільного розсуду та надмірного втручання державних службовців у господарську діяльність простих громадян. Подібний висновок є спірним, оскільки практика переконливо демонструє, що корупція процвітає навіть у тих країнах, в яких відсутній жорсткий контроль з боку держави за економічними відносинами та існує розвинена ринкова економіка. Інша річ, що в них корупція має латентний характер і проявляється найчастіше у діяльності топ-чиновників та великих, у т.ч. системоутворюючих і стратегічних підприємств.

Значна увага проблемам корупції приділяється у межах науки державного управління, зокрема у поглядах таких учених, як: В. Бакуменко, В. Баштанник, А. Волошенко [50], В. Гаращук, В. Гладкий [57], Ю. Дмитрієв [85], А. Задорожний [100; 101], С. Івасенко [118], Я. Жаліло, Л. Ліпич, І. Чайка, Г. Дьомочка [437, с. 154–160], Н. Липовська, В. Мандибура [228], Е. Молдован, Н. Нелезенко [266, с. 304–311], Є. Невмержицький, Н. Нижник, А. Новак [271], Н. Обушна, Д. Мартинов [230], С. Серьогін, В. Соловйов, В. Федоренко, О. Хілуха, М. Кушнір [214, с. 53–60], Т. Хабарова [430], О. Шкуропат [449] та ін.

У розумінні особливостей осмислення антикорупційної політики в межах науки державного управління на увагу заслуговують міркування А. Новака, який, досліджуючи особливості та основні чинники розвитку національної антикорупційної політики в умовах сучасного державотворення, виокремлює декілька підходів до проблематики національної антикорупційної політики як об'єкта дослідження та наголошує на доцільності з позицій теорії державного управління досліджувати національну антикорупційну політику саме в контексті цілеспрямованого впливу держави на стан і розвиток суспільних процесів та відносин з метою досягнення цілей реалізації функцій держави, мінімізації зовнішніх та внутрішніх загроз [271, с. 63].

Спільною для науковців є думка, що корупція – це асоціальне, аморальне і протиправне явище, «яке, зрештою, приведе державу не лише до зневаги інших держав, до суттєвих збитків в економіці країни, але й деградації й занепаду держави в цілому», а «цілісне дослідження феномену корупції у науці державного

управління не можливе без рефлексії світоглядних орієнтацій суспільства, що сприяють або перешкоджають реалізації корупційних дій, а також без аналізу етичних підстав діяльності осіб, уповноважених державою на виконання її функцій» [437, с. 159]. Саме тому вчені роблять висновок, що для «подолання корупції кризового типу необхідно провести глибокі соціальні реформи, шляхом послідовних системних і скоординованих дій, об'єднаних однією концепцією, які змінять спосіб життя і забезпечать формування правового соціального світогляду» [230].

Слід зауважити, що у 50–60-х рр. XX ст. простежується активізація осмислення державної політики і, попри те, що антикорупційна політика, не виокремлюється як окремий вид, окремі її аспекти аналізуються в межах державної політики, поряд із економічними, фінансовими, податковими, регуляторними, соціальними, політичними, культурними аспектами.

Отже, четвертий етап (кінець XIX–XX ст.) характеризується тим, що у соціогуманітарних науках простежується зростання уваги науковців до дослідження різноманітних проявів корупції з урахуванням відповідного предмету. Основною рисою четвертого етапу осмислення корупції стало становлення міждисциплінарного аналізу цього явища з метою формування цілісного погляду. У рамках зазначеного етапу розвиваються такі підходи, як соціально-економічний, політико-економічний, політико-правовий, а також знаходить подальше поглиблення правовий підхід. Саме завдяки таким підходам, розумінню корупції як складного соціального, протиправного явища, яке унеможлиблює ефективне функціонування державних органів і посадових осіб і здатне призвести до руйнації держави та формується переконання про важливість протидії корупційним діям, поряд із зловживанням владою, хабарництвом, перевищенням владних повноважень.

В останні десятиліття XX ст. було створено передумови початку нового, п'ятого етапу дослідження корупції та антикорупційної політики. З набуттям незалежності України переконання про важливість протидії корупції утілюються у першому нормативно-правовому акті Закону України «Про боротьбу з

корупцією» (1995 р.), який фактично заклав підґрунтя формуванню антикорупційної політики. Цілком закономірно, що в перші десятиліття ХХІ ст. простежується поглибленням комплексного аналізу корупції, осмислення її причин і наслідків, результатом чого стає як подальше нормативне закріплення та легальне тлумачення поняття корупції, так і прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання і протидію корупції на міжнародному, європейському та національному рівнях. Саме на цьому етапі здійснюються перші спроби розробки та реалізації антикорупційних політик, у т.ч. антикорупційної політики України.

У контексті зазначеного на увагу заслуговують погляди А. Новака, який виокремлює сім основних етапів становлення антикорупційної політики, а саме: «1) неформалізований – 1991–1995 рр. – на цьому етапі поняття антикорупційної політики в самостійному нормативно-правовому акті не визначено, не побудовано систему протидії корупції, термін «корупція» вживався як вторинний порівняно з іншими поняттями (зловживання владою, перевищення повноважень, хабарництво тощо); 2) формально визначений – 1995–2009 рр. – формування нормативно-правового змісту НАП, прийняття Закону України «Про боротьбу з корупцією» (1995 р.), збереження акценту на адміністративній природі корупції як правопорушення, напрацювання кримінально-правової бази в питаннях протидії корупції, поступове наближення до міжнародних стандартів у сфері протидії корупції; 3) 2009–2011 рр. – прийняття антикорупційного пакету законів – 1 (проте ці закони в дію не вступили), продовження процесу формування НАП; 4) прийняття антикорупційного пакету законів – 2 (2011 р.), продовження процесу формування НАП, посилення співпраці із зарубіжними організаціями; 5) 2014–2015 рр. – прийняття антикорупційного пакету законів – 3, закріплення і визначення НАП як головного напрямку подолання політичної кризи; 6) 2015–2016 рр. – інституціоналізація системи органів влади у сфері запобігання корупції, розвиток антикорупційної політики України в контексті положень Угоди про асоціацію України та ЄС, реалізації положень Стратегії сталого розвитку «Україна–2020»; 7) з 2-го півріччя 2016 р. до сьогодні – перехід до нового виміру

формування НАП, що передбачає розвиток системи органів державної влади в боротьбі з корупцією» [271, с. 64].

Поділяючи в цілому міркування А. Новака про основні етапи становлення антикорупційної політики в Україні, слід зауважити, що її формування було б неможливим без усвідомлення сутності і змісту цього явища, її причин і загрозливих наслідків для суспільства, держави та людини. Саме тому, своїм корінням антикорупційна політика сягає в давнину та тісно пов'язана із міркуваннями вчених різних галузей і напрямів про корупцію і важливість боротьби з нею. Крім того, окремі спроби запобігання й протидії корупції, зокрема шляхом запровадження правового регулювання фінансової діяльності політичних партій у низці європейських країн, з'явилися у 60–х рр. XX ст. Саме в цей період стало очевидно, що діяльність політичних партій значною мірою була пов'язана з корупцією.

Аналіз і узагальнення сучасних наукових джерел дає підстави виокремити основні напрями й аспекти дослідження корупції та антикорупційної політики у сучасній юридичній науці, а саме:

1) у теорії та історії держави і права : історико-теоретичні основи формування антикорупційної політики й антикорупційного законодавства (А. Новак [270, с. 13-19], О. Горган [62, с. 277–280], М. Грещук [64, с. 269–275], І.Пелех, Д. Єрмоленко [303], Р. Половинкіна [314, с. 22–27]); крізь призму правової культури (С. Кравченко, І. Пантелуйчук [187, с. 5–13], Л. Усаченко, М. Сибирякова [421, с. 1–19]); поняття і сутність корупції (Н. Коршунова [183], М. Кравчук, І. Лаврів [189, с. 31–36], С. Лазаренко, К. Бабенко [207, с. 120–122], А. Краковська [190], Є. Невмержицький [263]); у контексті діяльності глави держави (М. Пластун) [309], крізь призму функцій держави (І. Діордіца, В. Дасюк [84, с. 31–34]); у контексті антикорупційних обмежень (І. Магновський, А. Назарчук [221, с. 430–432]) та ін.;

2) у конституційному праві у контексті : реалізації конституційних цінностей і становлення правової державності (Д. Рудинець [363, с. 76–79]); діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування (В. Тімашов,

В. Дзюбенко [410, с. 190–192]) І. Чубенко [444, с. 8–11]); діяльності політичних партій і громадських організацій (О. Кротюк [198, с. 98–105], А. Тіньков [411], Б. Якимюк [455, с. 161–164]) та ін.;

3) в адміністративному праві крізь призму: формування та розвитку антикорупційних органів державної влади (О. Пархоменко-Куцевіл [300], В. Нонік [280], О. Макаренков [225; 226], Г. Лук'янова [217, с. 211–221], О. Новіков [276, с. 52–57], С. Клименко, Л. Абабіна [154, с. 152–155], Т. Коломоєць [167, с. 84–89], А. Канан [144, с. 175–180], І. Ковальчук [159, с. 126–129], М. Ковальчук [160], В. Круть [199, с. 227–232], А. Легін [208, с. 160–163], О. Мусієнко [255, с. 105–108], А. Мазуренко [222], В. Крепак [191], В. Настюк, В. Карелін, В. Белєвцева [261, с. 34–42]; І. Хомишин [433, с. 125–130]); діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування (О. Долгий [87], М. Богуславець, М. Дьомін, О. Купіна [18], Е. Молдован [253], І. Чемерис [438, с. 13–16]); обґрунтування адміністративно-правових засад запобігання і протидії корупції (Ю. Дем'янчук [75], Ю. Зарембський [108], О. Каплій, Д. Кісіляк [145, с. 281–285], О. Макаренков [225; 226], Т. Іленок [120, с. 42–51], О. Маланчук [227, с. 282–287], Д. Костенко [184], К. Ростовська [360], О. Стрільцов [394, с. 372–375]); корупційних ризиків і антикорупційної експертизи (С. Гавриш [52], І. Діордіца, В. Дасюк [83], І. Луговий, Ю. Ярошенко [215], О. Вінніков [46], Ю. Веретельникова, В. Колпаков [170], А. Марговська, Б. Мосунов, Л. Нагорняк, А. Нагорняк [256], Н. Кобильчак, О. Печалін [240], А. Олійник, Ю. Оніщик [287], Н. Сметаніна [378]); надання адміністративних послуг (С. Денисюк [77], М. Ковтун, Д. Івоніченко, В. Спасенко [384; 385], А. Федоренко [161, с. 291–294] В. Чорний [443, с. 136–140] та ін.).

Слід наголосити, що саме в адміністративному праві та науці державного управління приділяється найбільша увага проблемам подолання корупції та формуванню державної антикорупційної політики. Лише в останні роки було захищено низку дисертаційних робіт, насамперед докторських (Ю. Дем'янчук (2020) [75], О. Макаренков (2021) [225; 226], К. Ростовська (2019) [360] та ін., та кандидатських: (Є. Глушко [58], А. Каращенко [146] О. Клок [156],

Ю. Комарова [171], Т. Міщенко [252], Т. Хабарова [430], Д. Чибісов [441], Н. Чопик [442], С. Шатрава [447], І. Яцків [458] та ін.

Значна увага проблемам протидії корупції, антикорупційній діяльності, запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування та антикорупційній політиці в цілому приділяється у колективних монографіях, серед них, зокрема, за редакцією: Ю. Ковбасюка, В. Федоренка [78]; за редакцією О. Розума [107] та здійснюється концептуалізація антикорупційної реформи в Україні (О. Дудоров, Т. Коломоєць, С. Кушнір, О. Макаренков [225; 226; 90], С. Клімова, Т. Ковальова [155].

На поглибленню розуміння антикорупційної діяльності й антикорупційної політики спрямований і науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» [168] та низка навчальних посібників, зокрема за загальною редакцією С. Серьогіна (2012) [8], М. Хавронюка (2017) [129], К. Давиденка [313], В. Баришнікова [12], С. Бондаря [9], методичні матеріали щодо оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади [241].

Вагому роль у дослідженні й обґрунтуванні правових засад антикорупційної політики в Україні відіграють довідкові та аналітичні матеріали [109], альтернативні звіти [2; 390], матеріали конференцій держав-учасниць ООН проти корупції (2018) [233], (2020) [232], дані, оприлюднені на офіційних сайтах [5; 7]. На особливу увагу заслуговують Аналітичний звіт щодо взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства у протидії поширенню корупції в Україні [371], Звіт за результатами опитування населення та бізнесу «Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність» (2021) [182], Індекс сприйняття корупції–2023 та дослідження, на основі яких він розрахований (2023) [123], Висновки 7-го етапу загальнонаціонального опитування «Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення» (2023) [391], результати всеукраїнського опитування соціологічною групою «Рейтинг» від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту (2024) [51].

4) у кримінальному праві та кримінології крізь призму : діяльності суб'єктів кримінальних процесуальних відносин; застосування заходів кримінальної відповідальності за корупційні злочини, формування кримінально-правової політики, у т.ч. у сфері боротьби з корупцією (О. Боднарчук [19], Д. Михайленко (2018) [244], Р. Войтюк (2019) [49]; В. Господаренко [63, с.101–110], В. Луцик, І. Гловюк [218], Т. Корнякова [180], І. Кріцак [197], М. Мельник [238; 236; 237], О. Медвецька [235], А. Надточієва [258], Д. Олійник [288], О. Павленко [296], В. Пожар [312], А. Савченко [365], О. Саїчин [366, с. 167–169], В. Соловійов [382, с. 39–48], Л. Удалова [415, с.154–160], С. Франков [428, с. 215–219], М. Хавронюк [431] та ін.).

5) у науці судові та правоохоронні органи України в контексті : корупційних ризиків у судовій сфері, діяльності судових і правоохоронних органів; правових засад протидії корупційним ризикам та відповідальності відповідних суб'єктів за вчинення корупційних діянь (М. Буроменський, Л. Трагнюк, І. Шеховцов, Ю. Забара [31], С. Глущенко [59, с. 70–83], В. Налуцишин [260], Р. Половинкіна [315, с. 10–14], М. Романюк [359], О. Суховецький, Л. Москвич [397], А. Фальковський [424, с. 83–92], та ін.).

6) у міжнародному праві та праві ЄС крізь призму : позитивного міжнародного та європейського досвіду протидії корупції та імплементації антикорупційних норм міжнародного та європейського права у вітчизняне право й законодавство (О. Житний, Н. Задирака, Р. Кабанець [99], С. Петрашко [304], С. Кузніченко [200], О. Чередниченко [440], М. Камназаров [143] та ін.). На особливу увагу в контексті предмету дослідження заслуговують наукові публікації, які присвячені осмисленню зарубіжного досвіду антикорупційної діяльності та функціонування відповідних органів у контексті його критичного осмислення й можливості запозичення кращих його практик в Україні [368; 246], серед них зокрема: І. Алексєєнко, М. Кобець [1], Г. Буга [27, с. 149–152], В. Веклич [40, с. 3–10], Л. Вербицька [43], В. Головачко, Д. Максименко, В. Шершун [61, с. 27–32], С. Кізь [151], О. Коваль [158, с. 34–50], О. Новіков [276, с. 52–57] І. Осика [293], О. Скомаров [374, с. 90–96],

О. Соснін [383], А. Собакарь [379, с. 20–23], Т. Супрун [396, с. 199–204], О. Халковський [432, с. 104–106], М. Фільштейн [427, с. 149–152], В. Чепелюк [439], О. Ярмиш, Р. Мельник [456, с. 144–145], Л. Шмаль [451, с. 110–118], Я. Швидкий [448] та ін. Слід зауважити, що значна увага проблем осмислення і протидії корупції, формування антикорупційної політики приділяється і зарубіжними ученими, зокрема такими, як: О. Бариса, Дж. Брукса, М. Гонсалеса да Азиза, І. Д'Алтейро, Р. Дремана, Д. Елсейда, Б. Ергун, Б. Кіа, Л. Кохалмі, Б. Ларсона, А. Ласкай, Ю. Ле, М. Лохаус, А. Мунджи-Пайпіді, Б. Нвінколь, К. М. Л. Ніту, М. Е. Ньюхауса, К. Олгу-Кама, Е. Паріотті, Р. Пеліццо, У. Р. Родригеса, А. М. Санду, Р. Стапенхурста, А. Стеддон, М. С. Стефенсона, С. Томича, К. Томсона, Д. Тот, Дж. Файнемана, Дж. Філдса, М. А. П. Хейвуда, А. Хойкстра, Л. Хубертса, А. Р. Чана, М. Шана та ін.).

Аналіз наукових джерел переконливо свідчить, що впродовж останнього десятиліття у вітчизняній юридичній науці набули поширення нові напрями й аспекти дослідження проблем корупції та антикорупційної політики, серед них зокрема : в умовах воєнного стану (О. Бурда [30], Ю. Даниленко-Негара, Р. Негара [70], П. Шмігель [452]; О. Булгакова і К. Нестеренко [268, с. 347–350]; у збройних силах (О. Грудовенко, М. Чалий [65], Р. Сербин [372]; у контексті національної безпеки (О. Бондаренко, А. Куліш [23], В. Омеляненко, Т. Мельник [289]); в умовах євроінтеграції (Н. Демчик [76], В. Коломойцев [169], А. Приходько [319], О. Святун [369]) та ін.

Безпосередньо проблематика антикорупційної стратегії та антикорупційної політики України досліджуються вченими в площинах:

а) визначення змісту й концептуалізації підходів: І. Валюшко [37, с. 101–105], В. Дем'янчук [74, с. 88–91], Ю. Івашук [119, с. 40–47], С. Кравченко [188, с. 28–33] та ін.;

б) стратегічного планування й формування, основних напрямів: П. Біленчук і С. Лихова [15], П. Гаман [53], П. Курмаєв [201], О. Мельник [239], А. Новак [271, с. 62–66; 272, с. 1–15; 269, с. 74–77; 273], Ю. Лавренюк [206, с. 35–37],

В. Нонік [280; 278], І. Парубчак [298], К. Ростовська [361]; В. Дем'янчук [74], Т. Фесенко [425, с. 180–184] та ін.;

в) проблем і перспектив законодавчого врегулювання: Р. Биков [13], А. Приходько [319, с. 96–99], Н. Підбережник [308, с. 123–132] та ін.;

г) у контексті забезпечення національної безпеки: І. Дралюк [89, с. 179–181];

д) проблем, напрямів і шляхів реалізації: В. Гурковський, І. Климкова [67, с. 110–124], Д. Заброда і О. Кашкаров [96, с. 121–126], О. Захарчук [111, с. 14–18], М. Кікашвілі [152], П. Манжола [229], М. Марчук [231, с. 470–474], А. Славицька [377, с. 107–111], Г. Шардіна [446, с. 164–173] та ін.;

е) зарубіжного досвіду й компаративного аналізу: М. Аніщенко [3, с. 57–64], Н. Ахтирська [11, с. 9–11], О. Боднарчук [20], В. Господаренко [63, с. 101–110], В. Дем'янчук [74, с. 88–91], Лі Куан [210; 211], В. Міщенко [250; 251], М. Кікашвілі [152, с. 151–154], В. Нонік [279; 277], Г. Озернюк, О. Онищук [290], А. Степанова [284, с. 15–20], О. Паршина, Ю. Паршин [301, с. 41–45], Л. Пашкевич [302, с. 176–182], К. Ростовська [361, с. 118–122], О. Шкуропат [450, с. 356–369] та ін.

Таким чином, п'ятий етап характеризується тим, що основна увага в осмисленні корупції переміщується в площину формування антикорупційних стратегій і політик, з урахуванням досвіду сучасних цивілізованих держав та здобутків соціальних наук, які накопичили значний масив знань в осмисленні корупції, її причин, механізмів і наслідків. Водночас, ураховуючи перманентний характер трансформації суспільних відносин, їх ускладнення, появу нових форм і проявів корупції, їх стрімке поширення в усіх сферах суспільства, проблеми формування ефективної антикорупційної правової політики в Україні залишається актуальною практичною проблемою, яка потребує загальнотеоретичного осмислення з урахуванням результатів міждисциплінарних досліджень, яким притаманна теоретична багатоманітність тлумачення, множинність інтерпретацій змісту й наслідків.

Нагальність осмислення антикорупційної правової політики підсилює і те, що антикорупційна діяльність належить до одного з пріоритетних напрямів діяльності української держави та важливим напрямом правової політики, задекларованим у низці правових актів, зокрема в «Угоді про асоціацію», в преамбулі якої наголошується, що Сторони визнають «спільні цінності, на яких побудований Європейський Союз, а саме: демократія, повага до прав людини і основоположних свобод та верховенство права, також є ключовими елементами цієї Угоди», а «політична асоціація та економічна інтеграція України з Європейським Союзом залежатиме від прогресу в імплементації цієї Угоди, а також від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних цінностей і прогресу в наближенні з ЄС у політичній, економічній та правовій сферах». Попри те, що боротьба з корупцією безпосередньо не виокремлюється серед названих цінностей, вона імпліцитно міститься у принципі верховенства права та повазі до прав людини. Підтвердженням зазначеного є положення статті 14 «Верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод», в якій проголошується, що «В рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод» [414]. Саме тому предметне поле загальнотеоретичного дослідження антикорупційної політики охоплює проблеми її теоретичного конструювання, методології аналізу, співвідношення з антикорупційною стратегією, особливостями формування й реалізації в різних сферах суспільного життя та інші.

Осмислення стану наукових розробок корупції та політики у сфері протидії корупції дає підстави зробити низку висновків і узагальнень. Проблема корупції та боротьби з нею упродовж тривалого часу є предметом осмислення мислителів і

науковців у різних галузях соціальних наук (зокрема, політології, соціології, соціальній філософії, державному управлінні, юриспруденції). Поряд із трансформацією самого явища корупції, появи його нових форм і проявів упродовж історичного процесу, трансформувалися підходи до його пізнання, осмислення та пошук більш дієвих засобів запобігання і протидії.

Історичне коріння корупції криється у традиціях дарування та поклоніння «начальнику» у період первіснообщинного ладу, а перші згадки про корупцію зустрічаються у релігійних і філософських джерелах Єгипту, Месопотамії, Іудеї, Індії та Китаю у т.ч. в архівах Стародавнього Вавилону (друга половина XXIV ст. до н.е.), у Законах вавилонського царя Хаммурапі (XIX ст. до н.е.), «Артхашастрі» (IV ст. до н.е.), Старому Завіті, Корані. Мислителі античності, зокрема Платон, Сократ, Конфуцій неодноразово звертали увагу на руйнівний вплив зловживання владою та хабарництва на суспільство. Особливість тлумачення явища і поняття корупції в епоху античності полягала в звуженому підході, відповідно до якого даний термін використовувався переважно для характеристики загального морального стану суспільства. Водночас, у поглядах Аристотеля, а згодом – у римських юристів, формуються перші уявлення про корупцію як порушення суспільної єдності, зв'язок корупції та державної влади, руйнування органів державної влади внаслідок корупції. Перший етап осмислення розуміння корупції закладається основа осмислення явища корупції як у філософсько-ідеалістичному, так і в її нормативно-правовому значенні.

Для другого етапу осмислення корупції в епоху середньовіччя (Блаженний Августин, Фома Аквінський) притаманне його тлумачення в контексті церковних, канонічних відносин, як спокуса диявола, що означала тлінність людини, схильність до руйнування, проте аж ніяк не її здатність брати або давати хабарі. В епоху Відродження (Дж. Чосер У. Шекспір, Данте Аліг'єрі, Н. Макіавеллі) корупція осмислюється точки зору суспільної етики та моралі, етичної природи людини, а засоби протидії відшукуються у сильній, навіть деспотичній в окремих випадках владі монарха.

Третій етап осмислення корупції в епоху Нового часу (Монтеск'є, Г. Гроцій,

Т. Гоббс, Ж.Ж. Руссо та ін.), поряд із етичними підходами, характеризується зверненням до законів, їх неефективністю у обмеженні зловживань чиновниками владними повноваженнями. Руссо, у тлумаченні корупції, звертається до егалітарних ідей та пов'язує її з прагненням особи набути соціального статусу та поваги в суспільстві. Фактично до XIX ст. в осмисленні корупції панує «моральний» або «класичний» підхід, заснований на тлумаченні корупції як характеристики морального стану суспільства та результату слабого зв'язку моральних і правових норм. Водночас, кінець XIX ст. характеризується стрімким зростанням інтересу соціальних та гуманітарних наук до проблеми корупції і боротьби з нею та, відповідно, диференціацією знань про це явище. У рамках соціології (Л. Гевелінг, Т. Парсонс, Р. Мертон, Т. Спенсер), політології (М. Вебер, М. Дюверже), економічної науки (Т. Еггертсон, Е. Крюгер, С. Роуз-Аккерман, Г. Таллок) пропонуються свої методологічні підходи, що описують механізм корупційної поведінки, а також особливості її запобігання та боротьби з нею. Основною рисою цього етапу дослідження корупції є посилення міждисциплінарного, комплексного підходу до розуміння вказаного соціального явища. Водночас, проблематика як дослідження, так і розробки засобів і механізмів запобігання та протидії корупції має несистемний характер і не має своїм наслідком формування цілеспрямованої, науково обґрунтованої антикорупційної політики.

Четвертий етап (період Новітнього часу) характеризується як предметними, так і комплексними дослідженнями явища і поняття корупції. Основною рисою цього періоду є становлення міждисциплінарного аналізу корупції з метою формування цілісного погляду на вказане соціальне явище. У рамках зазначеного етапу розвиваються такі підходи, як соціально-економічний, політико-економічний, політико-правовий, а також знаходить подальше поглиблення правовий підхід. Саме на цьому етапі відбувається нормативне закріплення поняття корупції у низці міжнародних нормативно-правових актів, а домінуючими підходами до визначення корупції виступають описовий і переліковий.

П'ятий етап (перші десятиліття ХХІ ст. і донині) характеризується поглибленням комплексного аналізу корупції, осмислення її причин і наслідків, результатом чого стає її нормативне закріплення та легальне тлумачення; наслідком прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання і протидію корупції на міжнародному, європейському та національному рівнях стають спроби розробки та реалізації антикорупційних політик і стандартів у зарубіжних країнах, у т.ч. антикорупційної політики України.

1.2. Методологія дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики

Методологія дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики обумовлена предметом дослідження, сучасним розумінням правової методології, тенденцій розвитку юридичної науки та сучасних правових реалій, з одного боку, та відображає авторський підхід, з іншого боку. У конструюванні методології дослідження до уваги взяти методологічно значущі положення, обґрунтовані відомими українськими та зарубіжними вченими, насамперед, такими, як: С. Гусарєв [68], О. Зайчук [105], А. Колодій [166], М. Козюбра [163; 164], М. Кельман [147, с. 32–42], М. Костицький [185, с. 18, 29], Л. Луць [220], Н. Оніщенко [291], Н. Пархоменков [299], О. Петришин [307], П. Рабінович [352], О. Скрипнюк [376], Л. Удовика [417], О. Тихомиров [406] та ін.

Засадничим у дослідженні є поширене в науковій думці положення, що «методологія – це інтегральне явище, що об'єднує в собі низку компонентів, насамперед: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, підходи, загальні філософські закони та категорії, загальнонаукові та конкретно-наукові підходи і методи» [404; 408, с. 52], а «методологія юридичної науки – це система підходів, методів і засобів науково-юридичного дослідження, а також вчення про їх використання в пізнанні право-державних закономірностей» [351, с. 213]. При

цьому, методологія дослідження не зводиться до математичної суми певних методів, способів і прийомів пізнання, а є цілісним, внутрішньо узгодженим «апаратом» пізнання політико-юридичних реалій [399, с. 37].

Ураховуючи зазначене методологія дослідження антикорупційної політики представлена в дисертації як комплексне утворення, що поєднує :

по-перше, домінуючий світогляд, як сукупність уявлень про світ, роль у ньому людини, а також похідних від них переконань, установок, ідеалів, принципів, ціннісних орієнтацій пізнавальної й практичної діяльності людей, їхньої життєдіяльності загалом [82, с. 569–570]. Світоглядні уявлення, положення і переконання втілюються у відповідних філософсько-світоглядних підходах дослідження та формують засадничі підвалини обґрунтування теоретико-правових засад формування антикорупційної політики. У пропонованому дослідженні домінуючими філософсько-світоглядними підходами є: цивілізаційний, діалектичний, антропологічний, аксіологічний;

по-друге, тип наукового мислення, який постає у єдності та взаємодоповнюваності наступних складників : певної наукової парадигми, сукупності взаємозалежних і взаємозумовлених наукових ідей, принципів і норм, форм відображення й пізнання дійсності, а також загальнонаукових підходів і методів пізнання. Типом наукового мислення обумовлені також використані в дослідженні антикорупційної правової політики наукові парадигми, як сукупність загальновизнаних і домінуючих на даному етапі розвитку юридичної науки взаємозалежних наукових досягнень, наукових теорій і відповідних ним правил, стандартів, методів наукових досліджень. При цьому враховувалося гносеологічне значення принципів пізнання і наукових парадигм [203, с. 8–11], а також обґрунтоване сучасними вченими співвідношення методологічних підходів і методів [148; 147, с. 24–30], особливостей їх використання [68, с. 29–33; 91]. У пропонованому дослідженні тип наукового мислення втілюється у домінуванні природно-правового праворозуміння, окремих положень позитивно-правового праворозуміння, використанні системного, структурно-функціонального, формально-логічного, порівняльно-історичного, феноменологічного,

герменевтичного методів, прогностичного методів, діяльнісного підходу, а також аналізу, синтезу;

по-третє, конкретно-наукові підходи та методи, які обумовлені предметом дослідження, його комплексним загальнотеоретичним характером (основними серед яких є: історико-правовий, періодизації, формально-догматичний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний.

Загальнотеоретичний аналіз дослідження передбачає виявлення загальних закономірностей становлення, функціонування й розвитку відповідного явища, вираженого в узагальненому вигляді, в поняттях, принципах, правових конструкціях, які розкривають його об'єктивні властивості. Важливість і цінність загальнотеоретичного аналізу антикорупційної політики полягає, з-поміж іншого, в комплексному, міждисциплінарному підході, який не обмежується аналізом національних особливостей антикорупційної політики, а передбачає врахування її загальних властивостей, універсальних проявів і чинників, які притаманні позитивному правовому досвіду зарубіжних країн. Досягнення зазначеного можливе завдяки тому, що впродовж останніх років «загальна теорія права, хоч і повільно, важко, але поступово «інтернаціоналізується», «транснаціоналізується» й «універсалізуються»» [165, с. 75], на відміну від галузевих правничих наук. Поділяємо думку М. Козюри, який наголошує: «оволодіння базовими, спільними для всіх розвинутих країн засадами і цінностями галузевих правничих наук дало б змогу практикуючим юристам успішніше використовувати їх у своїй професійній діяльності» [165, с. 75].

Пропонована багаторівнева структура методології дослідження антикорупційної правової політики обумовлює необхідність додаткової інтерпретації зазначених вище елементів з метою висвітлення їх інструментальної цінності відносно предметної сфери, мети і завдань дисертації.

Як зазначалося вище, визначальне місце у методології дослідження формування антикорупційної правової політики посідають філософсько-світоглядні підходи, які визначають загальну стратегію і спрямованість дослідження, зумовлюють його комплексний характер, накопичення, відбір і

аналіз фактів, детермінують оціночну інтерпретацію результатів дослідження. Філософсько-світоглядними підходами, які використовувалися в дослідженні, є: цивілізаційний, діалектичний, аксіологічний, антропологічний.

Цивілізаційний підхід описаний у роботах відомих філософів, зокрема Ф. Фукуями, С. Хантінгтона, М. Данилевського, О. Шпенглера, А. Дж. Тойнбі та інших. Вітчизняні дослідники [279, с.46-47] звертають увагу на те, що в його основі лежать ідеї циклічності, локальності та самотності. Так, наприклад, С. Хантінгтон розглядає цивілізацію як найвище культурне об'єднання, яке охоплює людей із власною культурною самотністю. На його думку, цивілізацію визначають як загальні об'єктивні елементи (мова, історія, релігія, звичаї, соціальні інститути), так і суб'єктивна самоідентифікація людей. За такого підходу прогнозується, що цивілізаційна ідентичність і цивілізаційні відмінності в майбутньому будуть відігравати все більшу роль та спричинять найбільш значні суспільні конфлікти. «Я вважаю, що в світі, що народжується, основним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка. Найбільш важливі кордони, що розділяють людство, і переважні джерела конфліктів будуть визначатися культурою. Нація-держава залишиться головною дійовою особою в міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти глобальної політики будуть розгортатися між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим чинником світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів» [482]. Справедливість такого твердження підтверджується реаліями сьогодення і тенденціями розвитку міжнародної правової системи. Зіткнення протилежних цивілізаційних інтересів, яке, очевидно, з плином часу буде набувати все більшого масштабу і розгортатись у різних сферах життя (економічній, політичній, правовій) і театрах, аж до військового, у кінцевому рахунку матиме наслідком становлення багатопольного світу.

В узагальненому вигляді, згідно цивілізаційного підходу, всесвітньо-історичний процес є цілісним, об'єктивно зумовленим, поступовим розвитком різних унікальних цивілізацій, які проходять у своєму існуванні декілька стадій та

створюють унікальні за змістом і формою моделі соціальної організації. Кожна стадія характеризується своїми особливостями та відмінностями, і водночас спільними рисами, характерними для всіх сфер суспільно-історичного буття. За слушними міркуваннями Н. Крестовської, «цивілізаційний підхід в юриспруденції матиме набагато більший науковий потенціал при поверненні до початкового смислу терміну «цивілізація» як поступального прогресивного руху та до цивілізаційно-стадіального варіанту методологічного підходу в загальнотеоретичній юриспруденції. Це означатиме дослідження розвитку конкретних суспільств на шляху до правового типу культури, в основі якого лежить ідея загального блага спільноти людей як вільних і рівноправних суб'єктів» [192].

Наукова доцільність використання цивілізаційного підходу зумовлена його комплексним характером, універсальністю і гнучкістю, яка дозволяє враховувати різноманіття світу, багатоаспектність його розвитку, самобутність і унікальність окремих культур. Цивілізаційно-історичний контент дослідження підтверджує, що, по-перше, корупційні практики супроводжують практично всю історію людського буття. По-друге, з позицій цього підходу формування антикорупційної політики, як і правової політики у цілому, має свою специфіку в кожному конкретному суспільстві, ґрунтується на духовних і культурних особливостях, менталітеті; іманентно пов'язана з особливостями правової культури, правової свідомості, правового менталітету конкретного соціуму. Цивілізаційний підхід використовувався при дослідженні виникнення і розвитку протидії корупції та формування антикорупційної політики, особливостей цього процесу в українському суспільстві та зарубіжних країнах; обґрунтуванні засад конструювання та розвитку антикорупційної правової політики (Розділи 2, 3).

При дослідженні теоретико-правових засад формування антикорупційної політики визначальним стало використання основних положень діалектики як вчення про протилежності й відмінності [28] та систему філософських принципів, законів і категорій. У сучасній філософії діалектичний метод на противагу метафізичному «наполягає на принципах універсального зв'язку всіх явищ

природного, соціального і духовного вимірів дійсності та принципі розвитку її» [426, с. 13] та «спирається на такі фундаментальні поняття, як зв'язок, взаємодія, відношення [426, с. 223], а діалектичне протиріччя тлумачиться як взаємодія протилежностей, сторін і тенденцій предмету чи явища, які виключають один одного, і перебувають у внутрішній єдності та взаємопроникненні, виступають джерелом розвитку.

Особливе значення у контексті предмету дослідження має закон взаємного переходу кількісних і якісних змін, який відображає таку «важливу особливість об'єктивної дійсності. За якої всі предмети, процеси і явища набувають визначеності через взаємодію, взаємозалежність, суперечність своїх зовнішніх та внутрішніх властивостей, кількісних та якісних характеристик, котрі існують об'єктивно, незалежно від волі й бажання людей» [426, с. 226]. Взаємозалежність характеристик матеріальної системи, при якій кількісні зміни на певному етапі приводять до якісних, а нова якість породжує нові можливості й інтервали кількісних змін. Ефективна, дієва та адекватна існуючим реаліям суспільного розвитку антикорупційна правова політика забезпечує кількісне та якісне зниження рівня корупції в державі, зменшення корупційних проявів і недопущення вчинення корупційних правопорушень як окремими особами, так і спільнотами осіб (в межах корупційних мереж), належне виконання публічними службовцями та посадовими особами своїх службових повноважень, обумовлює високий рівень довіри до державної влади і держави у цілому, їх авторитет і повагу. Крім того продумана антикорупційна політика має опосередкований економічний ефект, оскільки сприяє викоріненню тіньових і напівтіньових зв'язків та економік і, отже, скороченню витрат публічних бюджетів, насиченню коштами легального сектора економіки, а у разі вчинення корупційних злочинів – поверненню викрадених активів та відновленню порушених, в т.ч. матеріальних, прав громадян та організацій.

Поряд із законами діалектики, теоретико-правове дослідження антикорупційної політики ґрунтується на використанні таких категорій діалектики, як «сутність і явище», «зміст і форма», «можливість і дійсність»,

«ймовірність», «закономірність», «абстрактне» й «конкретне», «причина і наслідок». Використання зазначених категорій уможливило комплексний аналіз антикорупційної правової політики та формулювання на цій основі основних засад її формування.

Під сутністю у філософії розуміють головне, основне, визначальне в змісті системи, явища, процесу. У найзагальнішому вигляді категорія сутності слугує для виокремлення в системі таких її властивостей і відносин, які зумовлюють інші властивості й відносини. Натомість явище виражає лише одну зі сторін сутності, а не збігається з нею, а сутність, у свою чергу, ніколи повністю не збігається зі своїм явищем, ні взятим окремо, ні в сукупності, оскільки у структурі явища, крім необхідного, загального й суттєвого, є також низка випадкових, індивідуальних, часових моментів. Як зазначає Гегель, «хоч прояв і відповідає сутності, однак, розглянутий з іншого боку, він їй не відповідний, адже прояв – це ступінь випадковості, це сутність у її відношенні до несуттєвого» [55, с. 88]. Ґрунтуючись на категоріях сутності та явища, сутність антикорупційної правової політики розкривається у багатьох явищах, зокрема, у заходах запобігання, протидії корупції, юридичної відповідальності за корупційні діяння, антикорупційні експертизі та ін. Лише у своїй сукупності та взаємодоповнюваності ці явища розкривають зміст антикорупційної правової політики. Саме тому всі ці явища необхідно враховувати в процесі формування та практичної реалізації антикорупційної політики.

Важливим у дослідженні антикорупційної політики є також використання категорій «зміст» і «форма». Під змістом традиційно розуміють усе, що міститься в системі, при цьому сюди входять не лише елементи, а й відносини, зв'язки, процеси, тенденції розвитку. Натомість формою виступає спосіб зовнішнього вираження змісту, його проекція на навколишнє середовище, зовнішня конфігурація відповідної системи. Крім того, поняття форми характеризує також особливості внутрішньої організації, спосіб зв'язків елементів всередині самої системи. За своєю суттю форма є змістовною, а зміст – оформленим. Зазначені вище методологічно вагомі положення щодо змісту й форми є вкрай важливими

для дослідження змісту і природи антикорупційної правової політики, її формування і належного функціонування. Доцільність звернення до категорій зміст і форма у дослідженні, зумовлена тим, що антикорупційна політика втілюється у відповідних формах та характеризується конкретним змістом.

Суттєвим у дослідженні стало звернення до категорій «дійсність», «можливість», «ймовірність». У розумінні категорії «дійсність» до уваги необхідно взяти міркування Гегеля, на думку якого дійсністю є безпосередня єдність сутності та існування, адже «дійсність – це те, що діє і зберігає себе в своєму інобутті» [55, с. 88]. У широкому сенсі дійсність тлумачиться як весь об'єктивно існуючий світ, об'єктивна реальність у всій її конкретності, вся сукупність наявно існуючих явищ, узятих у єдності з їх сутністю. Натомість можливість розглядають як стан, коли наявною є одна сукупність детермінант, але немає інших їх частин. Можливістю є також те, тенденції виникнення і розвитку чого уже існують у дійсності, але не є достатніми. У співвідношенні цих категорій дійсність виступає актуальним буттям, а можливість – потенційним. Перехід дійсності в можливість визначається ймовірністю як кількісною мірою можливості, яка характеризує ті межі, у яких існує можливість; саме вона визначає ступінь наближеності переходу можливості до дійсності. Необхідність використання категорій «дійсність» і «можливість» зумовлена також і тим, що ці категорії відображають, з одного боку, діалектичну концепцію розвитку, а з іншого – принцип детермінізму.

Грунтуючись на категоріях дійсності та можливості, антикорупційну політику можна охарактеризувати як такий наявний («дійсний») стан, який, завдяки наявності певних чинників, може змінитися, досягти нових можливостей, більш високого рівня й стати новою дійсністю. Для переходу «дійсної» антикорупційної політики до «можливої» визначальними є наявність сукупності чинників, які роблять такий перехід реальним. Саме тому категорії «можливість і дійсність» використовувались при обґрунтуванні перспектив оптимізації і подальшого розвитку антикорупційної правової політики (підрозділ 3.2) тощо.

Важливим у дослідженні антикорупційної політики було використання категорій «абстрактне» і «конкретне», в яких «відображено діалектику відокремленості і цілісності в системному функціонуванні і розвитку явищ дійсності та її відтворення в процесі пізнання ... Конкретне – поняття, в якому мислиться предмет у сукупності своїх ознак; синонім діалектичного зв'язку, розділеної єдності; абстрактне – поняття, в якому мисляться властивості або відношення предметів, які відокремлені від самих предметів; не протиставлення конкретного, а етап руху самого конкретного» [103].

У сучасній філософії поширено є думка, що абстрактне є суб'єктивним відображенням дійсного, яке було ізольовано, відірвано від процесу його реального руху. Будучи суб'єктивним у цій своїй якості, абстрактне разом з тим є об'єктивним, оскільки виступає як момент, ланцюг цього руху, а юридична абстракція стає логічною основою конкретного, своєрідним вузловим пунктом, у якому об'єднуються у суворій логічній системі загальні, найбільш характерні, суттєві, головні ознаки й специфічні особливості правових явищ і процесів. Конкретне ж як безпосередня данність, «єдність у багатоманітті», як реально існуюче дається в безпосередньому сприйнятті. Кожне конкретне правове явище чи процес постійно змінюється, набуває нових рис, ознак, властивостей. Пізнання правових явищ розпочинається з конкретного. Сходження від конкретного до абстрактного виявляє спільність відповідних правових явищ у «чистому» вигляді, без урахування своєрідності кожного окремого правового явища. Через певний проміжок часу мислення знову повертається до тих конкретних явищ, які в своєму розвитку зазнали змін і, в силу цього, уже можуть не відповідати їх первинному узагальненню в правових абстракціях. Звернення від абстрактного до конкретного в правовому дослідженні дозволяє показати конкретні правові явища й процеси в дійсності, об'єктивності, у всій повноті та багатоманітності. Кінцевим циклом пізнання є постійний перехід конкретного в абстрактне, і навпаки – абстрактного в конкретне. Дослідження формування антикорупційної правової політики є постійним рухом від конкретних засобів і способів протидії корупції та її видів до загального поняття, і навпаки – від абстрактного теоретичного поняття

«антикорупційна правова політика» до його конкретних проявів і форм. Лише завдяки такому руху стає можливим розуміння сутності і природи антикорупційної політики як явища, що постійно змінюється, трансформується, набуває нових рис і проявів.

Особливістю загальнотеоретичного дослідження є його спрямованість на виявлення відповідних закономірностей досліджуваного предмету. У новому тлумачному словнику української мови закономірність визначається «як властивість, об'єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами, процесами, що впливає з їх внутрішньої природи, сутності» [275, с. 702]. При виявленні закономірностей формування антикорупційної політики, до уваги бралися основні ознаки державно-правових закономірностей, а саме те, що вони: мають об'єктивний характер; можуть бути пізнаними на науковому, а саме теоретико-правовому рівні, а отже, можуть бути усвідомленими; є необхідними для пізнання сутності, природи та соціального призначення держави і права; є загальними; мають тривалий характер; є причинно-наслідковими, оскільки відображають залежність та взаємопов'язаність як процесів виникнення, функціонування та вдосконалення держави і права, так і державно-правових явищ; політико-правова спрямованість відображає особливе призначення держави і права в процесі здійснення державної влади та забезпечення порядку в суспільстві; є динамічними; визначають взаємодію державно-правових явищ з суспільством та різноманітними сферами його життєдіяльності [22].

Поряд із цивілізаційним і діалектичними підходами, важливу роль у визначенні сутності та значення антикорупційної правової політики відіграє аксіологічний підхід, який відображає зв'язок із культурою, світом людських значень, сенсів, норм, цінностей, ідеалів. У дослідженні аксіологічний підхід який визначає загальну стратегію дослідження, що полягає у сприйнятті права крізь призму його зв'язку і відповідності необхідним цінностям, які, в свою чергу, виступають основою права і забезпечуються ним [423, с. 12]. Аксіологічний підхід, обґрунтований у сучасній юридичній науці (зокрема, у поглядах

О. Бандури, М. Братасюк [26], А. Фальковського [423, с. 12], Л. Петрової, В. Шкоди та ін.) став важливою складовою у пізнанні правових явищ. Аксіологічний підхід є узагальнюючим, інтегрувальним та імпліцитно наявним в інших дослідницьких методах і практиках, виступає фундаментальною базою для їх розробки та практичної реалізації. Аксіологічний підхід нерозривно пов'язаний із оцінкою, яка в його контексті визначається як порівняння, визначення відповідності явища, процесу певним цінностям. У свою чергу, оцінка визначає практику в її широкому розумінні, яка опосередковується через потреби, інтереси, цілі людини.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що критерієм оцінки правової діяльності є її спрямованість на захист правопорядку, а також невідчужуваних та невід'ємних прав людини. При цьому ціннісний порядок упорядкований таким чином, що нижчі цінності визнаються в рамках тієї чи тієї культури тимчасовими, плінними, «допоміжними» щодо вищих, які наближаються до «вічних» цінностей за своїм значенням. Як зазначає В. Завальнюк, «етнічна правова культура і правова свідомість кожного народу, нації в аксіологічному вимірі є особливим чином вираженою ієрархією правових цінностей» [97, с. 86].

Наукова доцільність використання аксіологічного підходу зумовлена, насамперед, тим, що антикорупційна політика за своєю природою безпосередньо пов'язана з ціннісною та культурною системою, що існує в конкретній державі і, ширше, суспільстві. Поділяємо думку, що саме у втраті моральних орієнтирів значною мірою укорінені загрози для правового регулювання суспільних відносин та правового захисту на всіх рівнях (особистості, суспільства, держави). Це твердження справедливе стосовно поширення корупції і, відповідно, діяльності боротьби з нею. Зокрема, у суспільстві, значно ураженому правовим нігілізмом та запереченням моральних цінностей загалом, корупція буде поширюватись стрімко і на всіх рівнях влади, починаючи з нижчого. Водночас, якщо моральні імперативи стають на чільному місці не тільки правотворчості, але і всього суспільного життя, корупційні ризики значно знижуються.

У межах пропонованого дослідження формування антикорупційної політики аксіологічний підхід тісно пов'язаний із антропологічним, який у контексті дослідження є фундаментальним і необхідним для розуміння як природи корупції, так і важливості антикорупційної політики, її ефективності для розвитку людини. При зверненні до антропологічного підходу слід ураховувати два його основні аспекти, на які звертає увагу М. Козюбра «біоантропологічний (або біосоціальний) і етнографічний (або етнологічний)». Перший з них робить акцент на тому, що право, як і інші соціальні інститути, обумовлене недосконалістю біологічної (біосоціальної) природи людини, тому заради самозбереження соціуму і забезпечення стабільності суспільства необхідні розподіл прав і обов'язків між людьми та дотримання принципу: «людина вільна в тій мірі, в якій вона не посягає на свободу інших осіб» [98, с. 27]. Другий аспект антропологічного підходу основну увагу зосереджує на соціокультурній обумовленості правового статусу особистості і, відповідно, права. Це в свою чергу сприяло визнанню багатоманітності культур і правових систем сучасності, відмові від жорсткого «європоцентризму», який тривалий час домінував в теорії права. Саме завдяки такому підходу відбулася інституціоналізація юридичної антропології, яка нині успішно розвивається не лише на Заході, а й на теренах колишнього Союзу РСР, зокрема в Україні» [98, с. 27].

Антропологічний підхід сприяє розумінню природи й наслідків корупції, як соціально-правового явища та її нерозривного зв'язку з людським фактором. У контексті предмету дослідження антропологічний підхід означає переміщення кута зору на вплив антикорупційної політики на окрему людину, її правову культуру і свідомість. З цього приводу Ю. Оборотов слушно наголошує, що за допомогою юридичної антропології розкривається правове різноманіття, цінність традицій, правових менталітетів, убачається фундаментальне значення зв'язку права і моралі, специфіки їх взаємодії в різних правових системах [282, с. 129].

Поряд із філософсько-світоглядними підходами важливу роль у дослідженні теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики відіграють також загальнонаукові принципи як вихідні положення, які визначають

стратегічну логіку розвитку подій, явищ і процесів. Серед основних принципів, які використовувались у дослідженні, слід виокремити принципи історизму, об'єктивності та детермінізму. Так, принцип історизму передбачає розгляд процесу формування антикорупційної політики держави як історичного феномену, який виникає та існує в конкретних історичних умовах. Його розвиток тісно пов'язаний із загальним розвитком суспільства у цілому та обумовлюється його особливостями, правовою і культурною специфікою. Згідно принципу об'єктивності, антикорупційна правова політика є результатом об'єктивного розвитку даного суспільства, обумовлена рівнем функціонування державної влади як на окремих етапах її становлення, так і у загальному процесі розвитку.

Суттєве значення у дослідженні має принцип детермінізму, як «вчення про Всесвіт як універсам тотальної взаємообумовленості природних, соціальних і духовних процесів, як грандіозний ланцюг причин і наслідків, як зв'язок усього з усім» [216]. У сучасній філософії використовується поняття повної причини як сукупності всіх обставин і факторів, при яких визначений наслідок настає з необхідністю. Повна причина відзначається складною структурою і складається з наступних елементів: специфікованої причини – генетичного фактору, який об'єктивує та визначає якісну своєрідність, специфічність того чи іншого слідства; кондиційної причини чи умови, тобто зовнішніх і внутрішніх факторів, що сприяють приведенню специфікованої причини в активний стан та перетворюють можливість явища на реальну дійсність. Водночас, попри те, що від умов залежить виникнення причин, самі по собі вони їх не створюють; реалізаторної причини чи приводу як того зовнішнього або внутрішнього чинника, що визначає момент, час виникнення наслідку під впливом певної сукупності умов. Таким чином, принцип детермінізму об'єктивує причинну зумовленість формування й належної реалізації антикорупційної політики, яка пов'язана як з рівнем і якістю функціонування публічної влади у цілому, її здатністю ефективно регулювати правовідносини, так і рівнем правової культури суспільства у цілому.

Поряд із філософсько-світоглядними підходами у дослідженні використовувалися загальнонаукові принципи і методи пізнання, серед яких

доцільно виокремити : системний, структурний, функціональний, формально-логічний, порівняльно-історичний, герменевтичний, діяльнісний підхід, а також аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, узагальнення тощо.

Значущість системного та структурно-функціонального методів для дослідження засад формування антикорупційної правової політики зумовлена тим, що в узагальненому вигляді антикорупційна політика як теоретичний концепт характеризуються наявністю системних, структурних, функціональних зв'язків й залежностей як внутрішнього, так і зовнішнього рівня, тому при їх дослідженні важливо враховувати положення й висновки загальної теорії систем. Функціональний. У поєднанні з системним методами спрямовує на осмислення антикорупційної політики як в статичі (її елементний компоненти), так і в динаміці (в контексті її розвитку, вдосконалення, впливу на державу і суспільство).

Системний метод передбачає дослідження предметів, явищ, процесів як елементів (компонентів) певного більш укрупненого явища. У світлі системного методу антикорупційна правова політика постає системою, що складається з відповідних компонентів (елементів) і набуває ознак структурованості. Разом з тим, її системні властивості проявляють себе тільки у взаємодії з середовищем, під яким прийнято розуміти зовнішні по відношенню до цілісної системи предмети і явища, з якими система взаємодіє, змінюючи їх і змінюючись при цьому сама. Таким чином, системний підхід при аналізі питань взаємодії і впливу антикорупційної політики на суспільні відносини дозволяє розглядати це явище не саме по собі, а у зв'язку з навколишнім середовищем, на тлі якого і у взаємодії з яким функціонує система.

Важливу роль у дослідженні відіграв формально-логічний метод, який охоплює засоби і способи логічного вивчення і пояснення правових явищ і заснований на формах мислення і законах формальної логіки. Формально-логічний метод уможливив аналіз текстів правових актів, їх співставлення і порівняння, розкриття зв'язків загального і конкретного, виявлення специфічних рис розглядуваного явища. Ґрунтуючись на формально-логічному методі,

проведене розмежування антикорупційної політики від правової політики загалом, проаналізовано основні підходи до поняття «антикорупційна правова політика». За допомогою аналізу було визначено зміст, форми і прояви корупції, сутність, зміст, природу антикорупційної правової політики. Метод синтезу використовувався при дослідженні напрямків і засобів удосконалення правового регулювання антикорупційної діяльності.

У дослідженні антикорупційної правової політики важливу роль відіграють феноменологічний і герменевтичний підходи. Так, використання феноменологічного методу спрямовує на дослідження суб'єктивного сприйняття корупції, її соціокультурних, зокрема, психологічних, соціальних, ментальних передумов, дозволяє обґрунтувати напрями вдосконалення та оптимізації формування та реалізації антикорупційної політики. Що стосується герменевтичного методу, то він доповнює феноменологічний і наголошує на тому, що для розуміння особливостей процесу і засад формування антикорупційної політики необхідно виявити та аналізувати соціальні й правові цінності, ідеали, поширені в конкретному суспільстві. Менталітет, в т.ч. правовий, психологія, а також історична пам'ять соціуму суттєво впливають на формування та розвиток правових інститутів, їх трансформацію внаслідок об'єктивних та суб'єктивних факторів. Як слушно зазначає Ю. Оборотов, правова герменевтика здатна забезпечити визначення і розуміння базових правових цінностей, здійснити розробки тлумачення тексту правової культури, психоаналізу учасників правових відносин, скласти картину правових світів інших цивілізацій. При цьому розуміння передбачає особистісну спрямованість суб'єкта в досягненні цілісної змістовної причетності до правового феномену [282, с. 20].

У дослідженні правових засад формування антикорупційної політики важливу роль відіграє діяльнісний підхід, згідно якого діяльність (у т.ч. антикорупційна) носить цілеспрямований характер (мета діяльності може бути досягнута і проявляється у певному прийнятному рівні безпеки у суспільстві, державі, світі) та здійснюється в певних конкретно-історичних і соціально-культурних умовах (кожен етап існування суспільства характеризується певними

особливостями безпеки, що обумовлено кліматичними умовами, нездоланими природними та техногенними явищами, ліквідацією їх наслідків, рівнем науково-технічного прогресу та передбаченням і зменшенням негативного техногенного впливу на оточуючий світ тощо) [404, с. 231]. Діяльнісний підхід у дослідженні спрямований на вирішення проблем визначення суб'єктів її формування, реалізації та визначення ролі участі громадськості в антикорупційній політиці. В обґрунтуванні перспектив і напрямів вдосконалення антикорупційної політики важливу роль відіграє прогностичний метод.

Важливу роль у дослідженні відіграли методи аналізу й синтезу, де аналіз постає у якості такого методу мислення, який припускає уявне розмежування предмета дослідження на складові частини (структуризація антикорупційної політики) та дослідження їх окремо. І навпаки, метод синтезу полягає у поєднанні явищ, процесів, властивостей у єдине ціле та дослідження їх як цілісного явища

Для методології комплексного загальнотеоретичного дослідження антикорупційної політики важливим є врахування досягнень різних соціогуманітарних наук (соціології, культурної антропології, соціальної філософії, політології, психології), історичних і загальнотеоретичних (історії держави і права, філософії права, юридичної антропології) і галузевих (конституційного, адміністративного, кримінального права). Так, важливість філософії пізнання для дослідження формування антикорупційної політики спричинена тим, що основні її положення зберігають свою абстрактно-гносеологічну й логіко-методологічну природу й форму, але водночас набувають екзистенційно-антропологічного й історико-метафізичного осмислення. Прикладом є і термін «корупція» як одне із ключових понять дослідження, який є результатом комплексного осмислення, а розуміння й обґрунтування чинників протидії корупції неможливе без історичного, соціологічного, кримінологічного аналізу.

Важливу роль у дослідженні генези осмислення корупції та формування антикорупційної правової політики відіграв метод експлікації (розкриття суті та значення предмету, обґрунтований у межах логічного позитивізму який передбачає, що «значення нового поняття не обов'язково має збігатися з

попереднім, натомість завжди існують умови заміни експліканта експлікатом (Р. Карнап) [92]. Наукова доцільність використання зазначеного методу полягає в тому, що впродовж тривалого історичного розвитку поняття «антикорупційна правова політика» не використовувалось, хоча заходи протидії корупції мають глибоке історичне коріння, як і сама корупція. Саме тому, у тому в розумінні антикорупційної політики загалом, антикорупційної правової політики, зокрема, важливо вже на початковому етапі здійснити відбір сукупності таких характеристик та ознак предмету, явища, за якими відбувається їх перенос та заміщення властивостей того предмета, який намагаються експлікувати властивостями, здатними його пояснити, уточнити.

Третій рівень методології дослідження охоплює конкретно-наукові підходи й методи пізнання: теоретичні, зокрема, доктринальний, формально-догматичний, порівняльно-правовий, а також емпіричні – методи спостереження, соціологічний, статистичний. Фундаментальним у дослідженні є доктринальний підхід, основне призначення якого полягає у максимально ефективному поєднанні наукових розробок із практикою створення і застосування права, впливу на зазначені процеси основних чинників розвитку суспільства в цілому [316, с. 58]. У кінцевому рахунку доктринальний підхід виконує двояку функцію: з одного боку, він дозволяє з максимальною повнотою та обґрунтованістю вивчати правові явища, властиві конкретному суспільству, достовірно встановлювати їх першопричини та фактори впливу, а з іншого – служить теоретичною основою для вдосконалення практики правотворчості. Теоретико-методологічне підґрунтя пропонованого дослідження складають доктринальні положення й висновки таких відомих учених, щодо світоглядних і філософсько-методологічних засад наукових досліджень, насамперед, таких, як: В. Бабкін, С. Бобровник [16], М. Гультай [66], С. Гусарєв [69], В. Журавський, А. Заєць, М. Кельман [149], М. Козюбра [163; 164], А. Колодій [166], В. Копейчиков, М. Костицький [185], В. Лемак [209], Л. Луць [219], Ю. Оборотов [283], Н. Оніщенко [291], М. Орзіх, Н. Пархоменков [299], О. Петришин [307], П. Рабінович [352], О. Скрипнюк [375], О. Скакун [373], М. Цвік, В. Тацій, Д. Тихомиров [404], Л. Удовика [416] та ін.

У розумінні змісту і особливостей антикорупційної політики у нагоді стали здобутки таких учених, як: О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Борденюк, В. Горбатенко, С. Гусарєв, Н. Кампо, І. Коліушко, Т. Коломоець, В. Кремень, О. Макаренков, М. Недюха, М. Панов, О. Петришин, О. Руднева, О. Ярмиш, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Цветков, В. Тацій, В. Тертичка, О. Кучеренко, І. Ющик, І. Яковюк та ін. В осмислення правових механізмів протидії корупції вагому роль відіграють і положення зарубіжних учених, таких як: Ф. Бенешу, Р. Блеквелу, Т. Ваал, Д. Вейлі, Дж. Вернону, Е. Вятрі, Г.Д. Гоуден, Д. Дела Порта, Я. Джарві, Ф. Ейдліну, М. Кітсінг, В. Кларку, Г. Кліну, Д. Крамеру, С. Левітські, Й. Лютеру, Р. Мертону, В. Мілер, Е. Мунісоглу, Дж. Норвіч, Л. Палмеру, К. Ріду, В. Уоткінсу, Н. Флеттерс, Г. Хелмке, А. Шайо та ін. У дослідженні теоретико-правових формування антикорупційної правової політики доктринальний підхід використовується при визначенні державної політики, правової політики, антикорупційної правової політики, її природи та змісту. За допомогою формально-догматичного методу розкрито зміст юридичних понять, виявлено прогалини та неузгодженості у законодавстві, які негативно впливають на формування та ефективну реалізацію антикорупційної політики, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення формально-юридичної конструкції антикорупційної правової політики (підрозділ 3.2).

Наукова доцільність використання у дослідженні положень і здобутків філософії права обумовлена безпосередньо змістом і характером філософсько-правового знання, насамперед, здобутків доктрини природного права, основні з яких виокремлені М. Козюброю. В узагальненому вигляді до них належать: 1) орієнтація доктрини природного права на пошук об'єктивної сутності права через звернення до його морально-етичних основ, що суттєво розширює і поглиблює зміст права, пов'язуючи його з нагромадженнями впродовж багатьох віків цінностями світової культури; 2) людиноцентричність доктрини природного права. У центрі всіх її варіантів стоїть людина, її гідність, невідчужувані права і свободи, які є невіддільною рисою природи людини; 3) протидію доктрини природного права надмірному формалізму й догматизму в праві. Згідно з

доктриною зміст права визначається не державою. Держава не має й не може мати монополії на творення права, вона є творцем законодавства, а не права, яке є явищем об'єктивним; 4) розрізнення понять «право» й «закон». Встановлення орієнтирів для пошуку критеріїв правового характеру закону та «правопорушуючого законодавства»; 5) утвердження справедливого, неупередженого і добросовісного правосуддя як основного гаранта прав і свобод людини [165, с. 93].

Поряд із зазначеним, методологічну значущість у дослідженні мають обґрунтовані О. Макаренковим положення зокрема про антроповимірність антикорупційних трансформацій, концепт «духовність» як вихідну засаду для правових інструментів із запобігання корупції у сфері організації та діяльності публічної адміністрації. Поділяємо думку вченого, що «природно-правовий вимір антикорупційного законодавства суть верховенства права – ціннісне ядро інституціоналізації, що передбачає добросовісність й неупередженість публічних службовців, розподіл повноважень між гілками державної влади, справедливість та пропорційність, юридичну визначеність, ясність й недвозначність закону; однаковість застосування, трактування закону, що виключає сваволлю; передбачуваність втілення визначених у законі обмежень на практиці; виконання державою своїх зобов'язань за міжнародними договорами в частині, що сприяє національному правопорядку» [225, с. 5].

Важливу роль у дослідженні відіграв порівняльно-правовий метод, який сприяє виявленню спільного і відмінного у правових явищах, їх взаємозв'язків та зв'язків з іншими процесами, явищами та сприяє встановленню закономірностей, які мають місце в історичному вимірі та сучасних тенденцій розвитку. Використання порівняльно-правового методу є необхідним під час вивчення позитивного світового досвіду розробки та реалізації антикорупційної політики. Порівняльно-правовий метод, у поєднанні з іншими підходами та методами, забезпечує об'єктивну оцінку місця та ролі досвіду кожної країни в здійсненні ефективної антикорупційної політики. Використання порівняльно-правового методу дозволило виявити особливості політики в сфері протидії корупції в

різних національних правових системах, чинники, які позитивно впливають на її функціонування, дослідити міжнародні та регіональні стандарти у вказаній сфері, що, в свою чергу, дозволило обґрунтувати теоретико-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні.

Для забезпечення достовірності висновків і обґрунтованості теоретико-правових засад антикорупційної політики було застосовано також емпіричні методи пізнання, зокрема, соціологічний, статистичний, спостереження. Завдяки цим методам фіксувалася, аналізувалася й систематизувалася інформація, представлена в офіційних документах, матеріалах практики судових органів, міжнародних індексах і рейтингах, матеріалах анкетування, опитування про особливості здійснення політики в сфері боротьби з корупцією в Україні, зарубіжних країнах. У дисертації використовуються статистичні й соціологічні дані представлені, в першу чергу, на офіційних сайтах: Судова влада в Україні [395], Європейський суд з прав людини [481], Центр політико-правових реформ [435], Індекс верховенства права [122].

Нормативне підґрунтя дослідження становить Конституція України, закони України, міжнародні договори, рішення та висновки Конституційного Суду України, нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, Європейського Союзу, а також відповідне перспективне законодавство України з питань запобігання і протидії корупції.

Отже, методологія дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики є комплексним утворенням, що поєднує: 1) домінуючий світогляд, який в дослідженні втілюється у таких філософсько-світоглядних підходах, як цивілізаційний, діалектичний, антропологічний, аксіологічний; 2) тип наукового мислення, який постає у єдності та взаємодоповнюваності загальнонаукових методів (системного, структурно-функціонального, формально-логічного, порівняльно-історичного, феноменологічного, герменевтичного), принципів пізнання (історизму, об'єктивності та детермінізму, а також аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, узагальнення; 3) конкретно-наукові підходи та методи

(формально-догматичний, порівняльно-правовий), які у своїй сукупності та взаємодоповнюваності забезпечують комплексний загальнотеоретичний характер дослідження.

1.3. Понятійно-категоріальний апарат дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики в Україні

Дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики потребує уточнення понятійного апарату дослідження, з'ясування змісту і співвідношення основних понять, що сприятиме чіткості, обґрунтованості і виваженості положень та висновків роботи. У контексті пропонованого дослідження до основних понять слід віднести наступні: «корупція», «правова політика», «державна політика», «антикорупційна політика», «антикорупційна правова політика». Слід відзначити, що даний перелік понять не є вичерпним, але саме вони формують основну структурну систему дослідження правових засад формування антикорупційної правової політики.

Першочерговим у контексті предмету дослідження є уточнення етимології поняття «корупція». З цього приводу М. Мельник зауважує, що від наукового розуміння соціальної та правової сутності корупції, її соціальних передумов, причин та умов, правильного визначення змісту основних корупційних процесів, закономірностей їх розвитку залежить ефективність здійснення антикорупційної політики у цілому [67, с. 113].

До теперішнього часу, як і будь-якого складного соціального явища, точне і універсальне визначення поняття «корупція» відсутнє. Так, Великий ілюстрований словник іншомовних слів пов'язує походження поняття корупції від латинського «*corrupture*», що в узагальненому вигляді означає «пряме використання посадовцем прав, пов'язаних з його посадою, з метою особистого збагачення; продажність; підкуп посадових осіб, політичних діячів» [21]. Згідно з

іншою думкою, етимологічно термін «корупція» складається з поєднання слів «corei» – наявність кількох учасників у зобов'язальних правовідносинах з приводу єдиного предмета і спору і «rupture» – порушення, що в даному випадку означає порушення окремими індивідами встановлених етичних норм [37]. Великий тлумачний словник сучасної української мови подає декілька визначень поняття «корупція», а саме: діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг та інших переваг; пряме використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення; підкупність, продажність урядовців і громадських діячів [42].

Традиційно під корупцією розуміється зловживання впливом чиновниками, використання ними наданих їм владних повноважень з метою особистого збагачення і, як наслідок, отримання матеріальної винагороди за протиправні дії або рішення. Фактично таке розуміння корупції ототожнює її з хабарництвом, що призводить до невиправданого звуження сутності цього явища. Натомість більшість дослідників наголошують на тому, що корупція є поняттям більш широким, ніж сукупність кримінально-правових проявів.

Теоретичний аналіз сучасних наукових положень і концепцій дає змогу зробити висновок, що на сьогоднішній день склалось декілька основних підходів до визначення сутності корупції, які в узагальненому вигляді зводяться до наступного:

– корупція – протиправне корисливе діяння, вчинене особою, яка наділена владними повноваженнями (Г. Блек, Д. Бейлі, Дж. Най). Найбільш відомим представником цього напряму, названим у теорії біхевіористським, був доктор політичних наук К. Фрідріх, який розглядав корупцію як поведінку, що відхиляється від переважаючих у політичній сфері норм та обумовлена мотивацією отримання особистої вигоди за громадський рахунок. Наслідком такого діяння, як правило, є отримання особистої вигоди; в той же час, така вигода необов'язково повинна мати фінансове вираження: в деяких країнах

(Республіка Корея) з позицій традиційної політичної культури і важливості підтримки історично сформованих неформальних соціальних зв'язків «оплата» неправомірного використання службового становища часто розглядається як «інвестиція в майбутнє» [37, с. 101–102]. За такого підходу корупція розглядається як неодмінна супутниця політики, її «патологія», яка, незважаючи на значну шкоду політичній системі та владним інститутам, не може бути викорінена повністю та остаточно. Розгляд корупції як форми девіантності дозволяє подолати обмеженість суто правового підходу до її розуміння, оскільки дає можливість визначати та аналізувати як корупційні ті дії, які не заборонені правом;

– корупція – екстралегальний інститут, який використовується приватними особами чи групами для здійснення впливу на дії чиновників (бюрократії) (Н. Лефф, Х. Абуева, К. Лейес). Прихильники цієї точки зору відстоюють прагматичний погляд на корупцію і наголошують на її корисності для економічного розвитку: на їх думку, корупція сприяє прискоренню роботи адміністративної машини, оптимізує час очікування і дозволяє його заощадити, виявленню прорахунків держави і їх усуненню, а також виконує позитивні функції щодо інтеграції, розвитку і модернізації суспільств в цілому [37, с. 102]. Насамперед тут йдеться про суспільства, що розвиваються, і держави т.зв. «третього світу», яким, як вважається, найбільш властива корупція. Водночас, визначення сутності цього поняття відзначається суб'єктивізмом і залежить від політичних, культурних, психологічних особливостей конкретного суспільства. Виконавши свої політичні та економічні функції, головною з яких є усунення невідповідності між нормами та встановленими моделями поведінки, корупція, згідно цього підходу, зникає самотійно. Такий підхід є дискусійним, оскільки справжня роль корупції полягає не в інтенсифікації роботи адміністративного апарату та його наближенні до суспільства і його очікувань, а, навпаки, в посиленні його корозії, розкладанні як окремих індивідів, так і громадських інститутів у цілому, деформації державного механізму та, зрештою, руйнуванні фундаменту держави та суспільства;

– корупція – симптом наявності збою у системі державного управління (С. Роуз-Аккерман). В основі корупції, на думку дослідниці, лежать недоліки системи розподілу матеріальних привілеїв та пільг, в якій чиновники наділені широкими дискреційними повноваженнями. З іншого боку виступають інтереси приватних осіб і компаній, які бажають отримати режим найбільшого сприяння шляхом його купівлі. З цієї точки зору корупція розглядається як різновид економічної поведінки, метою якої є максимізація корисності шляхом отримання невинного доходу за рахунок маніпуляції ресурсами, які знаходяться у розпорядженні посадових осіб згідно їх посадових повноважень, «а поведінка коруптера і корупціонера трактується як раціональний розрахунок вигод і втрат» [63, с. 104]. В рамках такого підходу корупційні злочини за економічною сутністю можна поділити на власне хабарництво, махінації зі зменшення податкових платежів і поширення бізнес-схем спільнот організованої злочинності, які монополізували деякі ринки [63, с. 104];

– корупція – соціально-економічне, політичне явище, що складається з комплексу протиправних неетичних дій і поєднує в собі різні складові, зокрема, управлінську, політичну, економічну, юридичну, соціальну, морально-етичну (М. Мельник, М. Камлик, Є. Невмержицький, В. Соловйов). Головною особливістю корупції є використання посадовими особами законодавчої, виконавчої і судової влади, громадських об'єднань, установ і організацій господарського управління всіх форм власності свого службового становища для одержання матеріальних цінностей, послуг, пільг для себе чи третіх осіб [274, с. 38]. Таке розуміння корупції є більш змістовним, оскільки не замикається на її кримінальних проявах, а дозволяє охопити ситуації, коли учасники корупційних відносин отримують неявні вигоди від «співробітництва». Це стосується, зокрема, випадків, коли сторони корупційної угоди завчасно не домовляються про її «предмет», тобто конкретні послуги, які повинні бути надані. З цієї точки зору під корупцією в найширшому сенсі слід розуміти таку модель владарювання, яка заснована на маніпулюванні соціальними очікуваннями та викривленому цілепокладанні, що дозволяє говорити про існування завуальованих проявів

корупції, які відхиляються не лише від правових, а й від моральних норм. До таких, зокрема, можна віднести лоббїзм, фаворитизм, протекціонїзм, внески на політичні цілі, традиції переходу політичних лїдерів на посади президентів корпорацій і приватних фірм, використання зв'язків злочинних угруповань. Схожий погляд на корупцію висловлює І. Парубчак, який наголошує, що корупційні відносини виникають між двома особами, одна з яких, володіючи владними повноваженнями, заснованими на позитивному праві або інших соціальних нормах, привласнює блага, що належать іншій особі [298]. Основною метою таких відносин є перерозподіл матеріальних і нематеріальних благ через сектор легальних послуг, в якому корумпований державний апарат виступає в якості центральної ланки.

Аналіз міжнародних нормативно-правових актів, присвячених питанням протидії корупції, дає підстави стверджувати, що в частині визначення корупції для сучасного міжнародного права характерним є використання двох основних способів її дефінування: 1) описовий – у низці антикорупційних актів універсальних та регіональних міжнародних організацій міститься докладне визначення ознак відповідного явища, на підставі яких встановлюється його обсяг та зміст. Зокрема, нормативне визначення поняття «корупція» міститься у Модельному законі Співдружності Незалежних Держав «Основи законодавства про антикорупційну політику» 2003 р., під якою розуміється «підкуп... будь-яке незаконне використання особою свого публічного статусу, пов'язане з отриманням вигоди (майна, послуг чи пільг та /або переваг, у т.ч. немайнового характеру) як для себе, так і для своїх близьких, всупереч законним інтересам суспільства та держави, або незаконне надання такої вигоди зазначеній особі» [294]; 2) переліковий – закріплення у визначенні корупційних за своєю природою діянь. На сьогоднішній день саме останній спосіб визначення корупції є найпоширенішим. Наприклад, Конвенція ООН проти корупції 2003 р. не містить уніфікованого визначення поняття корупції, а розкриває його зміст через закріплений у цьому акті перелік корупційних діянь, що підлягають криміналізації.

Аналогічно не містить універсального нормативного визначення поняття «корупція» Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією. Аналіз її положень дає змогу стверджувати, що цей нормативний акт під корупцією в першу чергу розуміє: 1) активний підкуп – умисне обіцяння, пропонування чи надання будь-якою особою прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги, будь-яким посадовим особам, для них особисто чи для інших осіб, з метою заохочення їх до виконання чи невиконання своїх службових обов'язків (ст. 2); 2) пасивний підкуп – умисне вчинення вимагання чи одержання будь-якими посадовими особами прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги, для них особисто чи для інших осіб, або прийняття пропозиції чи обіцянки надання такої переваги з метою виконання чи невиконання ними своїх службових обов'язків (ст. 3) [195].

Схоже визначення міститься в Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією, яка визначає корупцію як прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що одержує хабар, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, поведінку особи [436]. При цьому, обидві конвенції підкреслюють взаємозв'язок корупції із службовими злочинами, серед яких найчастіше називають: зловживання посадовими повноваженнями, ряд злочинів проти правосуддя (незаконне звільнення від кримінальної відповідальності, притягнення до кримінальної відповідальності завідомо невинної особи), злочини проти інтересів служби. Крім того, корупційні злочини визначаються в якості предикатних стосовно легалізації (відмивання) злочинних доходів.

Згідно Закону України «Про запобігання корупції», корупцією є використання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди відповідній особі, або на її

вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [332]. Очевидно, що українським законодавцем були враховані міжнародні стандарти визначення сутності корупції. В той же час не можна не відзначити, що наведене поняття трактує корупцію переважно у вузькому значенні і не охоплює інших, не менш поширених її форм. Крім того, навіть таке розуміння, на жаль, не було належним чином реалізоване в ході формування і практичної реалізації антикорупційної політики.

Узагальнюючи наведені погляди, можна припустити, що поняття «корупція» характеризується двома основними ознаками: 1) корислива зацікавленість, тобто вчинення особою будь-яких дій чи бездіяльність за винагороду. При цьому учасниками таких відносин можуть бути не лише державні чиновники, а й інші суб'єкти, наділені певними повноваженнями, зокрема менеджери підприємств; 2) здійснення дій у рамках належних повноважень.

Що стосується антикорупційної політики як такої, то, незважаючи на широку поширеність даного поняття, яке увійшло до наукового лексикону задовго до початку теоретичної розробки більш загальної категорії правової політики, дана конструкція як термін, наукова категорія та соціальна реальність залишається маловивченою. З цих позицій, на наш погляд, необхідно розглянути поняття антикорупційної політики з використанням методології та понятійного апарату, що використовуються для вивчення правової політики в цілому, а також встановити співвідношення між близькими термінами «антикорупційна політика», «правова політика», «державна політика».

Звернення до словникової літератури свідчить, що термін «політика» походить від грецького «поліс» – держава. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови політику визначено як: 1) загальний напрямок, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії; 2) напрямок діяльності держави або певного класу або політичної партії у тій чи іншій галузі у певний період; 3) події та питання внутрішньодержавного і міжнародного суспільного життя [42]. Юридичний словник тлумачить політику як систему цілей

та засобів їх досягнення тієї чи іншої держави у сфері внутрішнього та зовнішнього життя [453].

В узагальненому вигляді основні підходи до визначення поняття «політика» можна звести до наступних: а) політика – це мистецтво (наука чи практика) керування державою або іншими політичними утвореннями; б) політика – одна з найбільш вагомих, поряд із економічною, соціальною і духовною, сфер громадського життя, яка пов'язана з відносинами між соціальними суб'єктами з приводу встановлення, організації, функціонування та зміни влади у суспільстві та державі; в) політика – певний тип стосунків, поглядів (концепцій) та дій в контексті певного державного устрою; сфера діяльності, що виникає в соціально-диференційованому суспільстві за наявності держави.

При формулюванні визначення «державна політика» науковцями використовуються декілька основних підходів, з яких найбільш поширеними є:

1) діяльнісний – різновид діяльності певних державних інституцій у тих чи інших сферах суспільного життя. Наприклад, В. Тертичка визначає державну політику як сукупність специфічних, неординарних дій, заходів та інститутів, за допомогою яких відбувається задоволення різноманітних інтересів диференційованого суспільства [401]. Близької позиції дотримується Л. Пал, на думку якого державна політика – це цілеспрямована діяльність органів державної влади для вирішення суспільних проблем, досягнення й реалізації загальнозначущих цілей розвитку суспільства або його окремих сфер; це «напрямок дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної чи сукупності взаємно пов'язаних проблем» [297, с. 22]. Прихильники діяльнісного підходу (В. Ребкало [401, с. 6], О. Валевський [35] та ін.) зосереджують свою увагу на характеристиці державної політики як різновиду соціальної діяльності, її соціальному призначенні, ролі, зв'язках з іншими видами діяльності;

2) процесуальний [80] – як процес формування та реалізації комплексу необхідних заходів. Зокрема, В. Дем'янчук наголошує, що державна політика в будь-якій сфері завжди знаходить свій прояв через конкретні владно-управлінські дії та адміністративні процедури, тобто практично реалізується через здійснення

процесу державного управління уповноваженими суб'єктами – носіями певних публічно-владних повноважень, в яких втілюються функції держави як такої [74, с. 89]; О. Рябічко вважає, що державна політика – це пропонований курс діяльності уряду для задоволення потреб чи використання можливостей, сформульований із зазначенням очікуваних результатів та їх впливу на наявний стан справ і конкретне розв'язання проблем [364]. Прихильники процесуального підходу аналізують безпосередні управлінські дії, завдяки яким здійснюється державна політика та їх результати;

3) змістовний – сукупність завдань, цілей, засобів, шляхів, заходів. Так, О. Кучеренко вказує, що в змістовному аспекті державна політика передбачає соціальний механізм, який складається з визначення загальних суспільних цілей, прийняття державно-управлінських рішень і мобілізації необхідних ресурсів для досягнення поставлених цілей, а також інституціональну структуру, що містить інститути лідерства, органи влади, норми і правила регламентації політичних дій соціальну діяльність, яка полягає у створенні умов для соціального партнерства між державною владою і суб'єктами громадянського суспільства, залученні до управління основних соціальних груп через суспільні інститути [202, с. 8].

Вчений Д. Тихомиров, досліджуючи теоретико-правові засади державної політики у сфері цивільної безпеки в Україні, виокремлює діяльнісний, інструментальний, функціональний, комплексний, телеологічний та інші (менш поширені) підходи до тлумачення державної політики [408, с. 215-220].

Аналіз наукових джерел переконливо свідчить, що в сучасній юридичній науці можна поширений плюралізм у тлумаченні державної політики, її видів, складників, механізму реалізації, напрямів і засобів реалізації. У пропонованому дослідженні поняття державна політика тлумачиться як цілеспрямована, системна, організована діяльність держави (уряду) з метою вирішення проблем чи їх сукупності у певній сфері (економічній, політичній, правовій, соціальній, культурній) чи галузі та досягнення суспільно значущих цілей, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового ладу та сталого розвитку суспільства.

У сучасній вітчизняній науці найбільш поширеним є розмежування видів державної політики за основними сферами суспільства (а саме: економічна, політична, правова, соціальна, культурна). Водночас, у теоретико-правовому дослідженні, присвяченому поняттю державної політики, Н. Коршунова здійснює ґрунтовний підхід до класифікації державної політики і за різними критеріями виокремлює й інші її види, а саме: за територією здійснення – внутрішня та зовнішня; за механізмом відносин між суб'єктами розроблення та реалізації державної політики – розподільна, перерозподільна, регулятивна, адміністративна, антикризова; за регіональним виміром – центральна, регіональна та місцева; запланованим періодом дії – короткострокова, середньострокова та довгострокова; часовим проявом, або актуальністю – поточна та перспективна; основними сферами життя суспільства – економічна, соціальна, політична, культурна та правова; за формами діяльності держави – інноваційна, антикорупційна та ін. [183, с. 9–10].

До зазначених вище видів державної політики слід віднести й державну антикорупційну політику, яка охоплює економічну, політичну, правову, соціальну, культурну сфери та спрямована на розробку і реалізацію цілей і завдань у сфері запобігання й протидії корупції. Оскільки осмислення поняття, змісту антикорупційної політики та її співвідношення з антикорупційною правовою політикою стане предметом осмислення у наступному підрозділі (2.1), доцільно уточнити поняття «правова політика».

Виокремлення державної правової політики, яка охоплює правову сферу суспільства, в окремий вид державної є усталеним підходом у вітчизняній науці. У наукових джерелах поняття правової політики набуло поширення починаючи з 2000-х років, а її дослідження стало одним із нових напрямів у сучасній юридичній науці, який динамічно розвивається. При цьому, в онтологічному вимірі правова політика розглядається як різновид державної політики, як сукупність програм і завдань, спрямованих на досягнення цілей правового розвитку та як політичне й правове явище, тісно пов'язане з правом, державою, особою та її правовою культурою і правовою свідомістю. У гносеологічному

вимірі досліджується поняття «правова політика» та його зміст. Саме тому, у розумінні змісту й структури правової політики до уваги слід взяти основні положення й висновки щодо тлумачення правової політики в цілому, насамперед такими як: І. Жаровська [93], М. Козюбра [165], Н. Оніщенко [105], М. Недюха [265], Н. Пархоменков [299], В. Селіванов [370], О. Мінькович-Слободяник [247], Л. Удовика [418], В. Тернавська [400] та ін.; у контексті правотворчості й правозастосування: С. Бобровник [17], М. Кельман [149], А. Колодій [166], Т. Тарахонич [398] та ін.; крізь призму державного управління: В. Авер'янов [90], Ю. Ковбасюк [78], В. Погорілко [75], О. Оболенський [281], В. Опришко [75], В. Федоренко [78] та ін.

У Великій українській юридичній енциклопедії пропонується наступна дефініція: «Правова політика - системна, науково обґрунтована діяльність державних і муніципальних органів, громадських об'єднань, спрямована на вироблення стратегії правового розвитку суспільства, створення ефективного механізму правового регулювання, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, формування правової державності [41, с. 492]. Отже, особливість правової політики полягає, насамперед, у тому, що вона закріплює стратегію правового розвитку та засади ефективного правового регулювання.

У вітчизняній юридичній науці існують різні підходи до тлумачення поняття «правова політика». Так, на думку О. Мінькович-Слободяник правова політика — це «політика, яка відображає співпрацю держави, політичних і громадських об'єднань та громадян задля вироблення політико-правового компромісу і досягнення політичних стратегічних ідей та цілей, що спрямовують на певний об'єкт» [247, с. 176]. Поділяючи думку дослідниці щодо суб'єктів правової політики, дискусійним є положення, що правова політика спрямована на досягнення політичних стратегічних ідей та цілей. Досягнення стратегічних політичних цілей та ідей не відображає повною мірою сутність правової політики, адже поряд із політичною стратегією правова політика відображає власне й правові цілі. Як слушно наголошує І. Жаровська правова політика — «основний вид політики загалом, оскільки через неї відбувається державно вольове

спрямування розвитку держави у всіх сферах суспільних відносин. ... Сутністю правової державної політики є стратегічне планування у правовій сфері як постійний процес, за допомогою якого суб'єкти правової політики переглядають стратегічний напрямок своєї організації та її діяльності для досягнення цілей, що визначені органами публічного управління для громади» [93, с. 47]. При цьому О. Мінкович-Слободяник цілком слушно далі розмежовує форми діяльності держави в сфері правової політики, що здійснюються через систему органів державної влади: 1) правову політику, пов'язану з формуванням концепції юридичного впливу і правотворчості; 2) організаційну правову політику, що виявляється у правозастосовній та правоохоронній діяльності» [247, с. 171].

На думку С. Бобровник, правова політика – це нормативно регламентована діяльність держави, недержавних об'єднань та інститутів громадянського суспільства, націлена на вдосконалення правового регулювання, підвищення якості законодавства, забезпечення прав і свобод людини [17, с. 83].

У розумінні поняття й природи правової політики до уваги слід взяти міркування Л. Удовики, яка зазначає: «правова політика є політико-правовим явищем, яке формується внаслідок цілеспрямованої, системної, науково-обґрунтованої діяльності держави та участі громадянського суспільства, має державно владний характер і спрямована на визначення тактики й стратегії правового розвитку. Вона є необхідним складником державної політики, засобом юридичної легітимації, закріплення й забезпечення політико-правового курсу країни, санкціонованого волею народу і його державних та політичних лідерів, яка реалізується в діяльності владних структур та існує поряд з такими видами державної політики, як економічна, культурна, соціальна, національна, науково-технічна, фінансова, екологічна та ін. Правова політика як система правових принципів, теорій, концепцій, ідей, покладених у підвалини цілеспрямованої планомірної правової діяльності держави та громадянського суспільства, сутність якої полягає у формуванні та практичній реалізації цілей стратегічного характеру, здатна виступати потужним чинником соціальних перетворень, оптимізації й

модернізації суспільства і держави, насамперед, у кризові періоди розвитку» [419, с. 176–177].

Отже, правова політика – це політико-правове явище, яке відображає та закріплює стратегію правового розвитку, має державо-владний характер та формується у взаємодії держави з громадянським суспільством, існує поряд та у взаємодії з економічною, соціальною, культурною та іншими видами політики. Водночас, зміст і спрямованість правової політики втілюється у її властивостях і атрибутивних рисах, до яких належать державно-вольовий характер і владно-імперативний зміст, які є соціально-обумовленими. Серед основних ознак правової політики виокремлюють наступні: «базується на праві і здійснюється правовими методами і засобами; охоплює головним чином правову сферу життєдіяльності суспільства; має публічний, офіційний характер; знаходить вияв у вигляді правових та організаційних форм її здійснення; у разі потреби вона підкріплюється легальним примусом з боку держави» [41, с. 493]. На нашу думку, пропоноване тлумачення правової політики є найбільш вдалим, оскільки визначає її елементи, спрямованість, цілі та основних суб'єктів – державу (її органи) і громадянське суспільство.

Узагальнюючи та систематизуючи погляди вчених існуючі думки щодо розуміння правової політики умовно поділяються на три підходи: 1) ідеологічний – сукупність ідей, поглядів, цілей, програм тощо. Зокрема, М. Железняк під державною правовою політикою розуміє специфічну правову категорію, яка являє собою засновані на загальних та специфічних закономірностях розвитку національної правової системи принципи, стратегічні напрямки та шляхи створення і реалізації правових норм, з боку органів державної влади, спрямовану перш за все на захист прав та свобод людини і громадянина [94]. З цієї точки зору основне призначення правової політики полягає у створенні ефективного механізму правового регулювання, формуванні правової державності та високого рівня правової культури як суспільства, так і окремого громадянина, викоріненні негативних рис права та, ширше, цілісному реформуванні правової системи суспільства; 2) ідеолого-діяльнісний – включає не лише ідеї та принципи, але й

практичну частину, тобто, діяльність відповідних суб'єктів. Саме цей погляд на правову політику видається нам найбільш обґрунтованим та оптимальним, оскільки він більшою мірою відповідає загальному розумінню політики як комплексу пріоритетів та напрямків розвитку держави та суспільства на певному етапі. Крім того, при такому розумінні правової політики стає можливим вирішення не тільки найближчих, тактичних завдань (наприклад, боротьба зі злочинністю), а й стратегічних, більш масштабних, спрямованих на тривалу перспективу, які закладають довгострокові основи розвитку держави та суспільних відносин. Такими завданнями можуть бути проведення комплексних реформ, забезпечення стабільності та правопорядку в країні, посилення ролі держави на міжнародній арені тощо; 3) діяльнісний – діяльність суб'єктів, уповноважених на формування та реалізацію політики в галузі права, в юридичній сфері. За такого підходу ідеологічна частина правової політики є вторинною, виступає її необхідною основою та елементом правової ідеології.

Можна навести й інші дефініції правової політики, які пропонуються сучасними вченими. Спільною для науковців є думка, що правова політика є видом державної політики, є обґрунтованою та послідовною діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування з метою забезпечення ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин в умовах гібридної війни, зображений комплексом ідей, заходів, завдань, програм, настанов, що реалізуються у сфері права завдяки праву, а також базується на визначальних правових принципах [121, с. 113–114].

Отже, правова політика – це державна політика у сфері розвитку права, стратегії та тактики правового шляху розвитку суспільства, держави, країни; система ідей, принципів, норм, форм і процедур визнання, здійснення та розвитку начал і вимог панування права у суспільному та державному житті; це системна, обґрунтована діяльність держави і громадянського суспільства з комплексного розвитку правової системи. Основне значення правової політики полягає в її здатності пов'язати воедино доктрину, правотворчість та юридичну практику,

забезпечивши цим науково обґрунтований характер державної діяльності та правовий прогрес.

Досліджуючи питання співвідношення понять «правова політика» та «державна правова політика», слід особливо наголосити, що не будь-яка політика за умовчанням є державною і на нинішньому етапі розвитку суспільних відносин може здійснюватися не лише виключно державними суб'єктами. Зокрема, в сучасних суспільствах є безліч різних недержавних та неурядових структур, таких як, наприклад, політичні партії, громадські рухи та об'єднання, комерційні утворення, органи місцевого самоврядування та ін., які також можуть проводити певну політику у сфері правового забезпечення своєї діяльності, а також впливати у передбачених законодавством випадках та формах на проєктування, розробку та реалізацію правової політики вже на публічному рівні. Правова політика, яка спрямована на запобігання й протидію корупції є власне антикорупційною правовою політикою, яка має свої особливості, що й стане предметом дослідження у наступному розділі дисертації.

Висновки до Розділу 1

Розуміння руйнівних наслідків поширення корупції в суспільстві та пошук ефективних засобів боротьби з нею сягають своїм корінням у давнину. Водночас антикорупційна політика та антикорупційна правова політика як поняття та явища упродовж тривалого часу не виокремлювалися. Шляхом відбору характеристик і ознак процесу та предмету, які в подальшому спричинили формування антикорупційної правової політики як самостійного явища досліджено генезу формування та осмислення корупції та антикорупційної політики та виокремлено п'ять основних етапів, кожний із яких має свої особливості та відображає трансформацію загальних уявлень про корупцію як стан моральної деградації суспільства до комплексного аналізу причин, змісту й наслідків корупції, результатом якого стають її легальне тлумачення, прийняття комплексу

нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання і протидію корупції на міжнародному, європейському та національному рівнях, розробка і реалізації антикорупційних політик (антикорупційних стратегій) у зарубіжних країнах, у т.ч. антикорупційної правової політики України (Новітній час, із 60–70-х років XX ст. до теперішнього часу).

На основі аналізу, узагальнення і систематизації сучасних наукових джерел виокремлено та охарактеризовано основні напрями й аспекти дослідження корупції та антикорупційної політики у сучасній вітчизняній та зарубіжній юридичній науці: 1) у теорії та історії держави і права: історико-теоретичні основи формування антикорупційної політики й антикорупційного законодавства; сутність і прояви корупції; поняття антикорупційної політики; крізь призму правової культури, правової свідомості; у контексті функцій держави та антикорупційних обмежень та ін.; 2) у конституційному праві у контексті: реалізації конституційних цінностей, становлення правової державності, діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, обмеження владних повноважень, діяльності політичних партій і громадських організацій; 3) в адміністративному праві крізь призму: формування та розвитку антикорупційних органів державної влади; формування антикорупційної політики; діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування; обґрунтування адміністративно-правових засад запобігання і протидії корупції; антикорупційної експертизи; надання адміністративних послуг та ін.; 4) у кримінальному праві та кримінології: як суспільно небезпечне протиправне діяння; у контексті формування кримінально-правової політики, в т.ч. у сфері боротьби з корупцією; у контексті суб'єктів кримінальних процесуальних відносин та ін.; 5) у науці судові та правоохоронні органи України крізь призму: корупційних ризиків у діяльності судових і правоохоронних органів, доброчесності суддів; відповідальності суб'єктів за вчинення корупційних діянь та ін.; 6) у міжнародному праві та праві ЄС в контексті: змісту антикорупційних стандартів, імплементації антикорупційних норм міжнародного та європейського права у вітчизняне право й законодавство.

Вимоги комплексності, обґрунтованості та достовірності наукових результатів дослідження обумовили методологію дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики, яка поєднує: 1) домінуючий світогляд, який утілюється у таких філософсько-світоглядних підходах, як цивілізаційний, діалектичний, антропологічний, аксіологічний; 2) тип наукового мислення, як єдність і взаємодоповнюваність загальнонаукових методів (системного, структурно-функціонального, формально-логічного, порівняльно-історичного, феноменологічного, герменевтичного, комунікативного) і принципів пізнання (принципи історизму, об'єктивності та детермінізму); 3) конкретнонаукові принципи, підходи та методи (формально-догматичний, порівняльно-правовий).

Основу дослідження правових засад формування антикорупційної правової політики в Україні закладають положення і висновки сучасних учених, щодо розуміння й тлумачення таких понять, як «корупція», «державна політика», «антикорупційна політика», «правова політика», їх взаємозв'язку і співвідношення. Обґрунтовано, що співвідношення понять «державна політика», «антикорупційна політика» та «антикорупційна правова політика» розкривається через співвідношення категорій загальне, особливе, одиничне. У пропонованому дослідженні за основу взято поняття державної антикорупційної політики як цілеспрямованої, системної діяльності держави (суб'єктів, наділених відповідними повноваженнями), з метою запобігання й протидії корупції в основних сферах суспільства та окремих галузях.

РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

2.1. Антикорупційна політика й антикорупційна правова політика: поняття, зміст і співвідношення

Розуміння поняття й змісту антикорупційної правової політики ґрунтується на співвідношенні державної політики, антикорупційної політики та антикорупційної правової політики, які співвідносяться як загальне, особливе й одиничне. На основі існування діяльнісного та телеологічного підходу державна політика розуміється як діяльність органів державної влади з управління та керівництва суспільством на основі єдиних цілей, принципів і методів, яка передбачає розробку, законодавче закріплення та впровадження державних цільових програм у різних сферах суспільного життя з метою розв'язання нагальних проблем чи задоволення потреб суспільства [306, с. 23–25]. При цьому, за слушними міркуваннями Д. Тихомирова, формування державної політики «в демократичній державі є волевиявленням народу, здійснюється у взаємодії певних органів державної влади з недержавними інституціями, але основним суб'єктом є органи державної влади, які здійснюють державно-політичне врядування, мають повноваження приймати державно-політичні рішення, надавати їм форми нормативно-правових актів, що зумовлює необхідність розрізняти суб'єктів, які безпосередньо формують державну політику, і суб'єктів (державних і недержавних), які беруть участь у її формуванні» [408, с. 401].

Антикорупційна політика як комплексне явище охоплює основні сфери суспільства, а саме – політичну, правову, економічну, соціальну. Водночас, у кожній із цих сфер вона має свої конкретні цілі, завдання, особливості, суб'єктів, напрями реалізації. Крім того, антикорупційна політика має місце і в більш вузькому значенні, коли йдеться про окремі галузі чи сфери діяльності, зокрема, антикорупційна політика логістичного забезпечення державної безпеки та

громадського порядку [34], антикорупційна політика в бізнесі, антикорупційна політика у фінансовій сфері та ін. Безумовно, зазначені та інші різновиди антикорупційної політики мають правовий характер, оскільки здійснюється «виключно на основі чинного законодавства певної держави на певному конкретно-історичному відрізку, тобто має формально визначений, унормований характер, причому для вказаної сфери правового регулювання пріоритетними є профільні норми конституційного (на загальному рівні) та адміністративного (на спеціальному рівні) права» [74, с. 90].

У контексті зазначеного на увагу заслуговує визначення антикорупційної політики В. Дем'янчука, який пропонує розглядати її у двох значеннях : вузькому (адміністративно-правовому) – різновид державної політики і управління, що реалізується шляхом здійснення цілеспрямованої, вольової діяльності конкретних людей (посадові особи органів публічної влади), яка полягає у виконанні дій адміністративного характеру, спрямованих на виконання законів, створення нормативних актів, їх реалізації та проведенні організаційних заходів, спрямованих на протидію корупції як негативному соціальному явищу; широкому – скоординована діяльність усіх державних органів, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, громадян, спрямовану на протидію будь-яким корупційним проявам у суспільстві [74, с. 90].

Подальший аналіз потребує визначення спільного і відмінного в антикорупційній політиці та антикорупційній правовій політиці, виявлення особливостей антикорупційної правової політики.

Оскільки осердя антикорупційної політики та антикорупційної правової політики формує стратегія запобігання й протидії корупції, на увагу заслуговують існуючі підходи до її формування й обґрунтування. Аналіз міжнародного досвіду та основних стратегій боротьби з корупцією як комплексним соціально-економічним та політико-правовим явищем та підходами до формування антикорупційної політики свідчить, що в сучасній світовій практиці сформувалися кілька стратегій та основних підходів до вирішення цієї проблеми, які в узагальненому вигляді полягають у наступному:

1. Стратегія системного усунення причин корупції. Основний акцент при такому підході робиться на мінімізацію чи ліквідацію причин та передумов, які породжують корупційні прояви. Деякі дослідники (наприклад, С. Роуз-Аккерман) вказують на те, що застосування цієї стратегії обмежено рамками т.зв. «здорових суспільств», під якими розуміються країни зі сформованими традиціями громадянськості та політичної конкуренції, незалежними судовими органами та раціоналізованою громадянською адміністрацією, тобто, насамперед країни західноєвропейської моделі. Пропонований підхід є дискусійним, оскільки окремі елементи такого підходу можуть бути включені до структури комплексної антикорупційної стратегії на будь-якому рівні боротьби з корупцією як мінімум початкового її етапу. Інша річ, що в державах з ринками, які перебувають на етапі формування, і високим рівнем корупції, реалізація відповідних програм вимагатиме серйозніших зусиль, у т.ч. широкомасштабного реформування та вдосконалення інших відносин та інституцій, як пов'язаних з антикорупційною діяльністю безпосередньо, так і таких, що не мають з нею прямих зв'язків;

2. Стратегія «війни». Передбачає боротьбу із зовнішніми проявами корупції, з уже існуючою корупцією та конкретними корупціонерами. До переваг даного підходу можна віднести: а) визнання владою існування корупції як актуальної проблеми; б) активна позиція держави, яка демонструє політичну волю та готовність влади до активного реформування суспільства та зменшення корупційних ризиків; в) швидке отримання результату. Водночас, пропонована стратегія має також низку недоліків, які суттєво обмежують її широке застосування на практиці. Це, зокрема: а) виключно каральний характер заходів, які вживаються в рамках стратегії. Пріоритет каральної функції перед іншими призводить до посилення державного контролю, який рядом дослідників вважається однією з причин розквіту корупції; б) постійна потреба легітимації, пов'язана з необхідністю мобілізації громадської думки на підтримку здійснюваної політики. У довгостроковій перспективі ця особливість обраної стратегії може спричинити суспільну недовіру або, в крайніх проявах, нігілізм стосовно будь-яких спроб серйозних антикорупційних реформ; в) потенційні

ризиків використання інструментів державного контролю та репресії з метою зведення рахунків із політичними опонентами. Втім, слід зауважити, що виникнення подібних ризиків можливе в рамках будь-якої стратегії в силу органічного зв'язку сфери, що розглядається, з економічними і політичними відносинами, в т.ч. стратегічного значення; г) загроза утворенню стійких корупційних мереж. У літературі наголошується, що ця стратегія може бути застосована тільки щодо двох типів суспільств, аномічних та авторитарних, що зумовлює її поширеність у країнах Далекого Сходу та Південно-Східної Азії;

3. Стратегія «свідомої пасивності». Цей підхід ґрунтується на визнанні неефективності та безплідності будь-яких активних дій, спрямованих на боротьбу з корупцією, яка, хоч і визнається суттєвою суспільно шкідливою проблемою, проте вважається невідвладною державним механізмам регулювання. Практика сучасного розвитку держав переконливо довела неспроможність подібного підходу, як і впевненість у тому, що ринок та ліберальна демократія здатні вирішити проблему корупції самостійно. Навпаки, усунення держави від управління в антикорупційній сфері та відсутність можливостей регулюючого впливу на динаміку корупції в перспективі призводять до прямо протилежного результату – її зростання та повного виходу з-під контролю. За таких умов масштаб корупції досягає певного порогового значення, індивідуального в кожному окремому випадку, то починають розвиватися системні дисфункції економічних та соціальних відносин, що, зрештою, нейтралізує дію ринкових механізмів саморегулювання, а економічні труднощі завжди загрожують політичними та соціальними потрясіннями. Проте, одним із найгірших варіантів розвитку ситуації слід визнати можливість переходу корупції в принципово нову якісну стадію розвитку, що загрожує перетворенням держави на клептократію, яка активізує незворотні процеси та призводить до її повного знищення;

4. Змішана стратегія. Застосування таких стратегій є найкращим з урахуванням комплексного характеру явища корупції. Більше того, практика антикорупційної діяльності переконливо демонструє, що боротьба та запобігання корупції повинні включати як правовий, в т.ч. каральний, вплив на конкретних

корупціонерів і прояви корупції, так і загальне усунення її причин, що потребує суттєвої якісної трансформації сформованих суспільних відносин і систем у рамках конкретної країни. При цьому важливим фактором розробки та впровадження таких стратегій, на наш погляд, є опора на особливості національної правової системи, суспільних відносин та інститутів, менталітет та традиції конкретного суспільства.

Таким чином, у сучасному досвіді формування антикорупційної політики існують різні стратегії, кожна з яких має свої переваги й вразливі аспекти. Антикорупційна політика, поряд із правовою сферою, охоплює економічну, соціальну, фінансову, військову та ін. Слід зауважити, що починаючи з 80-х рр. XX ст. ефективна державна антикорупційна політика розглядається як ключова проблема в зарубіжних країнах. В основі системи заходів боротьби з корупцією в більшості з них лежить визнання права громадян на чітке виконання державою своїх функцій, а також обмеження корупційних ризиків до рівня, на якому вони не становлять серйозної загрози для нормальної діяльності державного апарату [450, с. 357]. Зазначене вище переконливо свідчить, що антикорупційна політика має комплексний характер і включає в себе не тільки правові заходи (адміністративні, кримінальні, цивільні та ін.), а й економічні (економічний прорахунок корупційних ризиків і застосування методів впливу, направлених на їх мінімізацію), фінансові, інформаційні, культурно-просвітницькі, виховні. Крім того, при формуванні антикорупційної політики враховуються особливості правової культури, правової свідомості, менталітету, важливість і ставлення людини й суспільства до бездоганної ділової і особистої репутації особи та негативного ставлення до корупціонерів.

У розумінні державної антикорупційної політики до уваги слід взяти міркування Д. Заброди, на думку якого антикорупційною політикою є передбачений законами та підзаконними нормативно-правовими актами комплекс правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, що формуються і реалізуються органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю з метою виявлення, припинення фактів корупції, усунення

детермінант, що її опосередковують, відновлення порушених прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави. Крім того, дослідник виокремлює наступні основні ознаки державної антикорупційної політики, а саме: державно-владний, публічний, ситуативний характер, залежність від загального політичного курсу держави та політичної волі її керівників; комплексний характер антикорупційних заходів; відповідність міжнародним принципам протидії корупції; програмний характер; закріплення у відповідних правових актах; взаємозв'язок з іншими видами державної політики; проникнення у всі сфери суспільного життя; залучення до формування та реалізації значного кола суб'єктів: як індивідуальних, так і колективних [95, с. 102]. Підсумовуючи, автор пропонує дефініцію державної антикорупційної політики, під якою пропонує розуміти «передбачений законами та підзаконними нормативно-правовими актами комплекс правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, що формуються і реалізуються органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю з метою виявлення, припинення фактів корупції, усунення детермінант, що її опосередковують. Відновлення порушених прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави» [95, с. 103].

Аналізуючи позиції дослідників, слід погодитись, що сутність антикорупційної політики повинна розглядатися, в першу чергу, комплексно як сукупність принципів і заходів діяльності уповноваженого кола суб'єктів, насамперед, спеціалізованих антикорупційних органів, що мають на меті реалізацію системи заходів адміністративного характеру, спрямованих на запобігання та протидію корупції. Тобто визначальними факторами державної антикорупційної політики є: 1) наявність спеціалізованих у протидії корупції органів, що забезпечують провадження даного різновиду державної політики; 2) система заходів, що здійснюються державою в особі антикорупційних органів та сприяють викоріненню явища корупції.

Поряд із різними стратегіями запобігання й протидії корупції існують різні наукові підходи до вирішення проблем у сфері запобігання й протидії корупції,

які обумовлені практичними реаліями, особливостями правової системи та завданнями, які потребують вирішення. В узагальненому вигляді можна виокремити наступні основні підходи, а саме:

1. Правовий підхід, прихильники якого акцентують увагу на розробці правових норм і механізмів, що забезпечують реалізацію антикорупційної правової політики. У межах цього підходу антикорупційна правова політика тлумачиться як сукупність нормативно-правових актів, які визначають напрями й засоби запобігання й протидії корупції, тобто сукупність законів, підзаконних актів, антикорупційних стратегій, а також створення спеціального механізму протидії корупції, який, головним чином, пов'язаний із створенням антикорупційних органів та їх діяльністю. При такому підході пропонується визначення корупції в законодавстві, встановлення чітких і суворих санкцій за корупційні діяння, насамперед, у Кодексі про адміністративні правопорушення, Кримінальному кодексі, Законодавстві про публічні закупівлі, антикорупційних законах та законах про прозорість державних органів. Наступним важливим аспектом є розробка механізмів захисту прав громадян, зокрема запровадження заходів щодо захисту «антикорупційних викривачів» та громадян, які співпрацюють з відповідними антикорупційними органами. У механізмі запобігання корупції передбачаються також запобіжні заходи, які регулюють можливість виникнення корупційних практик, серед них зокрема створення правових інструментів для попередження корупції, а також встановлення чітких правил для державних службовців, публічної служби та її взаємодії з бізнесом. Важливим аспектом правового підходу до формування антикорупційної політики є створення і діяльність спеціалізованих органів, діяльність яких спрямована на контроль та боротьбу з корупцією, насамперед, такі як: НАБУ, САП, ВАКС, НАЗК, а також аудиторські органи та органи, що здійснюють нагляд за публічними закупівлями, фінансовими операціями та діяльністю публічної служби.

Значна увага приділяється встановленню чітких санкцій за корупцію, які б забезпечували невідворотність і суворість покарань за корупційні

правопорушення. Йдеться не лише про кримінальні покарання, але й адміністративні, цивільні санкції та дисциплінарні стягнення. За такого підходу увага приділяється впровадженню системи заохочень для осіб, які виявляють готовність співпрацювати з органами правопорядку і свідчити проти корупціонерів (наприклад, система захисту для викривачів корупції).

Так антикорупційна політика Сінгапуру, який вважається однією з найбільш здорових з точки зору лікування корупційних хвороб країною, базується на наступних принципах: двосторонній характер заходів – вони вживаються як по відношенню до корупціонера, так і коруптера; громадський осуд – невід’ємна частина процесу покарання, поруч із кримінальними і адміністративними санкціями; чітке розмежування державних обов’язків і особистих інтересів; зміцнення верховенства закону; встановлення ясних і чітких методів роботи і прийняття рішень; лідери повинні подавати особисті приклади бездоганної поведінки на найвищому рівні, щоб підтримувати свій моральний авторитет, необхідний для боротьби з корупцією; забезпечення реалізації принципу непідкупності та звільнення чиновників із заплямованою репутацією; забезпечення державних службовців гідною заробітною платою [450, с. 365–366].

Слід зауважити, що прихильники правового підходу до антикорупційної політики значну увагу приділяють забезпеченню балансу між ефективною боротьбою з корупцією та захистом прав людини, адже боротьба з корупцією не повинна ставити під загрозу основні права громадян, такі як: право на справедливий суд, право на приватність і свободу, дотримання принципу презумпції невинуватості та забезпечення права осіб на захист, запобігання зловживанням антикорупційним законодавством.

Правовий підхід до антикорупційної правової політики також включає необхідність інтеграції національного законодавства з міжнародними стандартами і нормами, що регламентує антикорупційну діяльність. Йдеться насамперед, про ратифікацію міжнародних та європейських конвенцій у сфері протидії конвенції, співпрацю з міжнародними організаціями (зокрема, ООН, ЄС, Глобальний форум з боротьби з корупцією) з метою розробки загальних підходів до боротьби з

корупцією, а також обмін позитивним досвідом у протидії корупції та координацію діяльності з іншими країнами для запобігання міжнародним корупційним схемам.

Отже, наявність чіткого та ефективного правового регулювання суспільних відносин, які потенційно містять корупційні ризики, тобто створення та вдосконалення антикорупційного законодавства, механізмів протидії корупції, судових рішень та інших правових інструментів (правове виховання, правовий вплив) розглядається як запорука протидії корупції. До основних особливостей правового підходу до формування антикорупційної правової політики належать: забезпечення чіткого і всеосяжного нормативного забезпечення антикорупційної політики (створення правових актів у сфері запобігання й протидії корупції, розширений правовий статус та повноваження антикорупційних органів, встановлення чітких санкцій за корупційні діяння). Перевага правового підходу до антикорупційної правової політики полягає в тому, що він забезпечує чітку законодавчу основу для боротьби з корупцією, створюючи правові механізми, інструменти та санкції для ефективного контролю та протидії корупційним діям. Водночас, наголошується, щоб антикорупційні правові норми не лише були прийняті, а й ефективно застосовувалися та відповідали міжнародним правовим стандартам у сфері запобігання й протидії корупції.

Політико-правовий. Прихильники зазначеного підходу антикорупційну правову політику тісно пов'язують із державною владою та державною політикою загалом. При цьому, корупція розглядається, насамперед, як політична проблема, що впливає на легітимність влади, політичну стабільність та суспільну довіру. Саме тому, формування ефективних антикорупційних заходів розглядається як частина державної політики та політичної боротьби. У межах політико-правового підходу антикорупційну політику розглядають як: а) комплекс заходів і дій – правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших, розроблених і постійно вживаних державою і суспільством, з метою усунення або мінімізації причин корупції в різних сферах суспільного життя [188, с. 29]. На нашу думку, таке визначення антикорупційної політики є достатньо формалізованим і

сконцентрованим здебільшого на розв'язанні тактичних задач, які постають в сфері протидії корупції, зокрема, реалізації заходів поточного контролю і нагляду і криміналізації окремих корупційних проявів. Разом з тим, дана концепція залишає поза увагою складність корупції як соціального явища, яке може проявлятися не лише у безпосередньому вчиненні корупційних правопорушень. Як відзначає В. Соловійов, антикорупційна політика постає у якості «комплексу взаємопов'язаних дій представників органів влади з метою розробки та реалізації визначеної мети, завдань, принципів й стратегічних напрямів вирішення проблем у сфері протидії розвитку корупції» [381, с. 103], а її головною метою «є формування і організація ефективної системи боротьби з корупцією, ідентифікація її передумов й усунення можливих наслідків, розробка алгоритму забезпечення принципу незворотності покарання за корупційні діяння» [380, с. 36]. На думку А. Новака, в сучасній науці антикорупційну політику найчастіше розглядають з позицій формування механізмів запобігання корупції, аналізу впливу корупції на систему державної служби, стратегічного управління в антикорупційній системі [271, с. 62]. Слабкість такого підходу до визначення сутності і основних засад антикорупційної політики полягає в тому, що поза увагою залишаються тенденції розвитку державотворчих процесів, причинний комплекс поширення корупційних відносин у суспільстві, а також природа корупції як негативного соціально-економічного і політичного явища; б) напрям дій – постійно здійснювана, систематична, цілеспрямована діяльність держави у тісній співпраці з інститутами громадянського суспільства, що полягає у розробленні, вдосконаленні та реалізації стратегічних засад і тактичних заходів, спрямованих на усунення або блокування причин та умов корупції, вдосконалення юридичної відповідальності за корупційні правопорушення та формування антикорупційної культури [188, с. 29]; в) вектор розбудови системи державного управління – інтегративна взаємодія визначених законодавством суб'єктів запобігання корупції, спрямована на детермінацію і впровадження інституціональних, структурно-функціональних та ресурсних засад, організаційних заходів щодо унеможливлення проявів корупції в системі

публічного управління [271, с. 65]. Узагальнюючи, можна зробити висновок, що в цьому визначенні робиться акцент на адміністративному і управлінському аспекті антикорупційної політики.

Прихильники політико-правового підходу не відмовляються від визнання значущості правових норм в антикорупційній політиці, водночас, значну увагу у формуванні антикорупційної правової політики вони приділяють політичним процесам, волі лідерів, інституційним і соціальним факторам. В узагальненому вигляді до особливостей цього підходу в тлумаченні антикорупційної правової політики можна віднести: визнання політичної волі, лідерства та готовності політичних еліт до ефективної антикорупційної діяльності; лідерство та стратегічне бачення політичних сил, які мають ініціювати законодавчі зміни та формувати довгострокову антикорупційну стратегію в державі; створення та підтримка незалежних антикорупційних органів (наприклад, спеціалізованих органів), які можуть діяти поза впливом політичних сил; здатність досягти широкого політичного консенсусу щодо необхідності боротьби з корупцією, що більше зменшить вплив груп інтересів та політичних партій; інтеграція політичних і правових інструментів, насамперед, поєднання правових норм і політичних заходів (зміна управління культурою, підвищення прозорості та відповідальності в державних інституціях тощо); створення ефективної системи контролю, яка включає не лише державні органи, але й активну роль громадянського суспільства, ЗМІ та інших інституцій громадського контролю; інтеграція міжнародних стандартів і позитивних антикорупційних практик (наприклад, вимоги ЄС чи рекомендації міжнародних організацій), що сприяє підвищенню якості законодавства та його відповіді глобальним і, насамперед, європейським тенденціям; активна участь у міжнародних мережах та організаціях, діяльність яких спрямована на запобігання й протидію корупції, обмін досвідом, підвищення ефективності антикорупційних заходів та сприяти прозорості в державному управлінні; використання антикорупційних заходів у якості інструментів політичної боротьби; спрямованість на забезпечення і збереження демократичних свобод, щоб антикорупційні інститути не конвертувалися на

інструменти політичного тиску чи цензури; якнайширше залучення громадянського суспільства до формування й реалізації антикорупційної політики, шляхом підвищення прозорості процесів, відкритості державних органів та участі громадських організацій; формування антикорупційної політичної культури, у межах якої корупція сприймається як неприпустиме явище, а реформи стають частиною ефективної політичної практики. Такий підхід передбачає встановлення інституціональних характеристик корупції і поєднання політичних, соціально-економічних і юридичних складників, реалізацію права людини на ефективне управління через впровадження концепції «належного врядування», а боротьба із корупцією розглядається в дихотомії впливу корупційної діяльності на ефективність соціального управління і здатність власне системи управління їй протидіяти. Зазначене обумовлює формування нової моделі публічного управління, в основу якої були б покладені принципи розуміння сутності процесів глобалізації і децентралізації, раціоналізації механізмів публічного управління, запровадження європейських стандартів управлінської діяльності; забезпечення дотримання прав і свобод людини в системі публічного управління [274, с. 38].

Таким чином, політико-правовий підхід до антикорупційної політики має комплексний характер та передбачає поєднання законодавчих заходів із активною політичною стратегією, ґрунтується на політичній волі, підтримці незалежних інституцій, інтеграції міжнародних стандартів та активній участі громадянського суспільства. Перевагою пропонованого підходу є те, що він уможливорює розробку ефективних антикорупційних нормативних актів та їх практичну реалізацію в умовах політичної конкуренції та динаміки, сприяючи поступовому формуванню відкритої, відповідної та прозорої системи державного управління.

Інституційно-правовий підхід. Прихильники зазначеного підходу акцентують увагу на створенні структурованої системи та ефективному функціонуванні інститутів та органів влади у сфері запобігання та протидії корупції, а сама антикорупційна політика розглядається як процес створення та вдосконалення антикорупційних інститутів. Саме тому до основних напрямів реалізації інституційно-правового підходу можна віднести: створення та

вдосконалення незалежних антикорупційних органів (САП, НАБУ, НАЗК, ВАКС); підвищення ефективності судової системи та забезпечення її незалежності та справедливості; формування інститутів громадянського суспільства, здатних контролювати владу, насамперед, у частині антикорупційної діяльності. До основних особливостей інституційно-правового підходу можна віднести наступні: акцент на створенні спеціалізованих антикорупційних органів, які мають чітко визначені повноваження, достатні ресурси для протидії корупції; чітке розмежування функцій антикорупційних органів, що здатне забезпечити чіткість у відповідальності та оперативність у реагуванні на корупційні прояви у всіх сферах; незалежність та автономність антикорупційних інститутів, що передбачає захист від політичного впливу, шляхом гарантування інституціям юридичної та організаційної незалежності та автономності у прийнятті рішень, що уможливить самостійне формування політики, керування ресурсами та визначення пріоритетів, що сприяють оперативному реагуванню на виклики; передбачає розробку чітких правових норм, що регламентують повноваження, порядок діяльності та взаємодію антикорупційних органів з іншими інституціями; встановлення стандартних операційних процедур, чітких критеріїв для прийняття рішень та механізмів контролю за підвищенням довіри суспільства до роботи антикорупційних інституцій; налагодження тісної взаємодії між усіма державними органами (правоохоронними, судовими, аудиторськими тощо), що дозволяє створити єдину систему реагування на корупційні прояви; забезпечення механізмів і каналів регулярного обміну інформацією між антикорупційними органами, узгодження їх дій та оперативне вирішення нагальних проблем; запровадження системи внутрішнього контролю в самих антикорупційних органах, а також зовнішнього аудиту діяльності, з метою виявлення та усунення недоліків у їх роботі; залучення інститутів громадянського суспільства, незалежних експертів і медіа до моніторингу діяльності антикорупційних інституцій, що сприятиме підвищенню прозорості та підзвітності антикорупційних органів; орієнтація на інтеграцію діяльності міжнародних стандартів та практик а антикорупційну політику та антикорупційну діяльність

(насамперед, рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку, ЄС тощо); співпраця з міжнародними органами і організаціями, діяльність яких пов'язана з антикорупційною діяльністю, що сприятиме обміну досвідом, впровадженню зовнішніх оцінок ефективності діяльності антикорупційних органів, впровадженню передових та антикорупційних технологій та механізмів; модернізація управлінських структур з метою підвищення професіоналізму службовців, впровадження етичних стандартів; створення прозорих і конкурентних умов для відбору, навчання та кар'єрного зростання співробітників та мінімізації можливостей для корупційних практик. Таким чином, згідно інституційно-правового підходу до антикорупційної політики визначальним є створення ефективних, незалежних і взаємопов'язаних державних інституцій і структур, які здатні забезпечити прозорість, підзвітність, оперативність та ефективність реалізації антикорупційної правової політики та антикорупційній діяльності. Завдяки чіткій правовій регламентації, механізмам контролю та координації, а також використанню міжнародного досвіду, цей підхід сприяє формуванню стабільності системи державного управління, що мінімізує ризики корупційних проявів та забезпечує довіру громадян до державних інституцій.

Соціально-економічний підхід до тлумачення й формування антикорупційної політики зосереджується на тлумаченні корупції крізь призму економічних, соціальних, політичних, інформаційних, культурних процесів, а його прихильники наголошують, що корупція – це не лише правова проблема, а й соціальна та економічна, яка має глибоке коріння в суспільних відносинах та, зазвичай, виникає в умовах глибоких соціальних і економічних нерівностей, коли суспільство розшароване за рівними доходами, доступом до ресурсів та можливостями для мобільності, це створює сприятливі умови для корупційних практик. Державні службовці або бізнесмени можуть шукати способи «швидко» покращити своє матеріальне становище, використовуючи владу або доступ до державних ресурсів. Чинниками, які сприяють виникненню корупції є нестабільність економіки, низький рівень конкуренції, діяльність монополій. Провідним принципом всієї антикорупційної політики при такому підході має

стати постійне підвищення ризиків, ціни втрат і рівнів нестабільності для залучених в корупцію посадових осіб, представників бізнесу і громадян, без чого корупція буде мати вигляд малоризикової і високоприбуткової діяльності [272]. Водночас слід зазначити, що сама по собі жорсткість антикорупційних заборон і покладеної на корупціонера відповідальності не є панацеєю у профілактиці корупційних правопорушень і часто не перешкоджає їх вчиненню. Аналогічну думку висловлює Дж. Поуп, один із засновників міжнародної організації Transparency International. Зокрема, він наголошує, що не можна весь спектр можливих дій щодо контролю рівня корупції звести до кримінального переслідування; навпаки, необхідне застосування комбінації блокуючих заходів, таких як: покращення прозорості відносин; запобігання розвитку відносин, що можуть призвести до корупції; прозорість фінансових відносин між головними учасниками та перспективи проведення ревізії представниками незалежних відомств, не вплутаних в корупційні мережі [67]. Ефективність антикорупційної політики досягається шляхом належного та виправданого конкретними історичними та суспільними умовами держави антикорупційного законодавства, підкріпленого пропорційними репресивними заходами, які є крайньою, але не єдиною формою впливу на реального чи потенційного порушника.

Згідно пропонованого підходу антикорупційна політика залежить головним чином від діяльності держав, її інститутів та має бути спрямована на зниження економічної нерівності, покращення економічних умов, стимулювання економічної конкуренції, насамперед, створення умов для розвитку малого та середнього бізнесу, реформи у сфері регулювання ринку, що дозволяє зменшити вплив великих монополій, реформу державних інститутів. Слід зауважити, що прихильники соціально-економічного підходу не обмежуються економічними чинниками корупції, а звертають увагу на дослідження культурних і соціальних умов, які сприяють або, навпаки, перешкоджають корупційним практикам. У суспільствах з високим рівнем терпимості до корупції чи з певними традиціями «неформальних» відносин (наприклад, у вигляді хабарництва або «подарунків» як частини ділової культури) корупція може вважатися менш аморальною. Саме

тому, у запобіганні й протидії корупції значна увага приділяється формуванню негативного суспільного ставлення й сприйняття до корупції, проникнення антикорупційних правових норм у інші соціальні норми (моральні, релігійні) та формування традицій негативного ставлення до корупційних проявів. Значна увага приділяється також здійсненню превентивних заходів, зокрема на освіті та підвищенні правової свідомості громадян, що уможливить формування культури «нульової» терпимості до корупційних діянь, тобто антикорупційної свідомості та більш широкого залучення громадян до моніторингу діяльності влади і контролю за її діяльністю. Так, у Нідерландах в основу державної антикорупційної стратегії покладена «політика національної чесності», яка включає численні соціальні і правові норми та інститути, спрямовані на виховання і закріплення в суспільстві стійких моральних принципів, встановлення юридичних дозволів і заборон, які зарекомендували себе найбільш ефективними в умовах правової держави.

Отже, соціально-економічний підхід до антикорупційної політики, орієнтований на комплексне вирішення проблем корупції через оптимізацію соціально-економічних умов, створення більш рівних можливостей для громадян, розвиток економічної конкуренції та формування соціальних норм, що відкидають корупцію. Врахування соціально-економічних факторів є необхідним для створення стійкої та ефективної системи боротьби з корупцією, оскільки тільки за умов стабільного соціального та економічного розвитку можна зменшити можливості для корупційних.

Міжнародний підхід, прихильники якого антикорупційну політику розглядають як частину глобального процесу боротьби з корупцією, де важливу роль відіграють міжнародні організації та угоди (насамперед, ООН, ЄС, ГРЕКО, конвенції, що регулюють боротьбу з корупцією). При такому підході наголошується на важливості поєднання міжнародних і національних механізмів кваліфікації, виявлення і протидії корупції та відбувається узагальнення поняття «корупція», встановлення типових порядків службової діяльності і регламентів функціонування управлінських структур на основі міжнародних стандартів [274, с. 36].

До особливостей міжнародного підходу можна віднести наступне: визнання глобального характеру та транснаціонального виміру корупції, що впливає на міжнародні економічні, політичні, правові відносини; важливість міжнародної співпраці у сфері запобігання й протидії корупції як важливого елементу в боротьбі з корупцією на міжнародному та національному рівнях, що здійснюється шляхом обміну інформацією, розслідуванням антикорупційних правопорушень, судовими процесами; обґрунтування доцільності встановлення стандартів боротьби з корупцією на міжнародному рівні; гармонізація стандартів, правових норм та принципів боротьби з корупцією (Конвенція ООН проти корупції (UNCAC, 2003, Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію (1999), Антикорупційні стандарти ЄС (Acquis communautaire), Рекомендації Групи держав проти корупції (ГРЕКО); важлива роль міжнародних організацій, діяльність яких пов'язана із запобіганням і протидією корупції; необхідність транскордонної співпраці та екстрадиції у справах про корупційні правопорушення; включення антикорупційних вимог в угоди (наприклад, Угода про асоціацію між Україною та ЄС); впровадження антикорупційних стандартів у національне законодавство; залучення інститутів громадянського суспільства до формування антикорупційних практик міжнародних антикорупційних організації (Transparency International, Open Gover Партнерство «Відкритий уряд»); забезпечення відкритості даних і цифрових ініціатив для боротьби з корупцією (наприклад, Open Contracting Data Standard). Отже, міжнародний підхід до антикорупційної політики має комплексний характер та поєднує правові, економічні, дипломатичні й громадянські механізми й ініціативи боротьби з корупцією на міжнародному, регіональному та національному рівнях та акцентує увагу на необхідності співпраці держав, єдності стандартів та вплив міжнародних організацій на антикорупційну політику на всіх рівнях.

Поділяємо думку, що з огляду на трансформацію корупційної діяльності, перетворення її у глобальне явище, набуття нею ознак транснаціональної організованої злочинності, розширення міжнародного співробітництва в процесі боротьби з нею набуває особливого значення. Разом з тим, імплементація

міжнародного і зарубіжного досвіду боротьби з корупцією повинна здійснюватися не шляхом сліпого копіювання, а з урахуванням особливостей правового і суспільного життя в конкретній державі, оскільки ефективність реалізації антикорупційних заходів безпосередньо пов'язана з менталітетом і правосвідомістю громадян;

Таким чином, узагальнення й систематизація основних антикорупційних стратегій та наукових підходів до тлумачення антикорупційної політики та її змісту свідчить, що вони різною мірою пов'язані з обґрунтуванням напрямів, засобів, механізмів і суб'єктів антикорупційної діяльності та антикорупційної політики. Зазначені основні підходи взаємодоповнюють один з одним, а сукупність правового, політико-правового, інституційно-правового, соціально-економічного та міжнародного підходів формує комплексну стратегію боротьби з корупцією та антикорупційну політику як комплексне явище.

Спільним для пропонованих підходів у тлумаченні антикорупційної політики є: по-перше, їх спрямованість на запобігання й протидію корупції, покарання корупціонерів та сприяння підвищенню прозорості, підзвітності, підконтрольності та довіри до державних інституцій; по-друге, їх спрямованість на вдосконалення публічного адміністрування, у т.ч. у сфері антикорупційної діяльності, забезпечення верховенства права, прав людини та створення ефективного механізму контролю за діями посадових осіб. Правовий, політико-правовий та інституційно-правовий наукові підходи до тлумачення антикорупційної політики акцентують увагу саме на антикорупційній правовій політиці.

На основі систематизації та узагальнення наукових поглядів, поряд із спільними рисами, можна виокремити відмінності між антикорупційною політикою та антикорупційною правовою політикою, а саме :

1) за сферою охоплення та інструментарієм:

а) антикорупційна політика є більш широким поняттям, яке охоплює комплекс заходів, які включають не тільки правові, але й економічні, політичні, освітні, культурні, інформаційні та передбачає розробку антикорупційних

стратегій і програм на рівні держави; налагодження співпраці органів виконавчої влади, насамперед, антикорупційних інститутів; проведення просвітницьких та освітніх антикорупційних кампаній, залучення широкої громадськості до антикорупційних політик і практик, поєднання правових і моральних норм з метою формування нульової терпимості до корупційних діянь;

б) антикорупційна правова політика зосереджується на правовому складнику боротьби з корупцією, до якого належить: розробка, прийняття та вдосконалення антикорупційного законодавства (наприклад, антикорупційних нормативно-правових актів, а також норм кримінального й адміністративного права); формування правового підґрунтя для діяльності правоохоронних органів та судової системи у сфері запобігання та протидії корупції; чітке забезпечення правового контролю та регламентування процедур запобігання і протидії корупції; створення ефективних, незалежних і взаємопов'язаних антикорупційних органів, які здатні забезпечити прозорість, підзвітність, оперативність та ефективність реалізації антикорупційної правової політики;

2) за підходами і методами реалізації:

а) антикорупційна політика як комплексне явище включає різноманітні підходи: від зміни політичного, економічного устрою, стимулювання економічної конкуренції, зміни культури управління до запровадження системи електронного врядування для мінімізації «контактів людини–людина», з метою унеможливлення корупційних проявів.

б) антикорупційна правова політика, головним чином, орієнтована на створення ефективної законодавчої та нормативно-правової бази, що передбачає більш суворі санкції за корупційну діяльність та формування ефективних механізмів контролю за їх виконанням;

3) за суб'єктами:

а) суб'єктами антикорупційної політики, поряд із державними органами, є інститути громадянського суспільства, міжнародні партнери, бізнес-структури, громадські лідери;

б) суб'єктами антикорупційної правової політики є Президент України, Верховна Рада України, спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції (САП, НАБУ, НАЗК, СБУ), суб'єкти судової влади, правоохоронних органів, інститути громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на боротьбу корупцією.

Отже, наявність спільних і відмінних рис у антикорупційної політики та антикорупційної правової політики уможливлює інтегративний підхід, оскільки обидва напрями потребують взаємодії між вищими органами державної влади, а також співпрацю з міжнародними інституціями, діяльність яких спрямована на запобігання і протидію корупції. Антикорупційна політика й антикорупційна правова політика спрямовані на запобігання й протидію корупції, а в кінцевому підсумку їх спільною метою та у складі державної політики є досягнення суспільно значущих цілей, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового ладу та сталого розвитку країни. Антикорупційна правова політика реалізується у взаємодії з іншими видами антикорупційної політики, насамперед, у політичній та економічній сферах. Водночас, антикорупційна правова політика є особливим різновидом правової політики та відображає правову стратегію й тактику у сфері запобігання й протидії корупції та атрибутивними рисами і властивостями якої є: має державно-вольовий характер і владно-імперативний зміст і спрямована на запобігання й протидію корупції, втілюється у правотворчій, правозастосовній, інтерпретаційно-правовій та організаційно-правовій діяльності, здійснюється правовими методами і засобами; має публічний, офіційний характер.

Наступні дослідження антикорупційної правової політики потребує з'ясування особливостей її формування та реалізації в Україні. У контексті зазначеного до уваги візьмемо періодизацію історії становлення антикорупційної політики, запропонованої А. Новак [271], який умовно виокремлює ряд етапів, а саме:

1) неформалізований (1991–1995) – поняття антикорупційної політики в самостійному нормативно-правовому акті не визначено, не побудовано систему

протидії корупції, а термін «корупція» вживається переважно як вторинний порівняно з іншими (зловживання владою, перевищення повноважень, хабарництво та ін.);

2) формально-визначений (1995–2009) – формування узагальненого нормативно-правового змісту антикорупційної політики, збереження акценту на адміністративній природі корупції як правопорушення, напрацювання кримінально-правової бази в питаннях протидії корупції, поступове наближення до міжнародних стандартів;

3) перший антикорупційний пакет законів (2009–2011), який, тим не менш, так і не вступив в дію;

4) другий антикорупційний пакет законів (2011) – продовження процесу формування антикорупційної політики, посилення міжнародного співробітництва в зазначеній сфері;

5) третій антикорупційний пакет законів (2014–2015) – закріплення і визначення антикорупційної політики як головного напрямку подолання політичної кризи, проте визначення даного поняття так і не формалізоване;

6) 2015–2016 рр. – інституціоналізація системи органів влади у сфері запобігання корупції, розвиток антикорупційної політики в контексті положень Угоди про асоціацію України та ЄС, реалізації положень Стратегії сталого розвитку «Україна–2020»;

7) з 2-го півріччя 2016 р. до сьогодні – перехід до нового виміру формування антикорупційної політики, який передбачає розвиток системи органів державної влади в боротьбі з корупцією [271].

Поділяючи в цілому пропоновану періодизацію, слід зауважити, що аналіз правових актів свідчить, що у період з 1991 р. по 1995 р. поняття антикорупційної політики та антикорупційної правової політики у правових актах не використовується, а йдеться про поняття корупції у звуженому тлумаченні. Формування засад антикорупційної правової політики в Україні тісно пов'язане з міжнародними та європейськими правовими актами у сфері запобігання й протидії корупції, що й стане предметом дослідження у наступному підрозділі.

2.2. Нормативно-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні

Нормативно-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні тісно пов'язані з процесами осмислення корупції як глобальної проблеми, визнання необхідності боротьби з корупцією та прийняття низки правових актів, спрямованих на запобігання й протидію корупції, як на національному, так і міжнародному та європейському рівнях.

Як відомо, із другої третини XX ст. проблема боротьби з корупцією перестала існувати виключно в рамках однієї правової системи чи держави та стрімко набула міждержавного, міжнародного і навіть глобального характеру. На цьому фоні міжнародні та міжурядові організації, усвідомлюючи руйнівний вплив корупції на всі сфери суспільства, державні та громадські інститути, економічний, політичний, правовий, соціальний та культурний розвиток держави, стабільність і безпеку, а також визнаючи необхідність всеосяжних консолідованих дій щодо боротьби з нею активізували зусилля щодо формування правової бази антикорупційної діяльності. Ініціативи в цьому напрямі включали не тільки розробку механізмів співробітництва, а й міжнародної нормативної бази, що складається з нормативно-правових актів різної юридичної сили, які закладають нормативне підґрунтя формування антикорупційної правової політики в Україні. Зазначені правові акти умовно можна поділити на три основні групи.

До першої групи належать універсальні міжнародні нормативні акти, які встановлюють основоположні засади та формують фундаментальні рамки правового механізму протидії корупції. Йдеться, насамперед, про документи, прийняті ООН та її структурами, які включають як юридично обов'язкові норми, так і акти «м'якого права», які не мають імперативної юридичної сили.

Перші спроби створити єдину правову базу протидії корупції на міжнародному рівні були здійснені під егідою ООН на початку 1970-х років. Так, на 30-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято Резолюцію 35/14 «Заходи проти корупції, що практикуються транснаціональними та іншими корпораціями,

їх посередниками та іншими причетними до цього сторонами», яка вперше наголосила на стурбованості поширенням глобальної корупції та закликала уряди прийняти в рамках їх національних юрисдикцій всі необхідні заходи, включаючи законодавчі, які вони вважатимуть доцільними для запобігання корупції (п. 3) [112]. Разом з тим, зазначений акт не дає визначення корупції і не передбачає конкретного переліку заходів, засобів та механізмів протидії їй, залишаючись загалом скоріше декларацією про наміри та набором благих побажань, які не мають імперативної юридичної сили.

Найбільший інтерес у зазначеній резолюції становить п. 2, який встановлює та підтверджує право будь-якої держави приймати законодавство, проводити розслідування та вживати відповідні правові заходи відповідно до своїх національних законів та правил проти транснаціональних та інших корпорацій щодо корупції [112]. Це положення має концептуальний характер і набуває особливої актуальності на сучасному етапі розвитку міжнародної економічної та правової системи, в якій транснаціональні корпорації та інші структури великого бізнесу, формально будучи зобов'язаними дотримуватись законодавства приймаючої сторони, на практиці часто залишаються поза межами національної юрисдикції. У такій ситуації ТНК не лише набувають невинуватених та необґрунтованих привілеїв порівняно з представниками місцевого бізнесу, а й підривають фундамент державної політики та правової системи в цілому, яка перестає бути всеохоплюючою та рівною для всіх її суб'єктів.

В 1970–80-х рр. проблема боротьби з корупцією розглядалася, головним чином, у широкому контексті профілактики та протидії загальній злочинності. Зокрема, у цей період прийнято такі документи, як: Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримки правопорядку (прийнятий Резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р.) [162]; Резолюція VIII Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та поводженню з порушниками (27 серпня–7 вересня 1990 р.) «Корупція у сфері державного управління» [86].

На формування фундаменту та розвиток антикорупційної політики було спрямовано нормотворчу діяльність міжнародних організацій у 1990-х рр. Так, на

восьмому конгресі ООН, який відбувся в Гавані у 1990 р., був ухвалений документ «Практичні заходи боротьби з корупцією», в яких визначаються найбільш важливі завдання для подолання корупції, а саме, уряди мають: проаналізувати адекватність свого кримінального законодавства, включаючи процесуальні норми, з тим щоб реагувати на всі види корупції; розробити адміністративні та регулятивні механізми попередження корупції; встановити процедури виявлення, розслідування та засудження корумпованих посадових осіб; розробити правові положення для конфіскації коштів та майна, набутих в результаті корупції; вжити відповідних заходів по відношенню до підприємств, причетних до корупції [422]. Характерною рисою цього періоду є перегляд концепції універсальної протидії корупції та остаточна відмова від розгляду її виключно як національної проблеми, походження та розгляд якої залежить від соціальних та культурних особливостей конкретної держави чи регіону. Зокрема, прийнята 12 грудня 1996 р. Декларація ООН про злочинність та громадську безпеку, серед іншого, називає корупцію та хабарництво серед проявів небезпечної транснаціональної, в т.ч. організованої злочинності, оскільки вони підривають правові підвалини громадянського суспільства. При цьому у ст. 10 наголошується, що боротьба з корупцією має вестись за допомогою як внутрішньодержавних законів, так і спільних міжнародних заходів, у т.ч. за допомогою накопичення технічного досвіду для запобігання корупції та боротьби з нею [72]. Крім того, Декларацією передбачається розширення співробітництва у правоохоронній сфері на двосторонній, регіональній, багатосторонній та глобальній основі з метою сприяння кримінальному переслідуванню осіб, які вчиняють відповідні злочини.

Основними документами, які мають фундаментальне значення для формування як міжнародної, так і національної нормативної бази в антикорупційній сфері, на даному етапі стали ухвалені у 1996 р. Декларація ООН про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях [71] та Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб [245], які фактично окреслили головні напрями протидії корупційним проявам в

основних сферах суспільних відносин, а саме у публічному та приватному секторі. Так, Декларація спрямована на боротьбу з корупцією при здійсненні міжнародних комерційних угод, а також на збереження стабільності та прозорості умов, в яких вони здійснюються, оскільки, як наголошено в преамбулі, саме ці умови необхідні для мобілізації транскордонних потоків інвестицій, фінансових ресурсів, технологій, кваліфікованих кадрів та інших важливих ресурсів, що сприяють економічному та соціальному розвитку, зміцненню соціальної відповідальності державних та приватних, у т.ч. транснаціональних, корпорацій [71]. Основною метою даного нормативно-правового акту було проголошено покращення міжнародної ділової обстановки, не останнє значення для якого мають заходи боротьби з корупцією.

Декларація про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях включає комплекс заходів, які кожна країна може вживати на національному рівні, а також у рамках регіональних та міжнародних організацій. Ці заходи зводяться до такого: боротьба з підкупом іноземних посадових осіб – криміналізація такого підкупу, недопущення відрахування з оподатковуваних сум хабарів, виплачених будь-якою приватною чи державною корпорацією чи окремою особою будь-якої держави; удосконалення стандартів та методів обліку, спрямованих на підвищення транспарентності міжнародних комерційних операцій; заохочення та розробка кодексів поведінки в галузі підприємницької діяльності, стандартів або оптимальної практики, які забороняли б корупцію та хабарництво; криміналізація незаконного збагачення державних посадових осіб та/або обраних представників; забезпечення того, щоб положення про нерозголошення банківської таємниці не перешкоджали кримінальним розслідуванням або іншим процесуальним діям щодо корупції, хабарництва та пов'язаної з ними незаконної практики у міжнародних комерційних операціях; співробітництво та взаємна допомога щодо кримінальних розслідувань і процесуальних дій, які включають: а) надання документів та іншої інформації, зняття показань, вручення документів, які стосуються кримінальних розслідувань та процесуальних дій; б) повідомлення про початок та результат будь-яких

кримінальних проваджень інших держав, які можуть мати юрисдикцію щодо відповідного злочину; в) процедура видачі; г) полегшення доступу до документів та даних про операції і особи тих, хто займається хабарництвом при здійсненні міжнародних комерційних операцій; д) сприяння урядам держав у отриманні інформації про злочини, яка належить до банківської таємниці [71]. Цей акт відіграв провідну роль у прийнятті законів та правил, спрямованих на протидію хабарництву при здійсненні міжнародних операцій і згодом послужив базою для ухвалення Конвенції ОЕСР щодо боротьби з підкупом іноземних посадових осіб при здійсненні міжнародних комерційних угод.

На відміну від Декларації 1996 р., Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб зосереджений, насамперед, на питаннях запобігання корупції у публічному секторі. Цей акт був прийнятий як інструмент для керівництва діяльністю держав-членів по боротьбі з корупцією [245] за допомогою низки базових рекомендацій, які згруповані у такі блоки: 1) загальні принципи – абсолютна відданість державним інтересам країни; компетентність, ефективність, законність, сумлінність виконання обов'язків; уважність, справедливість та неупередженість при виконанні функцій, в т.ч. відносинах з громадськістю; відсутність дискримінації; 2) колізія інтересів та відмова від права – заборона використання службового становища з метою отримання особистих та/або фінансових вигод як безпосередньо для службовця, так і для членів його сім'ї; обов'язок повідомляти про колізію інтересів, в т.ч. можливу чи передбачувану, вживати необхідних заходів для її зменшення чи усунення; належне використання державних коштів, власності, послуг, інформації, отриманої під час виконання службових обов'язків, для здійснення діяльності, не пов'язаної з виконанням публічних функцій; 3) відомості про активи [71] – вимога оголошення або повідомлення відомостей про активи та зобов'язання – як особистих, так і тих, що належать подружжю та/або утриманцям; 4) прийняття подарунків та інших знаків уваги – заборона отримання прямо чи опосередковано будь-яких подарунків та інших знаків уваги, які можуть вплинути на виконання державними службовцями їх функцій, здійснення обов'язків чи прийняття рішень;

5) конфіденційна інформація – збереження у таємниці відомостей конфіденційного характеру, зокрема, після звільнення зі служби; 6) політична діяльність – участь у такій діяльності для державних службовців допускається тільки поза рамками їх офіційних обов'язків [25]. Як видно з перелічених положень, кодекс встановлює правові рамки і в узагальненому вигляді розкриває основні вимоги до здійснення державними службовцями їх діяльності на відповідній посаді. Незважаючи на відсутність імперативної юридичної сили, фундаментальне значення даного акту полягає в тому, що ним були сформульовані основні принципи правового статусу публічних службовців, які на сьогоднішній день є складовою міжнародних, регіональних та національних антикорупційних стандартів.

Проблеми боротьби з корупцією та засоби їх вирішення частково висвітлені також в ухваленій у 2000 р. Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності [174], положення якої формують підґрунтя антикорупційної правової політики. Незважаючи на те, що цей акт не регулює питання протидії корупції безпосередньо, вона містить статті, які створюють необхідний нормативний орієнтир для криміналізації пов'язаних з нею злочинів. Зокрема, ст. 6 рекомендує державам-учасницям вживати у внутрішньому законодавстві заходів, які потрібні для визнання як кримінальних таких дій, як, наприклад, придбання майна, про яке було достеменно відомо, що воно є доходом від злочинів з метою приховування злочинного джерела цього майна або надання допомоги особі, яка бере участь у скоєнні основного правопорушення, або приховування справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, прав на майно або його належність [174]. При цьому, за змістом Конвенції основним правопорушенням є будь-яке правопорушення, внаслідок якого отримано незаконні доходи чи майно, в т.ч. корупція.

Більш конкретні положення містяться у ст. 8, яка безпосередньо присвячена криміналізації корупції. Зокрема, у п. 1 зазначеної статті сформульовано загальне визначення корупції, під якою розуміють: 1) обіцянку, пропозицію або надання

публічній посадовій особі, особисто чи через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи чи іншої фізичної чи юридичної особи, для того, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію або бездіяльність при виконанні своїх посадових обов'язків; 2) вимагання або прийняття публічною посадовою особою, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної чи юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію або бездіяльність при виконанні своїх посадових обов'язків [174].

До цієї групи можна віднести і Неапольську політичну декларацію та Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності 1994 р. [292], Глобальну програму проти корупції: план дій (лютий 1999 р.) [478], Віденську декларацію про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики ХХІ століття [45]. В останньому акті, крім зауважень загального порядку про необхідність більш активної міжнародної співпраці у сфері боротьби з корупцією, також наголошується на «невідкладній необхідності» розробки ефективного міжнародно-правового документа проти корупції.

Резюмуючи, можна стверджувати, що в останні десятиліття ХХ ст. у міжнародній правовій системі формується розуміння корупції як негативного феномена глобального масштабу. На міжнародному рівні уявлення та підходи до боротьби з корупцією та формування антикорупційної політики пройшли складний шлях від широкого тлумачення проблеми боротьби з корупцією, декларативних закликів до необхідності прийняття законодавства спрямованого на протидію корупції, відсутності переліку заходів, засобів та механізмів протидії їй (70–80-ті роки ХХ ст.) до закріплення, поглиблення й розширення правових механізмів, насамперед, у межах кримінального й кримінально-процесуального законодавства, а також законодавства у сфері поведінки посадових осіб, визнання корупції та хабарництва у якості глобальної проблеми, важливості узгодження міжнародного й національного законодавства у сфері запобігання й протидії корупції, розширення співробітництва у правоохоронній сфері на двосторонній, регіональній, багатосторонній та глобальній основі з метою сприяння

кримінальному переслідуванню осіб, які вчиняють відповідні злочини, формування комплексу заходів боротьби з корупцією при здійсненні міжнародних комерційних угод, економічної та фінансової діяльності, посилення заходів кримінального розслідування корупційних діянь та ін., формування антикорупційних інструментів у публічному секторі та формування більш конкретних рекомендацій (90–ті роки XX ст.). Водночас, наведені вище нормативні акти демонструють, що на даному етапі міжнародно-правове регулювання протидії корупції, як і раніше, залишається переважно диспозитивним і залежить від розсуду конкретних держав. Зазначені та інші правові акти у сфері запобігання та протидії корупції відображають широкий підхід до антикорупційної політики, хоча більша частина пропонованих напрямів і засобів протидії носять власне правовий характер та пов'язані з формуванням антикорупційної правової бази та посиленням кримінальної відповідальності за корупційні діяння.

Документом, який узагальнив антикорупційні нормативні напрацювання ООН, стала Конвенція ООН проти корупції [173], прийнята на конференції в Меріді 31 жовтня 2003 р. Цей багатосторонній міжнародно-правовий акт ґрунтується на зусиллях і пропозиціях Генеральної Асамблеї ООН, Економічної та Соціальної Ради та інших регіональних органів, таких як Рада Європи, Ліга арабських держав та Африканський Союз. Конвенція набула чинності 14 грудня 2005 р. і станом на 10 грудня 2023 р. налічує 190 держав-учасниць [504].

У Конвенції представлений більш сучасний погляд на корупцію, який враховує особливості та специфіку її розвитку у форматі фінансово-економічних та політичних відносин. Зокрема, в Преамбулі наголошується, що корупція є вже не локальною проблемою, а транснаціональним явищем, яке зачіпає суспільство та економіку всіх країн, що зумовлює виключно важливе значення міжнародного співробітництва в галузі запобігання корупції та боротьби з нею [173].

КПК стала єдиною глобальною та юридично зобов'язуючою відповіддю на корупцію, підкуп та їх руйнівний вплив на систему управління і державні структури, а також є планом для цілісного та всеосяжного підходу до вирішення

цієї проблеми [150]. Як видно з попередніх нормативних актів, присвячених антикорупційній проблематиці, до ухвалення Конвенції основні зусилля у міжнародному нормотворчому полі були зосереджені, насамперед, на криміналізації підкупу та корупції у вузькому її трактуванні. Аналіз тексту КПК дає підстави стверджувати, що для неї характерне застосування комплексного підходу до цієї проблеми та акцент на п'яти ключових напрямках протидії корупційним проявам, а саме:

1. Попередження корупції. Усвідомлюючи необхідність системної протидії корупції як соціальному явищу та важливість превентивних заходів, Конвенція, на відміну від розглянутих вище нормативно-правових актів, значну увагу приділяє проблемі профілактики корупційних проявів. Заходи щодо запобігання корупції викладені у розділі II та охоплюють як публічний, так і приватний сектор. Заходи у публічному секторі включають: а) інституційні – створення антикорупційних органів (ст. 6). Крім того, при розгляді питань реалізації цієї статті необхідно враховувати положення ст. 36, в якій передбачається необхідність створення, крім антикорупційного органу загальної юрисдикції, спеціалізованого слідчого органу; б) нормативні – стандарти антикорупційних стратегій. Зауваження загального порядку з цього питання викладено у ст. 5, яка встановлює, що кожна держава-учасниця має забезпечити загальний контекст та створити основу для запобігання корупції, зовнішнім виразом якої виступає стратегія протидії корупції [402]. Основними принципами, покладеними в основу функціонування зазначених стратегій, є верховенство закону, належне управління публічними справами та публічним майном, чесність і непідкупність, прозорість і відповідальність; в) використання та зміцнення систем прийому та проходження публічної служби, заснованих на особистих заслугах; г) посилення прозорості у фінансуванні кандидатур на обрані публічні посади та виборчих кампаній політичних партій; д) стандарти належного здійснення публічних послуг, зокрема принципи ефективності, прозорості, бездоганності роботи, справедливості; е) етичні стандарти публічних службовців – зокрема, у ст.8 вказуються такі способи, як прийняття законів, що регулюють

публічну звітність, правил та процедур щодо колізії інтересів, кодексів та стандартів поведінки, вимоги оприлюднення фінансової та іншої інформації, а також відповідні адміністративні процедури [173]; ж) прозорість та підзвітність громадських фінансових питань. Цей блок включає створення належних систем публічних закупівель, заснованих на принципах прозорості, конкуренції та ефективних критеріях прийняття рішень, прозорість та звітність управління публічними фінансами (зокрема, прозорість джерел державних доходів, прогнозованість вимог щодо оподаткування, достовірність бюджету, перевірка та контроль практики обліку, внутрішній та зовнішній аудит, системи внутрішнього контролю та управління ризиками), забезпечення збереження бухгалтерських книг, записів, фінансових відомостей та іншої фінансової документації [402]; з) загальні положення щодо запобігання корупції у сфері юстиції та судочинства.

Стаття 11 КПК містить узагальнений припис для держав-учасниць вживати заходів щодо зміцнення чесності та непідкупності суддів, працівників судових органів та прокуратури та недопущення будь-яких можливостей для корупції серед них [173]. Водночас, у кожному конкретному випадку слід враховувати види та рівні корупції, її природу та масштаби в контексті специфіки та особливостей відповідної судової системи.

Відносно приватного сектору Конвенція має три конкретні цілі, а саме: вирішення проблеми корупції у приватному секторі, удосконалення функцій запобігання корупції та моніторингу у приватному секторі за допомогою стандартів бухгалтерського обліку та аудиту і, у належних випадках, введення санкцій за недотримання таких стандартів [402]. Для вирішення цього завдання КПК передбачає низку заходів, які умовно можна згрупувати у такі блоки: а) залучення суб'єктів приватного сектору до участі в розробці антикорупційної політики; б) посилення стандартів бухгалтерського обліку та аудиту – забезпечення чіткого керівництва та процедур щодо основних функцій внутрішнього аудиту, обов'язок ведення належного фінансового обліку та підготовки регулярних фінансових звітів, заохочення програм навчання, підвищення кваліфікації та безперервної професійної підготовки для працівників

органів бухгалтерського обліку; в) санкції – кримінальні, адміністративні та цивільно-правові; г) співпраця правоохоронних органів з приватним сектором – заохочення повідомляти інформацію про злочини, пов'язані з корупцією, планування та проведення семінарів щодо підвищення обізнаності, визначення єдиних контактних осіб та надання превентивних рекомендацій; д) забезпечення доброчесності приватного сектора – розробка кодексів поведінки (етичних норм, програм управління), заохочення використання доброчесної комерційної практики; е) прозорість у створенні корпоративних організацій та управлінні ними – створення публічного органу, відповідального за видачу дозволу на створення і реєстрацію компаній, а також отримання фінансової звітності, можливість ідентифікації та отримання необхідної інформації про приватну особу; ж) попередження зловживання процедурами, які регулюють діяльність приватних організацій – відповідність вимогам закупівель за публічними контрактами, розгляд можливості спрощення порядку отримання ліцензій і дозволів, в т.ч. через застосування принципу «єдиного вікна», а також перегляд необхідності збереження певних типів ліцензій та дозволів; з) обмеження можливості роботи колишніх публічних посадових осіб у приватному секторі; і) внутрішній аудит та сертифікація; к) заборона на звільнення від оподаткування витрат, які є хабарями, та інших витрат, понесених з метою сприяння корупційним діям [402]. Загалом, слід погодитися з С. Петрашком, який стверджує, що кількість заходів, спрямованих на запобігання корупції у приватному секторі, відображає еволюцію підходів у запобіганні корупції загалом та тенденцію до більшої уваги дотримання антикорупційних правил у приватному секторі [305];

2. Криміналізація та правоохоронна діяльність. Цей блок заходів, розміщений у главі III, встановлює стандарти, яких країни повинні дотримуватися під час встановлення кримінальної відповідальності. За задумом авторів Конвенції, вона має охоплювати широке коло корупційних злочинів та правопорушень, зокрема таких як: підкуп національних (ст. 15) та іноземних (ст. 16) публічних посадових осіб, в т.ч. посадових осіб публічних міжнародних

організацій; розкрадання, неправомірне присвоєння чи інше нецільове використання майна публічним посадовцем (ст. 17); зловживання впливом у корисливих цілях (ст. 18); зловживання службовим становищем (ст. 19); незаконне збагачення (ст. 20); злочини у приватному секторі, зокрема, підкуп (ст. 21) і розкрадання майна (ст. 22); відмивання доходів від злочинів (ст. 23); приховування корупційних злочинів (ст. 24); перешкоджання здійсненню правосуддя (ст. 25). Крім того, ряд статей цього розділу регулюють кримінально-правові аспекти загального характеру (положення про відповідальність юридичних осіб, участь і замах, суб'єктивну сторону корупційного злочину, строки давності та відомості про судимість) та процесуальні питання (переслідування та винесення судового рішення, призупинення операцій, арешт і конфіскація, захист осіб, які беруть участь у процесі, компенсація збитків, юрисдикція). Узагальнюючи, можна стверджувати, що Конвенція йде далі попередніх інструментів такого роду, визнаючи в якості кримінально караних не лише основні види корупції, а й такі, як нецільове використання службового становища, а також приховування та відмивання доходів від корупції;

3. Міжнародне співробітництво. Цей напрямок антикорупційної діяльності найбільш тісно і повно пов'язаний з транснаціональними аспектами боротьби з корупцією і включає: а) профілактику, розслідування та переслідування порушників; б) збір і передача доказів; в) видача злочинців; г) відстеження, заморожування, арешт і конфіскація доходів від корупції;

4. Заходи щодо повернення активів. Саме цей елемент структури КПК багатьма дослідниками та експертами розглядається як найважливіший, який формулює основний принцип документа. Як відзначає Д. Валєєв, приблизно 40% тексту Конвенції присвячено саме питанням відмивання доходів від злочинів, пов'язаних з корупцією, арешту, конфіскації майна і повернення активів [36]. Цей напрямок включає: а) повернення конфіскованої власності у вигляді публічних фондів державі, яка його запросить; б) у разі вилучення доходів з будь-якого правопорушення, зафіксованого в Конвенції, власність буде повернена за умови доказу володіння або визнання шкоди, завданої державі, яка запитує; в) у всіх

інших випадках перевага при розгляді буде віддана поверненню конфіскованої власності державі, яка запитує, колишнім законним власникам або виплаті компенсації жертвам;

5. Механізми здійснення. Оскільки для виконання цілей Конвенції потрібно було надати державам-учасникам доступ до технічних ноу-хау та міжнародної підтримки для забезпечення ефективної її імплементації, главою VII передбачено створення Конференції держав-учасниць, основним завданням якої є пошук шляхів «розширення можливостей держав-учасниць та співробітництва між ними для досягнення цілей, встановлених у цій Конвенції, а також сприяння здійсненню цієї Конвенції та проведення огляду ходу її здійснення» (ст. 63 КПК ООН) [173]. З моменту набрання чинності Конвенцією було проведено дев'ять сесій Конференції.

Отже, на сьогоднішній день Конвенція ООН проти корупції є найбільш всеосяжним міжнародним актом, присвяченим боротьбі з корупцією, оскільки охоплює широке коло питань, спрямованих на вирішення проблем у сфері запобігання та протидії корупції. Слід зауважити, що лише деякі її положення є обов'язковими до виконання (в першу чергу ті, що стосуються криміналізації активного та пасивного підкупу національних посадових осіб); багато положень є факультативними, і учасникам лише пропонується розглянути можливість виконання. Попри зазначене, зазначений міжнародний акт у поєднанні з іншими правовими актами у сфері запобігання й протидії корупції, закладає правове підґрунтя антикорупційної правової політики в Україні.

Друга група документів охоплює європейські регіональні ініціативи та правові акти щодо боротьби з корупцією. Першочергове значення в цій сфері має діяльність Ради Європи, яка розглядає корупцію як загрозу верховенству права, стабільності демократичних інститутів, правам і свободам людини, соціальному та економічному прогресу і, як і ООН, відносить цю проблему до транснаціональних [473]. Крім того, слід додати, що останнім часом значно прискорився процес політизації корупції, обумовлений тенденцією спроб контролювання державної влади фінансовими структурами. За таких умов

держави (групи держав) з'являються корупційні механізми для просування своїх національних чи наднаціональних інтересів, які дозволяють впливати в потрібному напрямку на окремі країни, відбувається своєрідне «зрощення» фінансових та політичних еліт, чий інтереси та погляди на розвиток держави можуть бути діаметрально протилежними. Розширення цих процесів зумовлює необхідність подальшого вдосконалення правових механізмів протидії корупції, яка під їх впливом набуває якісно нових форм та обрисів.

Вперше питання про об'єднання зусиль для боротьби з корупцією в рамках РЄ було порушено на конференції міністрів європейських країн, яка проходила на Мальті в 1994 р. Для координації дій держав у цій галузі Комітет міністрів створив у вересні того ж року міждисциплінарну групу з питань корупції, до компетенції якої входила розробка заходів, які можуть бути вжиті на міжнародному рівні для боротьби з корупцією, а також підготовка типових законів або кодексів поведінки, включаючи міжнародні конвенції про співпрацю.

Під егідою Ради Європи було розроблено загалом понад 200 конвенцій, частина з яких безпосередньо пов'язана з боротьбою з корупцією. До них, зокрема, належать Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [175], Конвенція про доступ до офіційних документів 2009 р. [176]. Характерною рисою даних актів є можливість приєднання до них держав, які не є членами Ради Європи, при чому як європейських, так і неєвропейських.

Важливе значення для формування антикорупційної правової політики та практики протидії корупції мають дві конвенції, ухвалені в рамках Ради Європи – Конвенція про кримінальну відповідальність за корупцію [194] (м. Страсбург, Франція, 27 січня 1999 р.) та Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією [436] (м. Страсбург, Франція, 4 листопада 1999 р.). Основою для прийняття цих документів була програма дій по боротьбі з корупцією, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи у листопаді 1996 р., згідно з якою здійснення політики, націленої на захист суспільства від корупції, стає першочерговим завданням та надає певної спрямованості роботі зі сприяння у здійсненні боротьби з нею на

регіональному та національному рівнях.

Конвенція про кримінальну відповідальність за корупцію 1999 р. є першим консолідованим актом, діючим в рамках Ради Європи, який найбільш повно і точно узагальнює та регулює антикорупційну діяльність з акцентом на координацію у сфері кримінальної відповідальності за відповідні злочини. Так, у Преамбулі Конвенції особливо наголошується нагальна необхідність здійснювати у невідкладному порядку загальну кримінальну політику, спрямовану на захист суспільства від корупції та її проявів, яка включає в т.ч. ухвалення відповідних нормативно-правових актів та проведення превентивних заходів, скоординоване визнання злочинів, а також активізацію міжнародного співробітництва [194]. Викладене дозволяє стверджувати, що в даному нормативно-правовому акті сформульований в основному правозастосовний рівень боротьби з корупцією.

Конвенція приділяє значну увагу заходам кримінально-правової протидії корупції, які необхідно вжити державам на національному рівні, стосовно значної кількості корупційних дій, які конкретизуються, по-перше, за характером діяння, і по-друге, в окремих складах – за суб'єктом. Найбільш детально в тексті описано підкуп, який розглядається в якості основного прояву корупції. Так, 10 із 13 видів корупційних злочинів, передбачених Конвенцією, за своїми сутнісними ознаками можуть бути зведені до двох традиційних видів підкупу: а) активний – навмисна обіцянка, пропозиція або надання будь-якою особою прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-якій з публічних посадових осіб для самої цієї особи або будь-якої іншої особи для того, щоб ця публічна особа вчинила дії або утрималася від їх вчинення при здійсненні своїх функцій (ст. 2, 4–6, 7, 9–11); б) пасивний – пряме чи опосередковане навмисне запитування чи отримання публічною посадовою особою будь-якої неправомірної переваги для самого себе чи будь-якої іншої особи або прийняття, пропозиція, обіцянка такої переваги для того, щоб ця посадова особа вчинила дії або утрималася від їх вчинення при здійсненні своїх функцій (ст. 3, 4–6, 8, 9–11) [194]. Крім того, у ст. 2–11 Конвенції зазначені види підкупу більш детально розглядаються стосовно різних категорій публічних посадових осіб. Серед суб'єктів відповідного злочину виступають: національні

публічні посадові особи; члени національних публічних зборів; іноземні публічні посадові особи; члени іноземних публічних зборів; особи, які керують організаціями приватного сектору або працюють в них у будь-якій якості; посадові особи міжнародних організацій, в т.ч. відряджені або невідряджені особи, які здійснюють відповідні повноваження; члени міжнародних парламентських зборів; судді та посадові особи міжнародних судів.

Крім підкупу Конвенція до кримінальних діянь відносить використання службового становища з корисливих цілях (ст. 12), відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних з корупцією (ст. 13), а також низку злочинів, пов'язаних із рахунками, а саме: оформлення або використання рахунку-фактури або будь-якого іншого бухгалтерського документа або звіту, що містить неправдиву або неповну інформацію (п. «а» ст. 14); протиправне невнесення до бухгалтерських книг відомостей про платіжні операції (п. «б» ст. 14) [194]. Основними вимогами до такого роду діянь виступають їх навмисний характер і спрямованість на скоєння, приховування чи спотворення злочинів, пов'язаних з корупцією. Новелою Конвенції та європейського права загалом є закріплення відповідальності юридичних осіб у зв'язку з корупційними злочинами. Так, згідно ст. 18 держави-учасниці можуть вжити законодавчі та інші заходи, необхідні для забезпечення відповідальності юридичних осіб за низку корупційних злочинів (дача хабара, зловживання впливом та відмивання доходів), скоєних на їх користь будь-якою фізичною особою, яка діє незалежно або як представник того чи іншого органу юридичної особи та яка обіймає керівну посаду в цій юридичній особі, на таких підставах: а) виконання представницьких функцій; б) здійснення права прийняття рішень від імені юридичної особи; в) здійснення контрольних функцій у межах юридичної особи [194]. Також у Конвенції врегульовано питання співучасті у корупційних злочинах, підбурювання до їх вчинення, визначення юрисдикції, захисту осіб, які співпрацюють із правосуддям, та свідків, заходів щодо збирання доказів і конфіскації доходів, співробітництва між правоохоронними органами, в т.ч. на міжнародному рівні, взаємної допомоги та екстрадиції. Водночас, слід зазначити, що в даному нормативно-правовому акті

детально не врегульовано питання санкцій, яке в цілому залишається предметом розсуду держав-учасниць.

Після успішного завершення роботи над Конвенцією про кримінальну відповідальність за корупцію експерти Ради Європи в рамках Міждисциплінарної групи з корупції зосередили свої зусилля на проєкті Конвенції про цивільно-правову відповідальність за корупцію, яка була ухвалена Комітетом міністрів 9 вересня 1999 р. [436]. Це був історичний крок у розробці всеосяжного правового режиму для боротьби з корупцією та її наслідками, оскільки до теперішнього часу в центрі уваги залишалися переважно превентивні та правоохоронні заходи [150]. Що стосується вказаного нормативно-правового акту, то він є першим та унікальним документом, присвяченим розгляду цивільно-правових аспектів корупції.

Основне призначення Конвенції полягає у встановленні на регіональному рівні ефективних засобів правового захисту осіб, які зазнали збитків внаслідок актів корупції, включаючи можливість отримання компенсації. Так, ст. 4 вимагає від держав-учасниць передбачити положення про цивільне судочинство для випадків, коли: 1) відповідач вчинив чи санкціонував акт корупції, або не зробив розумних кроків для його запобігання; 2) позивач зазнав шкоди; і 3) існує причинно-наслідковий зв'язок між актом корупції та завданими збитками [436]. Більше того, вимоги компенсації може бути звернені в т.ч. до держави у разі, якщо відповідний акт корупції було вчинено публічними посадовими особами під час здійснення ними своїх функцій. Конвенцією також регламентуються інші цивільно-правові аспекти захисту осіб від корупції, такі як, зокрема: врахування вини потерпілого (т.зв. контрибутивна вина); питання юридичної чинності контрактів; захист службовців, які повідомляють про акти корупції; точність та достовірність відображення фінансових результатів діяльності компаній та аудиторських перевірок; окремі процесуальні питання отримання доказів. Таким чином, норми цього акта доповнюють правовий механізм, сформований Конвенцією про кримінальну відповідальність за корупцію, та в узагальненому вигляді встановлюють загальні міжнародні правила цивільно-правового та

цивільно-процесуального характеру у сфері боротьби з корупційними проявами.

На особливу увагу заслуговує також два висновки. Перший – Висновок Консультативної ради європейських суддів (КРЄС) №21 (2018 р.) «Про запобігання корупції серед суддів» [333], у якому наголошується на важливості суддівської доброчесності як основи верховенства права та надаються рекомендації щодо запобігання корупції в судовій системі. У Висновку наголошується, що «Боротьба з корупцією є одним із першочергових завдань, оскільки корупція підриває довіру громадськості, а, отже, і легітимність судової влади загалом. З іншого боку, ефективна боротьба з корупцією та невтручання у принципи незалежності суддів і верховенство права мають йти пліч-о-пліч. Ефективна боротьба з корупцією неможлива без незалежної судової влади та дотримання принципу верховенства права. Навіть за умов, коли для боротьби з корупцією створено спеціальний орган, а також коли боротьба з корупцією залишається у компетенції судової ради, рада та її члени мають цілковито підтримувати та вживати всіх відповідних заходів у боротьбі з корупцією в судовій системі та раді. Судова рада також має слідкувати за тим, щоб боротьба з корупцією та дисциплінарні заходи не застосовувалися щодо окремих суддів з політичних міркувань» [333, с. 14].

Другий – Висновок №14 (2019 р.) Консультативної ради європейських прокурорів (КРЄП) «Роль прокурорів у боротьбі з корупцією та пов'язаною з нею економічною та політичною злочинністю» [357], яким визнається роль прокурорів у боротьбі з корупцією та надаються рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності прокурорів у антикорупційній діяльності та пов'язаній з нею економічною та політичною злочинністю, наголошується на важливості налагодженні міжнародного співробітництва у цій сфері.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що тривалі дискусії дозволили виробити загальний підхід Ради Європи до проблем корупції, зумовлений міждисциплінарним характером цього явища та закласти підґрунтя для формування антикорупційної правової політики, яка одночасно відображає кримінальний, адміністративний та цивільно-правовий аспекти.

Крім Ради Європи, питання протидії корупційним проявам також знайшли своє відображення у нормотворчій діяльності Комітету міністрів, під егідою якого, зокрема, було прийнято такі акти: Резолюція (97) 24 «Про двадцять керівних принципів боротьби з корупцією» [330], Рекомендація № R (2000) 10 «Про кодекси поведінки для державних посадових осіб, у тому числі моделі кодексу поведінки державних посадових осіб» [353], Рекомендація № R (2003) 4 «Про загальні правила боротьби з корупцією при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній» [354]. Зазначені та інші правові акти, у своїй взаємодоповнюваності, формують правові засади антикорупційної правової політики в Україні.

Важливу роль у розробці правових актів боротьби з корупцією відіграє Європейський Союз, діяльність якого у цій сфері здійснюється у двох основних напрямках: 1) злочини, вчинені безпосередньо в державі, включаючи «прямі» фінансові злочини, такі як шахрайство, розкрадання, корупція публічних посадових осіб, а також «непрямі» (тобто злочини, які мають фінансові наслідки для країни, наприклад, відмивання коштів); 2) злочини проти коштів ЄС, а саме: шахрайство та економічна злочинність, пов'язана з єдиним бюджетом ЄС та будь-яким іншим бюджетом, який керується ЄС або від його імені [150]. В аспекті забезпечення фінансової безпеки спільноти розглядається необхідність протидії та боротьби з корупційними проявами.

З метою реалізації цієї концепції було прийнято Конвенцію про захист фінансових інтересів Європейського співтовариства від 26 липня 1995 р. [470], спрямовану, насамперед на протидію відмиванню і легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, а також на розвиток механізмів протидії нерівному доступу на ринки ЄС різних компаній. Основоположне значення для боротьби з корупцією має Перший протокол до Конвенції (27 вересня 1996 р.), безпосередньо присвячений корупції посадових осіб ЄС чи держав-учасниць, залучених до корупційної діяльності, яка може мати прямий чи опосередкований вплив на фінансові інтереси ЄС. Цей нормативний акт покладає на європейські держави обов'язки щодо криміналізації як пасивного, так і активного підкупу (ст. 2–3),

вжиття необхідних заходів для забезпечення карності подібних діянь шляхом встановлення кримінальних покарань, включаючи покарання, пов'язані з позбавленням волі (ст. 5) [491]. У 1997 р. до зазначеної Конвенції було прийнято Другий протокол, який додатково зобов'язав держави встановити відповідальність юридичних осіб за шахрайство або активну корупцію та відмивання коштів, передбачити караність легалізації злочинних доходів та їх конфіскацію, активізувати співпрацю між країнами ЄС, не відмовляти у взаємодії на підставі того, що злочин розглядається як податковий або митний [496].

Одним із перших нормативно-правових актів Союзу, який безпосередньо регулює питання боротьби з корупцією серед посадових осіб, стала Конвенція ЄС про боротьбу проти корупції посадових осіб Європейського Співтовариства та посадових осіб держав-членів ЄС від 26 травня 1997 р. Особливістю документа, яка суттєво відрізняє його від перерахованих вище актів, є нормативне закріплення принципу *ne bis in idem*, згідно з яким особа, судовий розгляд щодо якої був остаточно завершений в державі-члені ЄС, не може зазнавати кримінального переслідування в іншій державі-члені ЄС на підставі тих самих фактів, за умови, що покарання було призначене, виконане, фактично перебуває у процесі виконання або не може бути виконане відповідно до законодавства держави, в якій було винесено вирок (п. 1 ст. 10) [469]. Крім того, Конвенцією встановлюється відповідальність керівників приватних організацій, чії співробітники скоїли корупційні злочини, тобто передбачається криміналізація активного та пасивного хабарництва.

У ХХІ ст. Європейським Союзом також було прийнято низку правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції, серед них, зокрема, такі, як: Рамкове рішення Ради ЄС 2003/568/ JHA про боротьбу з корупцією в приватному секторі, яким встановлено вимоги до держав-членів щодо криміналізації хабарництва в бізнесі; Директива (ЄС) про боротьбу з шахрайством, що впливає на фінансові інтереси ЄС (PIF Directive), яка встановлює вимоги до держав-членів криміналізувати корупцію, що стосується бюджету ЄС; Регламент (ЄС) 2017/1939 про Європейську прокуратуру (EPPO),

яким створюється Європейська прокуратура для розслідування фінансових злочинів, у т.ч. корупції; Директива ЄС 2019/1937 про захист викривачів (Whistleblowers Directive), якою передбачається захист осіб, які повідомляють про корупційні правопорушення. Зазначена Директива наразі є найбільш вагомим правовим актом ЄС у сфері боротьби з корупцією, яка поряд із встановленням стандартів захисту викривачів корупції, зобов'язує держав-членів створювати безпечні канали для повідомлень про корупційні порушення та забезпечити захист викривачів від репресій.

Слід зауважити, що поряд із зазначеними правовими актами ЄС, спрямованими на боротьбу з корупцією важливу роль у європейському правовому просторі відіграють різного роду політичні ініціативи та звіти, серед них, зокрема такі, як: Антикорупційний звіт ЄС (2014 р.), який відобразив стан корупції в державах-членах. В окремих випадках для моніторингу антикорупційних реформ ЄС запроваджує механізми співпраці та перевірки, які зокрема були застосовані щодо Румунії та Болгарії.

Третя група правових актів, які формують правове підґрунтя сучасної антикорупційної правової політики в Україні, охоплює національні нормативно-правові акти, присвячені боротьбі з корупцією. При цьому, слід урахувати, впродовж тридцяти років формування антикорупційної політики в Україні, вона пройшла складний і суперечливий шлях, та втілювалася як окремих, розрізнених і досить часто не узгоджених правових актів із міжнародними та європейськими антикорупційними правовими актами, до комплексних актів у вигляді Антикорупційної стратегії. Саме тому, для розуміння правових засад формування антикорупційної правової політики на сучасному етапі, доцільно звернутися до основних етапів розвитку антикорупційного законодавства та формування антикорупційної політики як комплексного явища в Україні.

Як відомо, зусилля, спрямовані на розробку та прийняття нормативного документа, який консолідував би розрізнені заходи щодо протидії корупційним проявам та формував єдину і послідовну політику у цій сфері, здійснювались починаючи з 1990-х рр. Їх загальна кількість, на думку дослідників, нараховує

понад 100 і включає в себе як закони, так і підзаконні акти (укази і розпорядження Президента, постанови Верховної Ради, Кабінету міністрів, галузеві акти). Однак усі вони приймалися у різний час, різними органами, в деяких випадках – безсистемно, без належного наукового обґрунтування, що в кінцевому рахунку мало наслідком виникнення колізій і протиріч в їх застосуванні [119]. Крім того, загальним проблемними аспектами відповідних ініціатив була їх декларативність, невідповідність реаліям, які склалися на практиці, і неадекватні правозастосовні заходи та санкції, що в кінцевому рахунку зумовило їх перетворення в по суті набір побажань і декларацію про наміри, яка не мала реального впливу на об'єктивну дійсність.

Формування засад антикорупційної правової політики в Україні розпочинається у 1995 р. та завершується у 1998 р. розробкою семирічної Концепції боротьби з корупцією на 1998-2005 роки, схваленої Президентом України [177]. У зазначеній Концепції визначено, що основною метою державної політики у галузі боротьби з корупцією є створення дієвої системи запобігання і протидії корупції, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків, викриття корупційних діянь, обов'язкової відповідальності винних у їх вчиненні [177].

Суперечливість і низька ефективність запропонованої антикорупційної стратегії полягала у низці чинників, серед яких, зокрема, такі, як: значний обсяг нормативного регулювання, велика кількість законів та підзаконних правових актів, які не завжди мали узгоджений характер. Зазначене істотно знижувало ефективність стратегії. Органи, які здійснювали контроль над виконанням антикорупційної стратегії стали Координаційний комітет з питань боротьби проти корупції при Президентові України та Комітет Верховної Ради з питань боротьби проти організованої злочинності та корупції, кожен з яких мав повноваження та відповідні спеціалізовані підрозділи. Йдеться про такі спеціалізовані підрозділи, як: відділ боротьби з корупцією Головного управління боротьби з організованою злочинністю; Головне управління боротьби з корупцією (управління «К» СБУ); Управління по боротьбі з корупцією в органах державної податкової служби.

Рівень співпраці та комунікації між ними також не сприяв досягненню поставлених цілей. Таким чином, Концепція боротьби з корупцією на 1998-2005 р. стала фактично першою антикорупційною політикою в Україні. Водночас, реалізація Концепції боротьби з корупцією на 1998-2005 р. виявилася малоефективною, внаслідок недостатньої координації та реалізації.

Наступним важливим кроком у формуванні антикорупційної політики в Україні стала ратифікація Конвенції ООН проти корупції 2003 р. [173], Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 р. та Додаткового протоколу до неї 18 жовтня 2006 р. [195]. Ратифікація зазначених правових актів поклала на Україну низку зобов'язань у сфері протидії корупції, одним із яких стала необхідність розробки антикорупційного законодавства.

Слід зауважити, що на подальший процес формування антикорупційної правової політики вплинув Стамбульський план дій з боротьби проти корупції [389], який у рекомендаціях для України містив низку конкретних пропозицій, спрямованих на досягнення прогресу у сфері протидії корупції. У зазначених рекомендаціях наголошувалося на важливості критичного аналізу та оцінки досягнутого прогресу, що «допоможе визначити чіткі пріоритети, зосередитися на їх реалізації та здобути широку суспільну підтримку антикорупційних заходів». Серед низки загальних рекомендацій наголошувалося на необхідності «покращити існуючий інституційний механізм з тим, щоб посилити спроможність незалежного антикорупційного органу, що відповідає за стратегічні, аналітичні, превентивні та координаційні завдання боротьби проти корупції» [389]. Крім того, у рекомендаціях наголошувалося на необхідності сконцентрувати репресивні заходи проти корупції та покращити міжвідомчу співпрацю між правоохоронними органами; оновлення національної стратегії боротьби проти корупції, ураховуючи поширення корупції у таких інституціях, як поліція, судова влада, державні закупівлі, податкова та митна служби, освіта, охорона здоров'я; впровадженні пріоритетних пілотних проєктів з превентивними та репресивними елементами у вибраних державних інституціях з високим ризиком корупції; запровадженні ефективних механізмів моніторингу та

звітування; визначення й усунення системних нормативних прогалин в антикорупційних актах; обмеженні дискреційних повноваження державних службовців, поширення прозорості процедур прийняття рішень, забезпечення доступу до інформації та залучення громадськості; зміцненні моральних якостей членів Координаційного комітету з питань боротьби проти корупції; залучення інститутів громадянського суспільства; підвищення рівня моніторингу та звітування про корупційні діяння; концентрації правоохоронних повноважень у сфері боротьби проти корупції; створенні спеціалізованих антикорупційних органів та оптимізації міжвідомчої співпраці та інтеграції між численними правоохоронними органами, органами безпеки та фінансового контролю під час розслідування корупційних порушень [389]. Значна частина Стамбульських рекомендацій і через двадцять років не втратили своєї актуальності для формування антикорупційної правової політики України.

Розуміння правових засада антикорупційної правової політики в Україні пов'язане з легальним тлумаченням антикорупційної політики як комплексного явища. Як відомо, нормативне визначення поняття «антикорупційна політика» міститься в правовому акті який втратив чинність, а саме – у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 08.12.2009 р. № 1688-р «Про схвалення Зasad антикорупційної політики», у якому антикорупційна політика визначається як комплекс правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на створення системи запобігання та протидії корупції і усунення причин її виникнення [347]. Таким чином, йдеться про широке тлумачення антикорупційної політики.

Попри закріплення поняття антикорупційної політики в законодавстві, у наступні кілька років, аж до 2011 р. в Україні практично не діяло законодавство у сфері запобігання й протидії корупції, адже проєкт Закону «Про засади запобігання та протидії корупції» [337], а також низка інших законів, зокрема «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» [321] було прийнято лише у 2009 р. Крім того, вони були визнані Верховною Радою «чинними», але «не діючими». Фактично до січня 2011 р. в Україні не

діяли жодні антикорупційні закони. Зазначене свідчить про те, що Парламент практично не виконував у повній мірі одну з головних функцій – законотворчу у сфері запобігання й протидії корупції та не виконував взяті на себе зобов'язання, після ратифікації Конвенції ООН проти корупції та Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією.

Нова спроба створення базового антикорупційного закону була здійснена в 2011 р., з прийняттям закону «Про засади запобігання і протидії корупції в Україні» [337], який став результатом доопрацювання пакету антикорупційних законів, приведення їх спірних норм у відповідність із Конституцією з урахуванням пропозицій, висловлених ГРЕКО, та застережень, викладених Конституційним Судом України, а також пропозицій експертів та представників громадськості. Водночас, експертами неодноразово висловлювались думки про те, що Закон 2011 р. не містить важливих принципових позицій і лише на 30 % дозволяв виконати міжнародні зобов'язання щодо переслідування корупції. Основне невдоволення стосувалось відсутності норм про обов'язкове декларування доходів і витрат всіма близькими та родичами державних службовців, проведення спеціальних перевірок щодо близьких осіб високопосадовців, норм, що регулюють конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом [119].

Рубіжним кроком у формуванні антикорупційної правової політики стало 14 жовтня 2014 р., коли в другому читанні був прийнятий т.зв. антикорупційний пакет законів, що включав в себе 4 акти, які заклали фундамент сучасної антикорупційної політики і сформували її правове підґрунтя, а саме: «Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» [335], «Про Національне антикорупційне бюро України» [342], «Про запобігання корупції» [332], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодонабувачів юридичних осіб та публічних діячів» [324]. Ці закони були розроблені та впроваджені на виконання міжнародних зобов'язань та на підставі рекомендацій профільних міжнародних організацій, зокрема, ГРЕКО, Європейської комісії «За демократію через право»

(Венеціанська комісія), а також пропозицій програми SIGMA. Основною відмінністю даного пакету законів від попередніх є нормативно сформоване розуміння корупції як складного соціально-правового явища і, як наслідок, акцент на комплексний підхід до вирішення проблеми її поширення в суспільній і політичній системі держави.

Закон України «Про запобігання корупції» містить ряд термінологічних, стратегічних і цільових новацій, які, за слушними міркуваннями О. Захарчука, мають забезпечити реальне функціонування в Україні правових принципів і створити дієву систему запобігання корупції [111]. Серед них слід назвати наступні: 1) розширення переліку близьких осіб; 2) класифікація конфлікту інтересів (реальний та потенційний); 3) введення поняття приватного інтересу, під яким розуміють будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у т.ч. зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, в т.ч. ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях [332]; 4) детальна правова регламентація отримання службовими особами подарунків, зокрема, збільшення їх вартості; 5) розширення кола суб'єктів, щодо яких застосовуються антикорупційні вимоги, обмеження і заборони; 6) створення спеціально уповноваженого органу, відповідального за здійснення комплексу заходів з формування та реалізації антикорупційної політики, а також спеціально уповноваженого органу з питань виявлення та розслідування корупційних злочинів; 7) встановлення для державних службовців та осіб, прирівняних до них, обов'язку подачі щорічної декларації про майновий стан; 8) посилення відповідальності за порушення законодавства щодо запобігання корупції; 9) встановлення правового механізму моніторингу і оцінки проведеної політики, в т.ч. впровадження спеціальних механізмів періодичної оцінки та аналізу проблем корупції; 10) розширення сфери дії антикорупційних норм на діяльність юридичних осіб. Зокрема, до юридичних осіб висуваються наступні вимоги: невідкладно інформувати про виникнення реального чи потенційного конфлікту інтересів, випадки підбурення до вчинення корупційного

правопорушення, пов'язаного з діяльністю юридичної особи, вчинення такого правопорушення іншими особами [332].

Крім зазначених вище профільних законів, ряд антикорупційних положень і норм міститься також в інших нормативно-правових актах, зокрема, таких, як: Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. [331], Указ Президента України «Про Національну раду з питань антикорупційної політики» від 14 жовтня 2014 р. [343], «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» від 12 січня 2015 р. [345]. Водночас, слід зауважити, що в період 2014-2015 рр. простежувалося відчутне скорочення рівня довіри громадян до органів влади, яке на думку експертів «може бути пов'язане з невиправданими очікуваннями населенням рішучих змін у країні. ... Попри загалом невисокий рівень довіри до інститутів влади, населення України здебільшого продовжувало розглядати вищі органи влади як найбільш відповідальні за боротьбу з корупцією, такі як: Президент України (60,6%), Верховна Рада (41,7%) та Кабінет Міністрів (37,7%)» [390, с. 8].

Упродовж 2015 р. та 2016 рр. простежується інституціоналізація системи органів державної влади у сфері запобігання та протидії корупції, а з другої половини 2016 р. відбувається перехід до нового виміру формування антикорупційної політики, який передбачав розвиток системи органів державної влади в боротьбі з корупцією. Йдеться про реалізацію інституційно-правового підходу до формування антикорупційної правової політики.

Прийняті Антикорупційна стратегія на 2014–2017 рр. [335] та Державна антикорупційна програма з її реалізації, як важливі правові акти у сфері запобігання корупції в Україні, попри те, що в цілому були обґрунтованими та якісними документами, також не визначали зміст поняття «антикорупційна політика», а обмежувалися вказівкою на необхідність створення системи прийняття рішень щодо антикорупційної політики на основі результатів аналізу достовірних даних про корупцію та чинників, які до неї призводять, виконання цих рішень, формування суспільної підтримки у подоланні корупції.

На формування антикорупційної правової політики цього періоду вплинули реалізації положень Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» [345] та такий доленосний крок як підписання Угоди про асоціацію України та ЄС [414], у преамбулі якої наголошується, що Сторони визнають «спільні цінності, на яких побудований Європейський Союз, а саме: демократія, повага до прав людини і основоположних свобод та верховенство права, також є ключовими елементами цієї Угоди», а «політична асоціація та економічна інтеграція України з Європейським Союзом залежатиме від прогресу в імплементації цієї Угоди, а також від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних цінностей і прогресу в наближенні з ЄС у політичній, економічній та правовій сферах». Попри те, що боротьба з корупцією безпосередньо не виокремлюється серед названих цінностей, вона імпліцитно міститься у принципі верховенства права та повазі до прав людини. Підтвердженням зазначеного є положення ст. 14 «Верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод», в якій проголошується, що «в рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод» [414]. Уклавши «Угоду про асоціацію» Україна, з поміж-іншого, взяла на себе зобов'язання перед ЄС здійснювати системні заходи щодо запобігання й протидії корупції у державному й приватному секторах, співпрацювати з відповідними європейськими органами в сфері протидії корупції.

У подальшому, в «Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» [345] було проголошено антикорупційну реформу в Україні основною метою якої визначено «суттєве зменшення корупції в Україні, зменшення втрат державного бюджету та бізнесу через корупційну діяльність, а також підвищення позицій України у

міжнародних рейтингах, що оцінюють рівень корупції» [345].

На досягнення такої мети спрямовувалась реалізація нової Антикорупційної стратегії, впровадження нових антикорупційних механізмів (декларування майнового стану публічних службовців, запобігання та врегулювання конфліктів інтересів, перевірка доброчесності службовців та моніторинг їхнього способу життя; подолання політичної корупції; широке використання новітніх технологій для доступу до інформації у формі «відкритих даних»; створення інституційних систем запобігання і протидії корупції: Національного антикорупційного бюро України [342]; Національного агентства з питань запобігання корупції [332], створеного для впровадження інструментів попередження корупції та здійснення контролю за доброчесною поведінкою службовців (правил щодо конфлікту інтересів, декларування майна тощо); Вищого антикорупційного суду України для здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад і процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства й держави від корупційних і пов'язаних із ними злочинів та судового контролю за досудовим розслідуванням цих злочинів, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства [320].

Чинне національне законодавство у сфері запобігання й протидії корупції унормовує наступну систему суб'єктів антикорупційної політики в Україні: спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції – органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції (абз. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції»); Спеціалізована антикорупційна прокуратура (п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру») [344]; Вищий антикорупційний суд (п. 2 ч. 2. ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [346]; Національне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Крім того, повноваження з формування, реалізації та забезпечення антикорупційної політики в Україні мають також органи загальної компетенції, зокрема:

- Верховна Рада України – визначає засади державної антикорупційної політики (Антикорупційну стратегію) на відповідний період, яка затверджується законом; проводить парламентські слухання з питань реалізації Антикорупційної стратегії; затверджує та оприлюднює щорічну національну доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики; здійснює антикорупційну експертизу проєктів нормативно-правових актів, внесених на розгляд Верховної Ради України народними депутатами;

- Кабінет Міністрів України – утворює Національне агентство з питань запобігання корупції; реалізує Антикорупційну стратегію шляхом затвердження та виконання державної програми, яка розробляється НАЗК; розглядає і схвалює проєкт національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики; визначає порядок проведення спеціальної перевірки; визначає порядок проведення службового розслідування щодо виявлення причин та умов вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення [332].

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує питання віднесення до суб'єктів антикорупційної політики Президента України. Так, Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» Президенту України було надано низку установчих повноважень, зокрема: утворення НАБУ; призначення та звільнення з посади Директора НАБУ; призначення трьох осіб до складу конкурсної комісії на зайняття посади Директора НАБУ; призначення члена комісії зовнішнього контролю; затвердження положення про Раду громадського контролю [342]. Проте, рішенням Конституційного Суду України від 16.09.2020 р. визнано, що ВР Рада України розширила повноваження глави держави і в такий спосіб вийшла за межі визначених Конституцією України. Саме тому наведені повноваження Президента України були визнані неконституційними [355].

У мотивувальній частині рішення колегія суддів вказує, що повноваження Президента України визначаються виключно Конституцією України і не

підлягають розширенню законом чи іншим нормативно-правовим актом. На думку Суду, наділення Президента України установчими повноваженнями щодо НАБУ є перевищенням повноважень, оскільки перелік посадових осіб, яких призначає Президент України, наведений в Основному Законі і є вичерпним. Виходячи з того, що НАБУ не є дорадчим чи консультативним органом, а має ознаки органу виконавчої влади, Суд приходить до висновку, що Президент України не може здійснювати повноваження щодо його формування [355].

Разом з тим, на цю проблему існує інший погляд. Зокрема, суддя В. Лемак в окремій думці зазначив, що Президент України має низку самостійних повноважень у сфері виконавчої влади, які прямо зазначені в Конституції України. Більше того, у випадку «конкуренції» повноважень, глава держави має законодавчо закріплений безумовний пріоритет, а отже, факт віднесення НАБУ до категорії органів виконавчої влади не може розглядатись як обставина, що автоматично виводить його з-під правового регулювання Президента України [286]. Схожої точки зору дотримується суддя В. Колісник, який наголосив, що дані повноваження впливають зі статусу Президента України як глави держави, входячи до категорії «прихованих повноважень» (inherent powers) [285]. Слід відзначити, що визнання неконституційними положень про участь глави держави у формуванні кадрового складу НАБУ можуть спричинити небажані правові наслідки, зокрема, поставити питання про правомірність існування і функціонування даного органу як такого. «Дефіцит легітимності» Бюро матиме не тільки репутаційні втрати, а й справить негативний вплив на незадовільний стан боротьби з корупцією в країні.

На важливості дотримання конституційних принципів у протидії корупції Конституційний Суд України наголошував і у Рішенні від 26 лютого 2019 р. № 1-р/2019: «Незважаючи на те, що корупція є однією з основних загроз національній безпеці України, протидія корупції має здійснюватися виключно правовими засобами з дотриманням конституційних принципів та приписів законодавства, ухваленого відповідно до Конституції України» (абзац четвертий підпункту 2.2

п

у

н

З огляду на обмеженість за обсягом дослідження вважаємо за необхідне зупинитись на основних особливостях функціонування спеціалізованих суб'єктів формування та реалізації антикорупційної правової політики.

Суб'єктом загальної компетенції в антикорупційній сфері є Національне агентство з питань запобігання корупції, офіційна діяльність якого розпочалась 15 серпня 2016 р. Ст. 4 Закону України «Про запобігання корупції» визначає, що Національне Агентство є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику [332]. Наведене визначення свідчить про те, що саме НАЗК відіграє ключову роль в імплементації антикорупційного законодавства і подальшій розбудові антикорупційної політики в державі.

На виконання цієї стратегічної мети законодавство наділяє НАЗК широким колом повноважень, які у найбільш загальному вигляді можна розподілити за наступними напрямками: 1) аналіз ситуації з корупцією і розробка Антикорупційної стратегії, державної програми з її реалізації, координація їх виконання; 2) виявлення корупційних норм у законодавстві та проектах нормативно-правових актів; 3) контроль дотримання правил етичної поведінки, законодавства щодо запобігання конфлікту інтересів у діяльності публічних службовців; 4) координація і надання методичної допомоги органам державної влади і місцевого самоврядування у виявленні та усуненні корупціогенних ризиків у їх діяльності, погодження і контроль за виконанням антикорупційних програм у цих органах; 5) контроль та перевірка декларацій публічних службовців, моніторинг способу їх життя; 6) спостереження за фінансовою діяльністю політичних партій (дотримання обмежень щодо фінансування, перевірка законності та цільового використання бюджетних коштів, розподіл державних фінансових ресурсів між партіями); 7) робота з викривачами; 8) адміністрування державних реєстрів [262].

Концентрація функцій публічного управління у сфері запобігання корупції в межах єдиного багатoproфільного органу має сприяти консолідації антикорупційної політики, завдавати різнонаправленим зусиллям з її реалізації

єдиний вектор розвитку, забезпечувати її обґрунтованість, а також координувати міжінституційну діяльність держави в різних сферах суспільного життя. Як слушно зазначає В. Дем'янчук, ефективна боротьба з корупцією можлива лише за умови проведення ефективної політики у сфері соціального та пенсійного забезпечення, правового просвітництва, оподаткування, бюджетування [73, с.152].

Слід зауважити, що у 2023 р. НАЗК пройшло перший зовнішній незалежний аудит, який уможливив більш об'єктивну оцінку результатів роботи та визначення напрямів подальшого розвитку цього органу. Серед пріоритетних визначено необхідність більш активного залучення до співпраці інститутів громадянського суспільства та необхідність збільшення чисельності штату, що в подальшому втілюється Антикорупційній стратегії на 2021–2025 рр.

Особливе місце серед суб'єктів реалізації антикорупційної політики займає Національне антикорупційне бюро України. На відміну від НАЗК, яке слід вважати органом регуляції та загальної превенції, НАБУ є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом та відповідає за найбільш специфічну функцію правореалізації – правоохоронну. Саме вона покладена в основу правового статусу цієї інституції, яка Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» (далі – Закон про Національне Бюро) визначається як державний правоохоронний орган, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [342].

Підслідність НАБУ визначена ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України і опосередковується наступними спеціальними умовами: склад злочину: у ч. 5 зазначеної статті міститься вичерпний перелік злочинів, які уповноважені розслідувати детективи НАБУ; суб'єкт злочину: вищі посадові особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (в т.ч. політичні посади); державні службовці, посади яких віднесені до категорії «А»; вищі посадові особи правоохоронних і судових органів; предмет злочину: розмір в п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час

вчинення злочину [196]. Таким чином, незважаючи на статус спеціалізованого антикорупційного органу, Національне Бюро не є органом виключної підслідності у провадженні корупційних правопорушень. Окрім нього досудове розслідування цих злочинів здійснюють органи Національної поліції, Служби безпеки України, Державного Бюро розслідувань. Така фрагментація повноважень має негативний вплив на стан боротьби з корупцією, оскільки призводить до виникнення численних міжвідомчих конфліктів і ускладнює проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Комплексний аналіз повноважень, наведених у ст. 16–17 Закону про Національне Бюро, дає змогу стверджувати, що НАБУ у своїй діяльності виконує три основні функції: досудове розслідування; оперативно-розшукова діяльність; інформаційно-аналітична профілактична діяльність. Крім того, Національне Бюро виконує ряд допоміжних функцій, серед яких: гарантування безпеки, зв'язків із громадськістю, управління персоналом, матеріального забезпечення, здійснення юридичних дій та міжнародного співробітництва [208, с.163]. Результати роботи НАБУ, які наглядно демонструють, що для успішної протидії корупції недостатньо змінити управлінську і організаційну структуру антикорупційних органів та збільшити її фінансування. Зокрема, як свідчить витяг із видаткової частини державного бюджету, розмір загального фонду бюджетних коштів, призначених для Національного антикорупційного бюро, складає 1 065 797 тис. грн., з яких на оплату праці припадає 760 933 тис. грн., на видатки розвитку – 65 797 тис. грн. [500]. Однак, незважаючи на цифру витрат та політичні декларації, можна констатувати, що на сьогоднішній день діяльність цього органу потребує вдосконалення. Так, станом на 31 грудня 2020 р. на стадії досудового розслідування в Національному Бюро перебувало 805 кримінальних проваджень; при цьому до суду було направлено 300 обвинувальних актів [500]. З урахуванням ситуації з корупцією в країні наведені цифри навряд чи можна назвати вражаючими. Крім того, не додає позитивного сприйняття новоствореному антикорупційному органу також його пасивність у складних справах, які отримали значний суспільний резонанс. Наприклад, у справі газодобувної компанії

«Burisma», яка набула міжнародного характеру, НАБУ фактично самоусунулось від проведення розслідування і перевірки фактів міжнародної корупції, які неодноразово опинялись в центрі уваги не тільки міжнародного співтовариства, а й в державі. Очевидно, що така неоднозначність позиції не може викликати довіри суспільства та завдає серйозного удару по репутації Національного Бюро.

Особливе місце в системі антикорупційних органів займає Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Відповідно до ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру», САП утворюється в Офісі Генерального прокурора на правах самостійного структурного підрозділу, на який покладаються наступні функції: здійснення нагляду за додержанням законності під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування НАБУ; підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; представництво інтересів громадянина або держави у суді у визначених Законом випадках, пов'язаних із корупційними або пов'язаними із корупцією правопорушеннями, а також представництво у межах компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави [344].

Як відзначає М. Руденко, незважаючи на те, що САП утворюється як структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора, вона є автономною від нього не лише в організаційному, а й структурному відношенні, оскільки покладені на неї функції характеризуються специфічними ознаками: особливий предмет діяльності (корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення); особливий об'єкт діяльності (НАБУ), для забезпечення функціонування якого САП по суті і створюється [362, с. 174]. Така позиція є дискусійною. Проаналізувавши положення Закону України «Про прокуратуру», можна зробити висновок, що правовий статус САП відзначається певною двозначністю. З одного боку, очевидним є бажання законодавця надати новоствореному органу самостійності. Так, з цією метою Закон України «Про прокуратуру» був доповнений статтею 8¹, якою визначаються основні гарантії, покликані забезпечити незалежність САП. До них відносяться: особливий порядок призначення антикорупційних прокурорів та зайняття адміністративних посад;

місце розташування САП – окремо від інших службових приміщень Офісу Генерального прокурора; структура – центральний апарат і територіальні філії, які розташовані в тих самих містах, в яких знаходяться територіальні управління НАБУ; підпорядкування керівника САП виключно Генеральному прокурору; особливий порядок здійснення досудового розслідування та процесуального керівництва ним щодо антикорупційного прокурора [344].

Разом з тим, дослідження інших положень Закону України «Про прокуратуру» дає підстави стверджувати, що в його тексті наявні суперечності і правові колізії, які нівелюють автономність її правового статусу. Такими колізіями, наприклад, є: погодження утворення, визначення питань структури та штату САП Генеральним прокурором з Директором НАБУ, що, на думку І. Ковальчук, призведе до руйнування єдності прокурорської системи [159, с. 128]; Генеральному прокурору та його заступникам забороняється давати вказівки прокурорам САП щодо реалізації ними їх повноважень (абз. 2 ч. 5 ст. 8¹ Закону про прокуратуру). Одночасно ч. 3 ст. 17 зазначеного Закону надає право прокурору вищого рівня давати вказівки прокурору нижчого рівня, погоджувати прийняття ним певних рішень та здійснювати інші дії, що безпосередньо стосуються реалізації ним функцій прокуратури. Ч. 5 ст. 8¹ Закону про прокуратуру встановлює ієрархію між прокурорами САП; у цій же статті міститься положення про те, що керівник САП перебуває у безпосередньому підпорядкуванні Генерального прокурора [344]. Виходячи з цієї конструкції, Генеральний прокурор має право давати вказівки з приводу реалізації функцій прокуратури керівнику САП як прокурору нижчого рівня і своєму заступнику, що прямо суперечить принципу автономності і незалежності САП. Таким чином, можна стверджувати, що наразі двозначність у правовому статусі САП залишається, що має негативний вплив на ефективність діяльності цього органу. Очевидно, цьому сприяла відсутність системного і ґрунтовного аналізу положень Закону України «Про прокуратуру» під час прийняття до нього відповідних змін, а також намагання законодавця штучно вмістити САП як спеціалізований антикорупційний орган в централізовану систему прокуратури, не порушивши при цьому її цілісності. Саме

тому потребує законодавчого врегулювання питання співвідношення і співробітництва САП і прокуратури. Для підвищення інституційної спроможності САП доцільно також збільшити чисельність співробітників.

Отже, вітчизняний досвід переконливо свідчить, що з 2014 р. по 2017 р. включно, в Україні, попри труднощі й суперечності, простежується реалізація антикорупційної стратегії, насамперед, антикорупційної правової політики. Антикорупційна діяльність відповідних суб'єктів викликала не лише дискусії та обговорення, а в ряді випадків характеризувалася неузгодженістю, перевищенням повноважень та певним протистоянням.

Що стосується нормативних актів стратегічного характеру, то з 2018 р. антикорупційна стратегія в Україні була практично відсутня. Попередня Антикорупційна стратегія (на 2014–2017 рр.) [335] та Державна програма з її реалізації, попри низку недоліків і певну розбалансованість, були тими програмними документами, які закладали підґрунтя й визначали напрями антикорупційної правової політики в Україні. Так, в «Альтернативному звіті з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики», підготовленому у 2019 р., зазначається, що повністю реалізовано було лише 25% заходів Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки, 52% – реалізовано частково, а 23% – не реалізовано взагалі. За оцінками авторів звіту, жодної з поставлених цілей у попередній антикорупційній стратегії так і не було досягнуто повною мірою. Із 207 заходів державної програми з реалізації засад державної антикорупційної політики не було реалізовано взагалі 47 заходів тобто, близько 22,7%. Із 160 повністю або частково виконаних заходів лише 53 було виконано вчасно, що становить лише 25% від загальної кількості заходів державної програми [2].

Важливим кроком у розбудові антикорупційної системи в Україні стало ухвалення у 2018 р. Верховною Радою Закону України «Про утворення Вищого антикорупційного суду» [348], який почав здійснювати свої повноваження з 2019 р. Завданнями Вищого антикорупційний суду, згідно ст. 3 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» є «здійснення правосуддя відповідно до

визначених законом засад та процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень та судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства» [348]. За 5 років функціонування ВАКС відбулися законодавчі зміни, які, розширили повноваження суду, зокрема шляхом додавання справ цивільної юрисдикції про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а також справи в рамках адміністративного судочинства щодо застосування до фізичних або юридичних осіб санкції, передбаченої п. 11 ч. першої ст. 4 Закону України «Про санкції».

У 2020 р. НАЗК запропонувало до публічного обговорення Антикорупційну стратегію на 2020-2024 рр. [110], яка значною мірою повторила попередню. 16 вересня 2020 р. Уряд підтримав Антикорупційну стратегію на 2020-2024 роки, а 5 листопада 2020 р. Верховна Рада ухвалила законопроект № 4135 у першому читанні. Слід зауважити, що основні принципи пропонованої Антикорупційної стратегії відображали її правовий характер та передбачали: 1) оптимізацію функцій держави та місцевого самоврядування, зокрема усунення дублювання повноважень різними органами; 2) цифрову трансформацію реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних; 3) створення на противагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб; 4) забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення; 5) формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права. Крім того, проект закону передбачав низку змін до нормативно-правових документів, з метою оптимізації процедур роботи антикорупційних органів, зокрема, забезпечення невідворотності

відповідальності за корупцію.

Водночас експерти та науковці акцентували увагу на тому, що проєкт містив низку недоліків, до яких в узагальненому вигляді слід віднести: ненормативний характер, що обумовлює відсутність у ньому правових норм, він повністю складається з констатації тих чи інших фактів (обставин), пояснень, приписів щодо необхідності проведення певних заходів. Між тим, прийняття законів ненормативного змісту може допускатись лише у випадках, передбачених Конституцією України; Стратегія не передбачала імперативного припису про необхідність затвердження Антикорупційної стратегії саме законом, а йдеться про те, що «засади антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) визначаються Верховною Радою України»; значна частина пропонованих заходів мали декларативний характер (наприклад, проведення ефективного моніторингу застосування Закону України «Про Національну поліцію» або не відносяться до антикорупційних (реформа прокуратури; судова реформа); [44]. До зазначених недоліків слід також віднести відсутність дефініції «антикорупційна політика», відсутність чітких критеріїв оцінки результатів антикорупційної стратегії, відображених, зокрема, у Індексі сприйняття корупції, розробленого міжнародними експертами, надання НАЗК повноважень щодо реформування судоустрою та статусу суддів, хоча за законодавством України НАЗК не наділені такими повноваженнями.

Таким чином, у пропонованому проєкті Антикорупційної стратегії акцент робився на окремі аспекти (декларування доходів, подальша розбудова змістовної конструкції злочинів, пов'язаних із отриманням неправомірної вигоди державними службовцями, процесуальні питання і особливості розслідування таких злочинів, збільшення кількості правових заборон і обмежень у правовому статусі публічних службовців). Цілком закономірно, що пропонований проєкт Антикорупційної стратегії не був ухвалений Парламентом. Зазначені недоліки простежувалися і в попередній Антикорупційній стратегії. Саме тому І. Парубчак зазначає, що основною метою державної внутрішньої політики визначено не боротьбу з корупцією, а протидію їй: за такого підходу корупція уявляється у

вигляді окремих правопорушень морально нестійких дрібних чиновників, а протидія їй покладається на самих корупціонерів; при цьому, ухвалені антикорупційні норми надають управлінсько-владній ланці все більших можливостей для сваволі [298]. Однак, системність і всеохоплюваність корупції у суспільстві, яку дослідники характеризують як корупцію кризового типу, призводять до необхідності розширеного тлумачення антикорупційної правової політики і вжиття широкого спектру заходів боротьби з цим негативним явищем.

Наступним важливим кроком у розвитку антикорупційної правової політики стало затвердження 4 березня 2023 р. Постановою Кабінету Міністрів України Державної антикорупційної програми на 2023-2025 рр., яка має на меті «досягнення значного прогресу в запобіганні та протидії корупції, забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх державних органів та органів місцевого самоврядування, а також належного процесу післявоєнного відновлення України» [79].

Державна антикорупційна програма на 2023-2025 рр. спрямована на розв'язання низки проблем [79], а саме: 1) підвищення ефективності системи запобігання і протидії корупції (передбачає: формування негативного ставлення до корупції; врегулювання конфлікту інтересів, дотримання загальних обмежень та заборон, правил етичної поведінки; здійснення заходів фінансового контролю; забезпечення доброчесності політичних партій та виборчих кампаній; захист викривачів корупції); 2) запобігання корупції у пріоритетних сферах (справедливий суд, прокуратура та органи правопорядку; державне регулювання економіки; митна справа та оподаткування; державний та приватний сектори економіки; будівництво, земельні відносини та інфраструктура; сектор оборони; охорона здоров'я, освіта і наука та соціальний захист); 3) забезпечення невідворотності відповідальності за корупцію (дисциплінарна, адміністративна, кримінальна відповідальність). Передбачається щорічна оцінка ефективності виконання Програми, яку здійснює Національне агентство шляхом визначення оцінка загальної ефективності реалізації Антикорупційної стратегії. У якості основних індикаторів реалізації закріплено: 1) стан здійснення заходів,

передбачених Програмою; 2) підвищення позиції України в рейтингу Індексу сприйняття корупції; 3) збільшення частки населення, яке негативно ставиться до корупційних проявів; 4) зменшення частки населення, яке мало власний корупційний досвід; 5) збільшення кількості громадян, готових повідомляти про факти корупційних проявів, а також громадян, які заявили про факти корупції, що мали стосовно них місце, компетентним органам [79]. Затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 рр. [79], попри виклики й значні труднощі, зумовлені російсько-українською війною, стало черговим кроком у подальшому утвердженні в Україні державної антикорупційної політики загалом, антикорупційної правової політики, зокрема.

Таким чином, ухвалення антикорупційного пакету законів, Антикорупційної стратегії на 2014-2017 рр., Антикорупційної стратегії на 2021-2025 рр. та Державної антикорупційної програми на 2023-2025 рр. відображає інституціоналізацію антикорупційної правової політики України, яка ґрунтується на концептуальних ідеях щодо співвідношення права і держави, права і закону, людини і держави у сфері запобігання й протидії корупції. Водночас, Антикорупційна стратегія на 2021-2025 рр. та Державної антикорупційної програми на 2023-2025 рр. не позбавлені недоліків та суперечливих положень та потребують переосмислення крізь призму позитивного зарубіжного досвіду та з урахуванням європейських і міжнародних правових стандартів у сфері запобігання й протидії корупції.

2.3. Стратегічне планування антикорупційної правової політики в Україні

Боротьба з корупцією – складне міждисциплінарне завдання, яке має вирішуватися на основі всеосяжного та довгострокового стратегічного планування, що є ключовим фактором досягнення стійких результатів. Так, під час проведення Групою держав проти корупції (ГРЕКО) першого раунду оцінки у 2000-х роках щодо принципів, пов'язаних з можливостями національних установ

здійснювати попередження, розслідування, кримінальне переслідування та покарання корупційних злочинів, виявилось, що ситуація в деяких країнах була такою, що ГРЕКО рекомендувала розробити стратегії та плани дій для узгодженого та ефективного здійснення численних необхідних змін, в т.ч. у частині інституційних аспектів, міжвідомчого співробітництва, методів роботи, розробки превентивних підходів і т.д. [150].

Конкретним кроком стосовно антикорупційних стратегій стало ухвалення у 2003 р. ОЕСР Стамбульського плану дій [389] як субрегіональної програми взаємної оцінки в рамках Мережі боротьби з корупцією для Східної Європи та Центральної Азії. Саме на стратегічному плануванні політики боротьби з корупцією з самого початку зосередив свою увагу моніторинг у рамках СПД, відстежуючи поступову зміну якості та самого процесу роботи у відповідній сфері. З того часу всі країни-учасниці ініціативи розробили всеосяжні стратегії та плани боротьби з корупцією, а в низці держав прийнято та реалізовано програмні документи другого та третього поколінь.

Істотне значення при розробці та плануванні антикорупційних стратегій має системний підхід, який дозволяє не лише враховувати та пов'язувати різні сутнісні аспекти, які впливають на політику у сфері боротьби з корупцією в цілому, а й забезпечувати її гнучкість, здатність адаптуватися до об'єктивних реалій та їх змін. Такий підхід зумовлює динамічність процесу розробки антикорупційної правової політики, для якого характерними є, з одного боку, операційна та змістовна замкнутість, а з іншого – взаємозалежність кожного етапу як від стратегії в цілому, так і від окремих її елементів.

У найзагальнішому вигляді цикл антикорупційної політики представлений у доповіді ОЕСР «Реформи у сфері боротьби з корупцією в країнах Східної Європи та Центральної Азії» [462], згідно з якою процес підготовки включає наступні етапи: 1) консультації з представниками громадськості; 2) прийняття документа у сфері політики боротьби з корупцією; 3) заходи щодо підтримки реалізації прийнятих рішень; 4) звіт; 5) відстеження результатів; 6) оцінка результатів; 7) аналіз проведеної політики. Нижче розглянемо докладніше основні проблеми,

що виникають під час розробки та планування антикорупційної правової політики на окремих етапах її підготовки.

Багатоаспектний характер корупції як соціального явища зумовлює необхідність включення у боротьбу з нею у широкому розумінні не лише різних державних структур, а й інститутів громадянського суспільства та приватних зацікавлених осіб, таких як, наприклад, представники наукових та академічних кіл, бізнес-структур та приватного сектора як ключового суб'єкта економічної діяльності. Так, у ст. 13 Конвенції ООН проти корупції міститься рекомендація державам-учасникам вживати заходів для сприяння активній участі окремих осіб та груп осіб за межами публічного сектору, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад, у запобіганні корупції та боротьбі з нею і для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин та небезпечного характеру корупції, а також створюваних нею загроз [173].

Ключове значення громадянського суспільства у сфері боротьби з корупцією полягає у його здатності акумулювати та безпосередньо представляти широкий спектр суспільних інтересів, що дозволяє забезпечити необхідний багатофакторний підхід до проблеми корупції. На етапі вироблення антикорупційних програм та планів така співпраця може не лише стати джерелом актуальної поточної та перспективної інформації про ситуацію з корупцією в суспільстві з позицій конкретних соціальних чи професійних груп, а й дозволить взяти до уваги у процесі підготовки різні інтереси, досвід та досягнення.

Участь громадськості та зацікавлених осіб у процесах розробки законодавства у сфері боротьби з корупцією є важливим напрямом діяльності недержавних суб'єктів, який суттєво розширює їх повноваження та можливості впливу на державну антикорупційну політику та її практичну реалізацію, у т.ч. в якості соціальний монітор. Останнім часом у більшості країн світу спостерігається тенденція до активізації залучення громадянського суспільства у найширшому сенсі до розробки антикорупційних програмних документів. Наприклад, італійський Національний орган боротьби з корупцією (ANAC)

заохочує участь громадськості у розробці його нормативних актів, зокрема, національного плану боротьби з корупцією [233]. Аналогічно іншим відомствам та адміністративним установам запропоновано залучати громадськість до розробки своїх трирічних планів дій щодо запобігання корупції.

На пострадянському просторі найбільш яскравим та вдалим прикладом широкої та організованої мобілізації і залучення всіх зацікавлених осіб у підготовці програмних документів та інструментарію для моніторингу їх реалізації є Грузія. Зокрема, усі зацікавлені особи, до яких увійшли організації громадянського суспільства, вчені, представники ділових кіл та організацій-донорів, взяли участь у роботі в рамках дев'яти тематичних та двох спеціальних робочих груп під спільним головуванням представників уряду та неурядових організацій. Звіт про громадські консультації був представлений Раді боротьби з корупцією, а кілька важливих ініціатив навіть було включено до плану антикорупційних заходів [488]. Схожа модель участі громадськості при підготовці антикорупційних планів дій була випробувана в Азербайджані, де влада провела два обговорення в рамках «круглого столу», а перший варіант проєкту стратегії був підготовлений на основі пропозицій зацікавлених осіб з числа представників громадянського суспільства та відповідних органів державної влади.

На етапі формування антикорупційних стратегій та програм обмін думками може відбуватися у вигляді зустрічей, консультацій по Інтернету, засідань робочих груп, міжвідомчих нарад, обміну письмовими коментарями, громадських рад та слухань, обговорень у рамках «круглих столів», проведення фокус-зустріч, дебатів, з'ясування думки населення, в т.ч. в ході опитувань та через інтернет. Основними вимогами до зазначених форм участі є раціональність, швидкість, широке представництво зацікавлених осіб, яке в ідеалі має охоплювати всю країну, оперативність проведення з розумними витратами, належний рівень організації.

Участь недержавних суб'єктів в антикорупційних заходах на етапах реалізації стратегічних та програмних документів можлива у таких формах:

- а) підвищення обізнаності громадськості в антикорупційній сфері,

громадська освіта та професійна підготовка – публічні дебати про корупцію та боротьбу з нею, залучення неурядових та громадських організацій для участі в антикорупційних радах та форумах. Так, у Франції галузеві асоціації та об'єднання, такі як «Рух підприємств Франції», Асоціація підприємств малого та середнього бізнесу і Об'єднання торгово-промислових палат Франції, взаємодіють із профільними державними відомствами, які займаються боротьбою з корупцією, ведуть роз'яснювальну роботу зі своїми членами, розробляють та впроваджують галузеві етичні норми та стандарти запобігання та боротьби з корупцією на підприємствах;

б) моніторинг діяльності уряду, підвищення його прозорості та підзвітності – основний акцент у цьому напрямі робиться на сфери з високим ризиком корупційних проявів, наприклад, публічні закупівлі, управління публічними фінансами та публічною службою. Однією з найважливіших ініціатив у цьому напрямі, яка набула значного поширення останнім часом, є започаткування та просування концепції електронного управління та уряду, яка спрощує участь громадян у процесі прийняття рішень, робить більш доступними та прозорими адміністративні послуги, усуваючи з них повністю або частково корупційний фактор. Зокрема, у Німеччині Закон про розширення доступу до державних послуг в режимі он-лайн зобов'язує федеральний уряд та уряди земель пропонувати населенню свої адміністративні послуги в електронній формі на веб-порталах державних послуг та об'єднати їх у єдину мережу до кінця 2022 р. [232];

в) контроль за фінансуванням політичних партій та виборчими процесами, які традиційно є особливо вразливими перед корупційними проявами. Крім власне участі у виборчому процесі, до цієї ж сфери можна віднести різноманітні ініціативи, спрямовані на врегулювання питань політичної відповідальності посадових осіб, які обираються. Яскравим прикладом таких зусиль є діяльність громадської організації «Антикор», створеної у 2002 р. у Франції, яка своїм основним завданням вважає довічне усунення від участі у політичному житті осіб, засуджених за корупцію. Нею було запропоновано антикорупційну Хартію, яка, проте, на сьогоднішній день не отримала широкої підтримки, зокрема тому, що

накладає на депутатів серйозні етичні зобов'язання;

г) контроль за здійсненням міжнародних документів щодо боротьби з корупцією. Однією з найвідоміших ініціатив у цій галузі є Коаліція Конвенції ООН проти корупції, яка включає близько 370 різних організацій громадянського суспільства, які представляють більш ніж 100 країн [340]. Крім активного просування ратифікації Конвенції на міжнародному, регіональному та локальному рівнях, Коаліція також бере участь у діяльності Конференції держав-учасниць КПК;

д) моніторинг та виявлення актів корупції. Цікавим прикладом участі громадянського суспільства у цій діяльності є французька неурядова організація «Шерпа» (Sherpa), головне завдання якої визначено її учасниками як боротьба з новими формами безкарності, пов'язаними з глобалізацією, зокрема боротьба з незаконними фінансовими потоками. Вона здійснюється за допомогою захисту, стратегічних судових розглядів, а також юридичних досліджень та заходів з метою посилення підзвітності економічних суб'єктів та створення належної правової бази [460];

е) консультування спеціалізованих інститутів боротьби з корупцією. Так, у Німеччині влада звертається до відповідних зацікавлених сторін (асоціацій, галузевих структур та груп експертів) з проханнями вносити свої зауваження та пропозиції щодо законопроектів відповідно до Спільних правил процедури Федерального уряду та розміщує їх на своїх веб-сайтах [232]. В Австрії організації приватного сектору, представлені Торговою палатою, Спілкою цивільних службовців, Нотаріальною палатою та Колегією адвокатів, беруть участь у міждисциплінарному комітеті з метою координації заходів у сфері боротьби з корупцією за участю федеральних міністерств, земель, Федерального бюро боротьби з корупцією, Центральної прокуратури по боротьбі з економічними злочинами та корупцією та Управління з нагляду за фінансовими ринками;

ж) дослідницький та інформаційний центр – проведення довгострокових досліджень, створення інформаційних та пізнавальних продуктів для

громадського споживання.

Безсумнівно, що знання та практичний досвід різних суспільних та професійних груп, зібрані воедино, надають додаткову цінність процесу підготовки документів та сприяють виробленню всебічної та збалансованої політики [488]. Крім того, підхід, який ґрунтується на широкій участі всіх ключових зацікавлених сторін, сприяє формуванню партнерських відносин між державою та суспільством, і в перспективі забезпечить більшу відповідальність за впровадження та реалізацію відповідних програмних документів.

Водночас слід зауважити, що абсолютизація суспільного чинника, яка допускається в рамках деяких правових систем, також є зайвою та не сприяє досягненню цілей політики боротьби з корупцією. Особливо це стосується сфери правоохоронної діяльності, чия специфіка не сприяє широкому включенню представників громадськості до її здійснення. У цьому сенсі як мінімум спірною видається практика участі громадських організацій, в т.ч. непрофільних, у кадрових призначеннях спеціалізованих органів боротьби з корупцією. Безперечно, належне функціонування подібних органів потребує високого рівня прозорості як їхньої діяльності в цілому, так і кадрової політики зокрема. Водночас ефективна робота правоохоронних органів можлива лише в тому випадку, коли їхні функціональні повноваження покладаються на високопрофесійних виконавців, які володіють усіма необхідними спеціальними знаннями та навичками, що також потребує вузькоспеціалізованого підходу, який громадські ради не завжди можуть забезпечити за логікою свого призначення. У таких умовах, потрібне узагальнення та дослідження практичного досвіду участі недержавних суб'єктів у реалізації кадрової політики органів боротьби з корупцією з метою адекватного теоретичного обґрунтування та опрацювання цього питання, а також вироблення загального підходу, прийнятного для всіх сторін. Загалом, підсумовуючи проблему залучення широкої громадськості до правоохоронної діяльності з боротьби з корупцією, можна відзначити, що надмірне «усуспільнення» цієї галузі може призвести не лише до порушення прав людини та вимог процесуальної форми, а й знизити ефективність правоохоронної

діяльності загалом, перетворити її в піар- чи політичну кампанію, покликану не стільки вирішити проблеми прозорості відповідної сфери, скільки створити ілюзію залучення і відвернути увагу від гострих проблемних питань.

Важливою вимогою до антикорупційних стратегій є їх обґрунтованість, засобом досягнення якої є кількісний та якісний аналіз ситуації у сфері корупції, корупційних факторів та ризиків, а також оцінка раніше вжитих заходів. Так, наприклад, у Німеччині відповідно до директиви федерального уряду щодо запобігання корупції в органах державної влади 2004 р. діє вимога про застосування для попередження корупції в державних відомствах підходу, який спирається на оцінку ризиків. Складання такої карти ризиків здійснюється за такими етапами: 1) визначення областей з найбільшим рівнем ризику корупції та виявлення найбільш схильних до корупції процесів і напрямів діяльності в цій галузі. Виявлення вразливих областей відбувається з урахуванням запропонованих критеріїв, які варіюються залежно від сфери відносин. Наприклад, до таких критеріїв у митній справі відносять: а) часті контакти із зовнішніми організаціями та особами; б) розпорядження великими бюджетами, передача державних контрактів, становлення субсидій, дотацій чи іншого фінансування; в) запровадження умов, надання концесій, схвалень, дозволів, встановлення та стягнення зборів; г) обробка транзакцій та операцій на основі внутрішньої інформації, не призначеної для третіх осіб; 2) збирання інформації про діючі заходи щодо запобігання корупції; 3) оцінка цих заходів, виявлення конкретних ризиків та потреб у подальших заходах щодо попередження [488]. Важливо, щоб аналіз ризиків та вразливих областей став обов'язковим етапом у проектуванні та прийнятті стратегій запобігання корупції, та забезпечував адекватність та пропорційність її якісних та кількісних показників реальній корупціогенній ситуації в країні та сприяє її змістовної єдності.

Експерти ОБСЄ у «Посібнику з боротьби з корупцією», наголошуючи на значущості попередньої аналітичної підготовки антикорупційних стратегій, формулюють наступний приблизний перелік питань, яким необхідно приділити першорядну увагу: політичні інструменти та програми, які потенційно можуть

вплинути на національну систему чесності та непідкупності, їх розробку та реалізацію з метою підвищення рівня чесності та непідкупності та усунення корупційних ризиків; внутрішні та зовнішні фактори, що перешкоджають результативності та ефективності роботи організацій, у т.ч. координації між урядовими департаментами та іншими учасниками; інформація про національний та міжнародний досвід щодо дієвості та успіху різних моделей та заходів боротьби з корупцією; фактори, що гальмують процес розробки стратегії; шляхи стійкого та довготривалого ефекту скорочення корупції.

Джерелами фактичних даних можуть бути як офіційні (адміністративні дані, які одержуються з органів державної влади, включаючи регулюючі та слідчі органи, оцінка регулюючого впливу, результати оцінки профільних міжнародних організацій), так і неофіційні (зовнішні огляди та матеріали, надані громадянським суспільством та приватним сектором, незалежні дослідження корупції академічних та інших профільних установ, загальнодоступні опитування, підсумки опитувань персоналу, експертів чи фокус-груп) джерела. Крім того, корисні дані можуть включати аудиторські звіти за результатами перевірки державних органів, які можуть містити ознаки корупційних діянь при використанні державних фондів або демонструвати недоліки в процедурах контролю та звітності, а також інші статистичні дані, що стосуються обставин та умов, які превалюють у державі [402]. Отримана в результаті відповідних заходів інформація повинна лягти в основу оцінки ризиків та вразливості з метою виявлення причин, тенденцій, типів, поширеності та серйозності впливу корупції як на загальну ситуацію в державі, так і на конкретні сектори економіки та політики, що, зрештою, сприяє розробці превентивної стратегії протидії корупційним злочинам.

Практика показує, що країни приділяють підвищену увагу проведенню спеціальних наукових досліджень та оцінці ризиків. Зокрема, країни ОЕСР для збору інформації про ефективність здійснюваної політики найчастіше використовують опитування співробітників державного апарату (14 країн), інтерв'ю та анкети для фокус-груп (8 країн), опитування громадської думки (6

країн), тематичні дослідження, в т.ч. дослідження, які проводяться неурядовими організаціями та зацікавленими сторонами (7 країн) [462]. Заснована на фактичних даних довідкова інформація допоможе встановити та чітко сформулювати більш точні, цілеспрямовані та відповідні ситуації цілі, завдання та часові рамки для антикорупційних стратегій і планів дій, які є їх основними елементами. Крім того, з метою забезпечення актуальності відповідних нормативних актів є необхідним проводити періодичний моніторинг їх виконання та регулярно оновлювати з урахуванням виявлених проблем та досягнень.

Ефективність реалізації антикорупційних стратегій та інших програмних документів, які приймаються на їх основі, обумовлюється застосуванням стратегічного комплексного підходу, який охоплює широкий діапазон діяльності та передбачає застосування всебічного спектру заходів для запобігання та боротьби з корупцією. З урахуванням багатоаспектного характеру цього явища у структурі стратегії та, ширше, антикорупційної політики доречно виокремити три основні блоки антикорупційних заходів, які відрізняються між собою характером впливу на суспільні відносини і виконуваними функціями: заходи запобігання корупції, протидії корупції, боротьби з корупцією. Вважаємо за необхідне розглянути їх більш детально.

1. Запобігання корупції – діяльність, спрямована на превентивний вплив на суспільство з метою формування несприйняття корупції в якості інструмента досягнення бажаного результату у соціумі [40, с. 4–5]. Оскільки корупція є наслідком політичного, економічного і соціального неблагополуччя суспільства, то її попередження повинне включати в себе заходи, спрямовані на виправлення ситуації і усунення кризових факторів розвитку. Як відзначають експерти міжнародної організації Transparency International, корупція в розумах та ідеях – явище більш тонке та латентне, ніж безпосередньо фінансова корупція, яка може бути виявлена і покарана; з цієї причини вона має підвищений рівень небезпеки [317]. Саме тому заходи запобігання корупції повинні бути спрямовані в першу чергу на формування у суспільстві розуміння сутності цього явища, його негативних наслідків для суспільних відносин і функціонування державного

апарату, а також неприйняття корупції в якості засобу становлення і укріплення нових суспільних відносин.

Усі заходи запобігання корупції доцільно класифікувати залежно від сфери суспільних відносин, на яку вони спрямовані, на заходи загальної превенції і заходи спеціальної превенції. Загальні превентивні заходи антикорупційної політики спрямовані на виявлення і мінімізацію корупційних ризиків у суспільстві шляхом забезпечення міжінституційної діяльності держави в різних сферах суспільного життя. До них слід віднести: удосконалення організаційної моделі державного регулювання соціально-економічного розвитку; удосконалення прийомів регулюючого впливу, заснованих на використанні об'єктивних організаційних відносин між людьми; реформування державних інститутів і політичної системи у цілому в напрямку безумовного додержання прав і свобод людини і громадянина, а також подолання суперечностей в законодавстві; підвищення ефективності діяльності судових і правоохоронних органів [201, с. 55]. Тобто, ефективна боротьба з корупцією обумовлюється ефективною і раціональною політикою держави в сфері соціального і пенсійного забезпечення, оподаткування і бюджетування, трудової, господарської діяльності.

Своєрідний погляд на запобігання корупційним проявам висловив І. Парубчак. На думку дослідника, системне поширення корупції в Україні опосередковане змішанням легального і нелегального секторів економіки, недосконалістю легального ринкового механізму розподілу благ, наявністю єдиної суспільно-державної системи за умов заперечення альтернативних легальних підсистем, криміналізацією державно-організованого суспільства, внаслідок чого відбулось зміщення акценту у механізмі виживання соціуму в бік виживання окремого індивіда, що призвело до міцного зв'язку між виживанням суспільства і корумпованістю державно-громадського апарату. З огляду на це, основним засобом ліквідації корупції виступає перезапуск цього механізму в бік утвердження пріоритету суспільних інтересів. Для цього необхідно: змінити механізм перерозподілу благ, в т.ч. шляхом формування домінантного інституту, підконтрольного безпосередньо суспільству; структуру державно-організованого

суспільства, механізм взаємодії його елементів; суспільно-державну інституцію; механізм реалізації права [298].

Що стосується заходів спеціальної превенції, то до них належать:

- моніторинг стану поширення і боротьби з корупцією, корупційних ризиків та їх впливу на суспільні відносини;
- підвищення престижу і рівня забезпеченості державної служби шляхом встановлення належного і достатнього для забезпечення реалізації життєвих потреб утримання (заробітна плата, соціальні гарантії) із одночасним контролем за їх доходами і видатками;
- проведення прозорості і ефективної кадрової політики в системі публічної служби. Згідно ст. 7 Конвенції ООН проти корупції елементами такої політики є бездоганність роботи, справедливість і здібність, належні процедури підбору і підготовки кадрів, зокрема на ті посади, які вважаються особливо вразливими з точки зору корупції, ротація, виплата належної винагороди, забезпечення спеціалізованої і належної професійної підготовки [173];
- психологічно-ідеологічні заходи (публічне викриття і осуд публічних службовців, які вчинили корупційні діяння, інформаційно-пропагандистська робота);
- підвищення ризику вчинення корупційного діяння – дослідники (В. Соловйов, Г. Беккер) наголошують на тому, що службова особа, якій випадає нагода вступити в корупційні зв'язки, аналізує та оцінює потенційні (мінімально виправдані) прибутки від корупційних дій щодо очікуваних (максимально виправданих) втрат від таких дій у разі їх розкриття і притягнення особи до відповідальності (т.зв. теорія «раціонального злочину»). Згідно цієї моделі корисливий посадовець потенційно буде схильним до участі у корупційних діяннях до певної межі – доти, доки очікуваний рівень мінімально виправданих переваг корупції буде перевищувати очікуваний рівень максимально виправданих втрат [382, с. 43–44]. З огляду на це, важливим засобом запобігання корупції є побудова максимально прозорості та ефективної системи управління з відповідним компетенції і повноваженням посадовця рівнем відповідальності.

Особливої уваги в контексті спеціальних превентивних антикорупційних заходів, заслуговує технологія антикорупційної освіти як найважливіша складова процесу активізації антикорупційного потенціалу суспільства, оскільки низький рівень правосвідомості та правової культури всього населення формує спільне потенційно корупціогенний простір для розвитку корупції та експансії корупційних практик. Саме усталені морально-етичні принципи, а також моральна атмосфера в суспільстві в цілому виступають однією з ключових умов ефективності будь-яких законодавчих ініціатив і норм права антикорупційної спрямованості, яка дозволяє досягти корінного перелому в ситуації з корупцією. Більше того, правовий нігілізм та спотворені правові установки населення формують своєрідне соціальне замовлення на корупційну поведінку державних службовців, яке, у свою чергу, сприяє подальшій деформації правової свідомості суспільства. У таких умовах реалізація форм та методів антикорупційної освіти набуває особливої актуальності.

У найзагальнішому вигляді під антикорупційною освітою слід розуміти цілеспрямований процес навчання та виховання в інтересах особистості, суспільства та держави, заснований на загальноосвітніх програмах, розроблених у рамках державних освітніх стандартів та реалізованих в освітніх установах для вирішення завдань формування антикорупційного світогляду, підвищення рівня правосвідомості та правової культури слухачів. Цінність та обґрунтованість застосування цього профілактичного заходу обумовлюється його стратегічним характером: впровадження програм та методик антикорупційної освіти, хоч і не призводить до миттєвого вирішення поточних проблем протидії корупції, проте дозволяє закласти фундамент на перспективу шляхом виховання поваги до правових норм, свідомого ставлення до права та закону, формування правової культури, неприйняття корупції та її негативної оцінки у найширших верствах суспільства, причому засобами, найменш обтяжливими як для слухачів, так і для держави.

Повноцінна реалізація антикорупційної підготовки суспільства, можлива лише за умови охоплення відповідними освітніми програмами всіх основних

рівнів освіти. При цьому пріоритетними напрямками системи підготовки мають стати:

1) на рівні початкової та середньої освіти – метою підготовки на цьому етапі має стати формування культури нетерпимості до корупції на ціннісному рівні, подолання правового нігілізму, розвиток правосвідомості та соціальних навичок. При цьому основною вимогою, яка висувається до програм та курсів вказаного рівня, є відповідність подання матеріалу до рівня розвитку цільової аудиторії, тобто вибір форм і методів організації роботи має зумовлюватись рівнем вікового та психологічного розвитку слухачів. До інших особливостей антикорупційної освіти на даному рівні, доцільно віднести: а) навчання в зоні найближчого розвитку – введення в курси матеріалу та форм роботи, з якими слухачі на конкретному етапі розвитку можуть впоратися самостійно або за допомогою педагога; б) акцент в розвитку емоційного інтелекту – формування здатності ефективно взаємодіяти з іншими людьми з урахуванням емоційних зв'язків; в) подолання психологічної інерції – розвиток навичок вирішення нестандартних ситуацій без встановленого плану з урахуванням ситуативних особливостей та особистих можливостей; г) відсутність абстрактності – викладення матеріалу з максимальним наближенням до реальності; д) систематизована та структурована подача матеріалу, в т.ч. із використанням засобів візуалізації; е) забезпечення оптимального співвідношення між теорією та практикою. Незважаючи на можливі складності впровадження програми антикорупційної освіти, пов'язані, в першу чергу, з подачею та розумінням цільової аудиторією теоретичного матеріалу, ця частина є критично важливою, оскільки саме на цьому етапі психологічного розвитку формується понятійно-категоріальний апарат, розвивається емоційний інтелект, а також відбувається звернення до пізнання через власні судження і мислення, що, своєю чергою, сприяє як кращому засвоєнню теорії та формуванню навичок, так і розвитку системного мислення, здатності приймати рішення у нестандартних ситуаціях без встановлених алгоритмів дій. Проте слід зазначити, що на сьогоднішній день саме ця частина антикорупційної підготовки залишається найбільш недооціненою;

2) на рівні вищої освіти: а) запровадження обов'язкових навчальних програм щодо запобігання корупції та протидії їй. Відповідні програми повинні включати такі основні моменти: 1) загальна антикорупційна підготовка – теоретичні знання та необхідні етико-ціннісні орієнтації, кінцевою метою даного блоку є формування стійких внутрішніх обмежувачів, що перешкоджають скоєнню корупційних злочинів; 2) правова підготовка – система органів та установ щодо протидії корупції, права та обов'язки її суб'єктів, вивчення та аналіз існуючих антикорупційних норм та заборон, відповідальність за корупційні діяння. Кінцева мета – закріплення знання законодавства як емпіричної основи зовнішніх обмежувачів корупціогенної поведінки, запобігання виникненню відповідних ризиків; 3) практична підготовка – формування та розвиток практичних навичок антикорупційної діяльності; 4) управлінська – набуття знань та навичок організації антикорупційної діяльності з урахуванням специфіки окремих державних та муніципальних органів. На відміну від попередніх, вказаний блок є факультативним та передбачається переважно для спеціалізованої підготовки державних та муніципальних службовців; б) впровадження на базі навчальних закладів підрозділів, котрі займаються науково-практичними питаннями протидії корупції. У межах виділених підрозділів має здійснюватись підготовка службовців (навчання, виховання, просвітництво, мотивація до практичної та дослідницької роботи), додаткова професійна освіта діючих службовців, а також підвищення кваліфікації; в) розширення співробітництва вузів із органами, які здійснюють практичну діяльність у сфері боротьби з корупцією. Подібна співпраця має охоплювати не лише участь представників зазначених органів та установ в антикорупційній освіті, а й обов'язкові елементи практичної підготовки, зокрема організацію практичних занять, стажувань, проходження навчальних та виробничих практик студентів профільних навчальних закладів.

Подібний комплексний підхід дозволить сформувати цілісну систему антикорупційної освіти, в якій вдасться досягти системності, логічної стрункості, взаємопов'язаності та несутеречності. Більше того, для оптимальної реалізації

завдання антикорупційного просвітництва повинні гармонійно доповнювати одна одну сім'я, освіта, національна культура, робота дитячих, молодіжних та інших громадських організацій, широкий рух наставництва.

Аналіз усіх прийомів, методів та способів антикорупційної підготовки різних категорій громадян у зарубіжних країнах дозволяє виділити такі її методи: а) класичні – лекції, курси, тренінги, тестування, проведення презентацій та конференцій, конкурсів, широка просвітницька діяльність (виготовлення друкованих матеріалів, аудіо- та відеофільмів тематичної спрямованості). Наприклад, у Гонконгу використовуються тести на усвідомлення ризиків корупції, які є серією відеоматеріалів у мережі, що супроводжуються питаннями, в яких учасники повинні виявити корупційні моменти [463]. Крім цього, значного поширення набула антикорупційна освіта з використанням мобільного інтернету та тематичні ресурси морально-етичного виховання для молоді (ICAC Moral Education Website, iTeen Camp Website); б) форми практичного навчання – заповнення опитувальників, виконання інтерактивних та рольових завдань, обговорення кейсів, виконання реальних практичних завдань у рамках практики та стажування у спеціалізованих органах боротьби з корупцією, проведення соціальних проєктів та тематичних кампаній.

На увагу заслуговує і практика, яка склалася в Японії, де Національна рада з етики державної служби у співпраці з різними міністерствами та відомствами кожен грудень проводить т.зв. «тиждень етики», одним із етапів якого є конкурс коротких віршів на теми етики; в) методи наукової роботи – теоретичні дослідження, групові та пленарні дискусії. Так, у Малайзії функціонує Академія боротьби з корупцією (МАСА), яка не лише розповсюджує успішні практики розслідувань, моніторингу та правозастосування, а й розробляє нові напрями протидії, зокрема судову бухгалтерію та криміналістичну техніку [487]. Очевидно, що досягнення оптимальних результатів антикорупційної підготовки можливе шляхом комбінування зазначених методів, що, по-перше, дозволить диференціювати навчання, в т.ч. шляхом впровадження неформальних практик, і по-друге, сприяє кращому засвоєнню теоретичного матеріалу та формуванню

практичних навичок.

Основними напрямками антикорупційної освіти, мають стати: 1) подолання правового нігілізму. Так, з точки зору керівника відділу дослідження та розвитку Міжнародного інституту планування освіти ЮНЕСКО М. Пуассон, основне призначення антикорупційної освіти полягає у створенні, відновленні довіри, соціальної справедливості як серед окремих осіб, так і організацій, а також у виробленні культури неупередженості та невідкупності в ім'я суспільного блага [479]; 2) інформування учнів про багатогранність корупції – реалізація цього завдання повинна включати не лише надання загальнотеоретичного матеріалу про сутність, зміст, форми і методи корупції, але також формування узагальненої моделі для пояснення корупційних явищ і практичних навичок виявлення в реальному житті тих її видів, які не отримали теоретичного закріплення; 3) формування усвідомленого сприйняття та ставлення до корупції – основний акцент на цьому етапі має бути зроблений на моральне відторгнення корупційної поведінки, корупційної моралі та етики, виховання нетерпимості до корупції, вироблення своєрідного «антикорупційного імунітету» як у спеціальних суб'єктів (державних, муніципальних службовців, співробітників правоохоронних органів), а також у представників інших соціальних груп; 4) освоєння навичок, необхідних для боротьби з корупцією, та створення антикорупційного стандарту поведінки; 5) антикорупційна пропаганда та поширення ідей законності та поваги до закону.

Успішний досвід реалізації подібних практик є у низці зарубіжних країн. Так, наприклад, у Великій Британії чимало антикорупційних освітніх програм для бізнесу і інститутів громадянського суспільства на оплатній основі реалізуються національними і міжнародними неурядовими організаціями (Transparency International, Corner House, Anti-Corruption Summit); державні програми реалізуються на відомчому рівні, зокрема: включені в програму курсів Міністерства закордонних справ по підготовці спеціалістів економічних груп і воєнних аташатів посольств, в регіональних поліцейських управліннях. Крім того, значна увага антикорупційній освіті приділяється на рівні профспілкових

організацій.

Інакше побудована система антикорупційної освіти в Італії, де, навпаки, акцент робиться на навчальних закладах: антикорупційні програми включені до стандартів освіти, в т.ч. на перших її рівнях, що дозволяє забезпечити комплексність і системність викладання, отримання необхідних компетенцій і підірвання інституціональної основи корупції – правового нігілізму. Зокрема антикорупційне відомство Італії налагодило міцні зв'язки з навчальними закладами країни з метою проведення профілактичної роботи насамперед серед молодих громадян у сфері протидії корупції. Одночасно цьому питанню приділяється увага під час навчання у професійних та технічних училищах, а також вищих навчальних закладах, що дає підстави говорити про системний та всеосяжний характер антикорупційної підготовки в цій країні.

В Австрії Федеральним бюро по протидії корупції був розроблений проєкт «Антикорупційний тренінг» для дітей від 14 до 18 років з використанням як засобів формальної, так і неформальної освіти [317]. Аналіз наведених прикладів дозволяє зробити висновок, що позитивний досвід названих країн у галузі реформування державного управління та антикорупційних освітніх ініціатив спирається насамперед на соціальні чинники, а особливості вибору методів антикорупційної підготовки унікальні та залежать як від економічних та соціально-політичних умов, так і від звичаїв, традицій окремих держав, територіальних та національних особливостей, ролі релігії у регулюванні суспільних процесів.

2. Протидія корупції – активна, переважно аналітична діяльність, яка спрямована на опрацювання відомостей щодо виникнення корупційних явищ в масштабі соціуму, поєднана з розробленням спеціальних заходів блокування активних проявів корупції [40, с. 5]. Така діяльність включає в себе:

- розробку і прийняття антикорупційного законодавства – обов'язкова вимога для країн, які входять до Групи держав по боротьбі з корупцією (ГРЕКО), і країн, які ратифікували Конвенцію ООН проти корупції. При розробці антикорупційного законодавства основна увага приділяється наступним

напрямок: протидія конфлікту інтересів на державній службі; прозорий порядок фінансування діяльності політичних партій; детальна регламентація правового статусу державних службовців, особливо в частині вимог та обмежень до них; фінансовий моніторинг з метою протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих в т.ч. від корупційної діяльності, а також капіталів державних службовців, походження яких пов'язане з організованою злочинністю (фальсифікація чеків і векселів, переданих на інкасацію, відкриття сторонніх рахунків для уникнення сплати податків, контроль за рухом безготівкових коштів); заборона лобіювання. При цьому забезпечувати розвиток антикорупційного законодавства необхідно на підставі комплексного підходу з паралельним розвитком та використанням засобів різних галузей права. Насамперед це стосується суміжних галузей, зокрема, службового права, яке, за одноголосним твердженням дослідників-кримінологів, має бути взаємопов'язаним із антикорупційним законодавством, виступати його основою та логічним доповненням. Водночас це твердження є справедливим і для інших галузей, які прямо не пов'язані з антикорупційною сферою (фінансове, бюджетне, конституційне, трудове, митне, антимонопольне право тощо). Крім цього, щодо розробки правової бази протидії корупції доречним є також формування та впровадження стратегічних документів нижчого порядку, зокрема, програм та планів протидії корупції для окремих регіонів, сфер діяльності, державних органів;

– розбудову інституційної системи антикорупційної політики – створення спеціалізованого органу (органів) протидії корупції, що має на меті концентрацію управлінських повноважень у відповідній сфері. При цьому, загальною вимогою більшості міжнародних нормативно-правових актів є розмежування суб'єктів, які реалізують функцію загального контролю і нагляду за здійсненням антикорупційної політики в державі, і інституцій, які здійснюють кримінальне переслідування корупційних правопорушень. Водночас, допускається розподіл повноважень по протидії корупції між декількома відомствами. Наприклад, такими службами у Франції є Відділ з боротьби проти корупції, підпорядкований

Управлінню боротьби проти економічних і фінансових злочинів при Судовій поліції, Центральна служба запобігання корупції, правоохоронні органи і Міністерство юстиції [308, с. 125]. Крім того, в ряді зарубіжних країн діють органи фінансової розвідки, основним завданням яких є обмеження корупції у фінансовому секторі і боротьба з відмиванням злочинних доходів;

- забезпечення належної взаємодії між органами, задіяними в формуванні і реалізації антикорупційної політики;

- належне фінансове та матеріальне забезпечення стратегій, програм та планів боротьби з корупцією. Фінансове планування та грамотний розподіл бюджетів для виконання цілей та завдань, передбачених відповідними документами, є однією з основних ознак належного та реалістичного стратегічного планування. В актах, що стосуються політики у сфері боротьби з корупцією, має бути передбачено докладний бюджет заходів та визначено джерела фінансування; більш того, в ідеалі стратегічне планування антикорупційної діяльності має бути чітко пов'язане із процесом планування бюджету, що дозволяє забезпечити належне фінансування [462]. Зрештою, економічна складова виступає однією з найважливіших умов ефективності, результативності та загалом дієвості антикорупційної політики та установ;

- підготовка кадрів належної кваліфікації, їхня ротація. Наявність достатніх та адекватних людських ресурсів, а також їхня стабільність, поряд з належним фінансово-матеріальним забезпеченням, є однією з ключових умов для виконання антикорупційними органами покладених на них повноважень. Враховуючи, що розслідування та кримінальне переслідування корупції часто дуже тривалий процес, що вимагає значних зусиль, правильне і постійне навчання кадрів, насамперед, слідчих, є ключовим фактором, що забезпечує високопрофесійний рівень кримінального провадження у справах про корупцію;

- розширення і розвиток міжнародного співробітництва – надання сприяння в розслідуванні і провадженні з цивільно-правових і адміністративних питань, пов'язаних з корупцією (ст. 43 Конвенції ООН проти корупції). Крім того, Конвенцією заохочується співробітництво між державами при вирішенні ряду

кримінальних аспектів боротьби з корупцією, зокрема, видачі обвинувачених у вчиненні корупційних діянь, передачі засуджених осіб, наданні правової допомоги в розслідуванні відповідних злочинів (вчинення процесуальних дій, надання інформації), вжитті заходів повернення активів, проведенні спільних розслідувань.

3. Боротьба з корупцією – діяльність, що має на меті припинення корупційних діянь з відшкодуванням збитків потерпілим сторонам, а також притягнення до належних видів юридичної відповідальності осіб, які вчинили корупційні діяння [40, с. 5]. Основним завданням цього змістового блоку антикорупційної діяльності є виявлення, припинення, розслідування корупційних правопорушень, відновлення порушених прав і законних інтересів громадян.

Широка поширеність корупції та різноманіття її проявів, особливо в умовах загострення глобальних, регіональних викликів і загроз, є підставою для використання системи різноманітних правових засобів боротьби з проявами корупції різного ступеня суспільної небезпеки. У таких умовах диференціація видів юридичної відповідальності за корупційні правопорушення є цілком виправданою і має виглядати так: за фактом найбільш небезпечних проявів корупції необхідне застосування заходів кримінально-правового характеру, в інших випадках передбачається застосування дисциплінарних, адміністративних та цивільно-правових заходів

Складність розслідування і розкриття корупційних кримінальних правопорушень, з поміж-іншого, полягає в тому, що корупція, як правило, полягає у двосторонній взаємовигідній угоді, у викритті якої сторони не зацікавлені. З огляду на цю характерну рису корупційної злочинності важливого значення набуває розробка і використання таких процедур розкриття, припинення і розслідування цих діянь, які були б адекватні механізмам їх вчинення і приховування. Основні положення зводяться до наступного: а) запровадження надійних юридичних підстав індивідуалізації кримінальної відповідальності різних суб'єктів, суспільна небезпека дій яких не є тотожною; б) розробка законних процедур розкриття, припинення та доведення фактів корупції, які були

б) адекватні механізмам скоєння та захисту корупційних злочинів (приховання, розподілу ролей із виділенням фігур організаторів, виконавців та ін., створення систем легалізації злочинних доходів); в) криміналізація підкупу іноземних посадових осіб та посадових осіб громадських міжнародних організацій; г) визнання суб'єктами підкупу як фізичних, і юридичних. Крім того, вкрай важливе забезпечення взаємопов'язаної боротьби з організованою злочинністю, відмивання коштів та корупцією.

Загалом, стратегія як основний комплексний програмний акт має відображати загальний підхід, який поєднує вимоги та перспективи державних органів, повністю враховує їх специфічні особливості, а також погляди та потреби приватного сектору та громадянського суспільства. Крім того, диференціація методів впливу та заходів, що передбачаються відповідними документами, в залежності від конкретних сфер діяльності сприяє практичній прийнятності та адекватності програм та планів, перетворенню їх з абстрактного набору благих побажань та декларацій на дієвий інструмент правового регулювання.

Одним із основних способів боротьби з корупцією є наявність ефективних та постійних засобів моніторингу, аналізу та перегляду планів дій. Ці кошти, а також, в перспективі, цілісна система моніторингу та оцінки, дозволяють збирати та аналізувати дані для відстеження прогресу, аналізу результатів та оцінки впливу на ситуацію, порівняння ефективності як стратегій загалом, так і окремих її механізмів, елементів, засобів та заходів.

Належний рівень, об'єктивність та вичерпність аналізу залежить від різноманітних даних, отриманих із різних джерел, насамперед, таких. як :

- адміністративні дані – регулярна звітність установ-виконавців, доповіді або зведені звіти координуючих відомств, процедурні акти, які приймаються суміжними органами, результати виїзних перевірок, експертиза, дослідження профільних органів та комітетів, висновки та рекомендації міжнародних організацій;

- зовнішня оцінка – співбесіди зі співробітниками профільних установ, організація інтерв'ю та бесід із представниками фокус-груп, опитування

громадської думки та на місцях, камеральні дослідження, вивчення висновків, що містяться у тематичних дослідженнях, в т.ч. тих, які надаються недержавними суб'єктами, неформальне спілкування з контактними особами;

– дані альтернативної оцінки – накопичуються за результатами впорядкованої участі громадянського суспільства у процесі моніторингу. До таких належать звіти та рекомендації неурядових організацій (як національних, так і міжнародних), робота спільних експертних груп та комісій, конференції за участю представників громадськості та державних органів, висновки незалежної експертизи [462].

Керівництво по боротьбі з корупцією ОБСЄ виділяє два основні види моніторингу та оцінки заходів щодо боротьби з корупцією: національний та міжнародний. Механізми регулярного національного моніторингу, огляду та перегляду є обов'язковим елементом будь-якої антикорупційної стратегії або програми, який надає можливість розглядати їх практичну реалізацію та вплив, визначати конкретні причини проблем і розробляти конкретні заходи щодо їх усунення [150]. Загалом система національного моніторингу дозволяє відстежити зміну ситуації у сфері корупції, оцінити вплив на неї стратегії та в подальшому внести корективи до політики та організаційних механізмів.

Щодо міжнародного моніторингу, то його механізми оцінюють широкий спектр зовнішніх стандартів, що пред'являються до антикорупційних стратегій і політики в цілому профільними нормативними актами та організаціями, та орієнтовані більше на формальне дотримання встановлених стандартів, таких як, зокрема, правова та інституційна основа [150]. Зібрана в ході такого моніторингу інформація сприяє встановленню чіткого уявлення про потреби та технічну допомогу, налагодження міжвідомчого діалогу та співробітництва, обмін знаннями та досвідом між державами щодо впровадження міжнародних стандартів.

Найбільш відомими ініціативами у сфері міжнародного моніторингу антикорупційної політики є Стамбульський план дій щодо боротьби з корупцією (СПД) ОЕСР та огляд реалізації КПК ООН, який контролює Група з огляду ходу

здійснення. Зокрема, СПД передбачає регулярні взаємні огляди та оцінки реформ боротьби з корупцією, в яких беруть участь десять країн, а також держави-учасниці Мережі боротьби з корупцією для Східної Європи та Центральної Азії, країни-члени ОЕСР, міжнародні організації та громадянське суспільство. Сфера охоплення СПД включає усі форми корупції, зокрема активне та пасивне хабарництво, на національному та міжнародному рівнях, низку політичних, превентивних та правоохоронних заходів протидії корупції [388]. Реалізація програми проходила через такі етапи:

1. Огляд нормативно-правових та інституційних рамок боротьби з корупцією (2003–2005), який передбачав, що учасники СПД самостійно проводять оцінку ситуації у країні та готують відповідні доповіді на основі складених Секретаріатом АКС стандартних керівних принципів. Надалі звіти про самооцінку розглядаються групами експертів АКС, які розробляють рекомендації щодо трьох основних напрямів: 1) антикорупційна політика та інститути; 2) криміналізація корупції та правозастосування; 3) заходи щодо запобігання корупції у системі державної служби;

2. Перший раунд моніторингу (2005–2007; підсумкова доповідь опублікована у 2008 р.), на якому аналізувалося виконання країнами даних рекомендацій. Крім відповідей на індивідуальні опитувальники, розроблені Секретаріатом для кожної країни, оцінка включала також відвідування експертами країн для збору додаткової інформації. За результатами зазначених дій групою було підготовлено проекти звітів про моніторинг, які давали оцінку прогресу та ступінь виконання;

3. Другий раунд моніторингу (2009–2012; підсумкова доповідь – 2013), передбачав повторний розгляд питань виконання країнами рекомендацій, отриманих на етапі первинної оцінки. Крім того, до цього раунду оцінки було введено три нові елементи: 1) стандартний моніторинговий опитувальник, заснований на стандартах КПК ООН; 2) звіти про моніторинг, засновані на кабінетному аналізі запитань та візитів, включали оновлені ступеня виконання попередніх рекомендацій, а також нові; 3) повторні візити до країн після

завершення моніторингу для надання звітів державним посадовим особам, громадянському суспільству та міжнародним партнерам;

4. Третій раунд моніторингу (2013–2015; підсумкова доповідь – 2016) мав на меті сприяння дотриманню країн-учасниць міжнародних антикорупційних стандартів та передових практик з особливим акцентом на практичну реалізацію антикорупційних заходів та рекомендацій, вжитих у другому раунді. Як і попередній, цей раунд передбачав використання індивідуальних запитань, візити, затвердження звітів, оновлення рекомендацій та повторні візити;

5. Четвертий раунд моніторингу (2016–2019; підсумкова доповідь – 2020 р.) передбачав оцінювання правозастосування та практичної реалізації, а також впливу антикорупційних заходів. Особливістю цього етапу є всебічне вивчення, окрім загальної політики, певного сектора з високим ризиком корупції, відібраного для кожної країни окремо на основі певних критеріїв;

6. П'ятий раунд моніторингу (початий у 2020 р.; закінчення – 2024 р.) охоплював оцінку 9 сфер із особливим акцентом на корупцію на високому рівні, практичне застосування антикорупційного законодавства та заходи притягнення до відповідальності. Керівною групою було вирішено звужити її до основних антикорупційних функцій та заходів;

7. Регулярні проміжні доповіді – готуються країнами-учасниками після затвердження звітів країн з метою аналізу та оцінки вжитих заходів щодо виконання рекомендацій [388]. Водночас, слід відзначити, що системи міжнародного моніторингу не повинні підмінювати собою внутрішній контроль, який, більшою мірою відображає національні пріоритети та специфіку корупційної ситуації у конкретній країні.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що належне та ефективне функціонування систем моніторингу та оцінки мають бути засновані на чітких процедурах та методиках, бути багатофакторним та комплексно поєднувати в собі як адміністративні, так і приватно-правові аспекти, а також забезпечуватись правозастосовними заходами.

Висновки до Розділу 2

На основі систематизації наукових джерел та аналізу міжнародного досвіду боротьби з корупцією як комплексним соціально-економічним та політико-правовим явищем виокремлено та охарактеризовано основні стратегії запобігання й протидії корупції, систематизовано й охарактеризовано основні наукові підходи до вирішення проблем у сфері запобігання й протидії корупції та формування антикорупційної політики, такі як: правовий, політико-правовий, інституційно-правовий, соціально-економічний, міжнародний. Виокремлено й охарактеризовано їх спільні й відмінні риси у тлумаченні антикорупційної політики. Обґрунтовано, що наявність спільних рис у антикорупційної політики та антикорупційної правової політики уможливлює інтегративний підхід. Антикорупційна політика й антикорупційна правова політика спрямовані на запобігання й протидію корупції, а в кінцевому підсумку їх спільною метою та у складі державної політики є досягнення суспільно значущих цілей, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового ладу та сталого розвитку країни. Антикорупційна політика, крім правових заходів, включає також політичні, економічні, ідеологічні, організаційні, технічні, фінансові, просвітницькі та ін.; антикорупційна правова політика реалізується у взаємодії з іншими видами антикорупційної політики, насамперед, у політичній та економічній сферах. Доведено, що природа антикорупційної правової політики визначається тим, що, з одного боку, вона виступає невід'ємною частиною державної антикорупційної політики, будучи структурно інтегрованою до неї як у формальному, так і в практичному плані, з іншого – є її особливим видом правової політики, що має свої специфічні класифікаційні риси, які втілюються у сферах охоплення, інструментах, підходах, методах, засобах та за суб'єктами реалізації. Антикорупційна правова політика не зводиться до формально-юридичного впливу на окремо визначені суспільні відносини, а передбачає системну, комплексну діяльність, спрямовану на запобігання й протидію корупції та залучення

інститутів громадянського суспільства. Запропоновано авторську інтерпретацію поняття «антикорупційна правова політика».

Нормативно-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні тісно пов'язані з тлумаченням корупції як глобальної комплексної проблеми, визнанням необхідності запобігання й протидії корупції, прийняттям правових актів, спрямованих на запобігання й протидію корупції на міжнародному, європейському та національному рівнях, визнанням і впровадженням міжнародних і європейських антикорупційних стандартів.

З урахуванням сучасних реалій та особливостей розвитку суспільних відносин на національному, європейському та міжнародному рівнях визначено основні проблеми у підходах до формування антикорупційної правової політики та обґрунтовано, що на зміну ситуативним і, значною мірою, розрізненим та неузгодженим заходам, приходить стратегічний підхід до протидії корупції, втіленням якого є антикорупційні стратегії та плани, що розробляються та впроваджуються на додаток до профільного законодавства. Доведено, що подолання невизначеності та усунення концептуальних суперечностей антикорупційної правової політики передбачає: аналіз стану корупції, корупційних факторів та ризиків; розробку взаємопов'язаних програм боротьби з корупцією на державному та регіональному рівнях; забезпечення одноманітного підходу до розуміння та інтерпретації міжнародно-правових розпоряджень та антикорупційних стандартів; урахування історичного досвіду розвитку правової та політичної системи держави та законодавства, ментальних особливостей суспільства. Обґрунтовано, що антикорупційна правова політика закладає довготривалу основу правового регулювання суспільних відносин у сфері запобігання та протидії корупції, охоплює розробку і імплементацію ефективного антикорупційного законодавства, розбудову інституційної системи антикорупційної правової політики, забезпечення належної взаємодії між її елементами.

Результати дослідження викладені у Розділі 2 висвітлені у наступних публікаціях [132, 133, 134, 136, 137].

РОЗДІЛ 3 ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

3.1. Зарубіжний досвід формування та реалізації антикорупційної правової політики

Удосконалення антикорупційної правової політики, поряд із аналізом та осмисленням наукових досліджень зарубіжних учених, потребує звернення до зарубіжного досвіду. Саме тому, значний практичний інтерес набуває вивчення досвіду формування антикорупційної правової політики та антикорупційних практик у сучасному правовому досвіді країн, які демонструють високі показники у сфері протидії корупції.

У дослідженні зарубіжного досвіду запобігання й протидії корупції та правових засад формування антикорупційної правової політики у нагоді стали праці зарубіжних учених, які досліджували позитивний досвід зарубіжних країн, насамперед, таких, як: Р. Блеквелу, Д. Вейлі, Е. Вятрі, Г. Гросманну, В. Кларку, Г. Кліну, Д. Крамеру, Р. Мертону, Л. Палмеру, Л. Йохансен, К. Хілмер Педерсен [128], Ж. Халлак, М. Пойсон [481], У. Родрігес [497], А. Санду, Ч. Ніту [498] та ін.; вітчизняних учених, таких, як: Н. Ахтирська [11], К. Буряк [32], В. Веклич [40], Ю. Войтенко [48], Т. Гжибовська [56], Н. Задирака і Р. Кабанець [99], А. Копистира [178], І. Коруля [181], В. Литвиненко [212], О. Макаренков [226], Р. Мініч [246], М. Міняйло [249], І. Милосердна [243], О. Новіков [276], О. Скомаров [374], А. Тіньков [411], В. Трепак [412], Т. Хабарова [429] та ін.

На особливу увагу заслуговують Звіти про реалізацію Конвенція ОЕСР про боротьбу з хабарництвом [462; 461; 172] та інші звіти, рейтинги, висновки, узагальнення сфері боротьби з корупцією [386]. Так, згідно Індексу сприйняття корупції-2023 [123], який розраховує Transparency International на основі

досліджень авторитетних міжнародних установ і дослідницьких центрів, лідером у протидії корупції є Данія (90 балів), Фінляндія (87 балів), Нова Зеландія (85 балів), Норвегія (84 бали). У 2023 р. Україна серед 180 країн отримала 36 зі 100 балів, додавши 3 бали та посіла 104 позицію поміж 180 країн. Показники більшості країн-кандидаток в Євросоюз теж показують тенденції до стагнації в боротьбі з корупцією. Так, за рік не змінилися показники Грузії (53 бали, 53 місце), Чорногорії (46 балів, 65 місце), Туреччини (34 бали, 107 місце). На 1 бал зменшилися показники Сербії (35 балів, 105 місце). По 2 бали втратили Північна Македонія (40 балів, 88 місце) та Боснія і Герцеговина (33 бали, 114 місце). А покращити свої показники вдалося лише двом країнам: на 1 бал виросли позиції Молдові – 43 бали, 76 місце, і аж на 5 балів – показники Албанії (42 бали, 80 місце). Таким чином, лише Молдова і Албанія показали цього року прогрес, причому зростання Албанії – це найкраща динаміка з-поміж усіх країн-кандидаток до ЄС. Слід зауважити, що скандинавські країни впродовж тривалого часу демонструють високі показники у сфері протидії корупції.

Дослідження сучасного зарубіжного досвіду запобігання й протидії корупції переконливо свідчить, що одним із перспективних напрямів формування та практичної реалізації антикорупційної політики, який набув значного поширення останнім часом, є розробка антикорупційних стратегій як спеціальних документів стратегічного характеру. Міжнародні та регіональні структури боротьби з корупцією, а також діяльність міжнародних урядових та неурядових організацій стимулювали уряди по всьому світу розробляти та реалізовувати відповідні стратегії. Хоча Конвенція ООН проти корупції прямо їх не згадує, ст. 5 містить положення загального порядку, згідно з яким на державу-учасницю покладається обов'язок розробляти, здійснювати та проводити ефективну і скоординовану політику протидії корупції [173]. Загальними інструментами реалізації такої політики виступають антикорупційні стратегії, антикорупційні політики, а також плани дій, що формуються на їх основі.

Цінність національних антикорупційних стратегій полягає в тому, що вони є довгостроковою основою для формування та встановлення загального контексту

та керівних засад попередження, в т.ч. раннього, корупції. Так, експерти Організації економічного розвитку та співробітництва у доповіді «Реформи у сфері боротьби з корупцією у країнах Східної Європи та Центральної Азії» вказують, що документи, які розробляються для реалізації політики у сфері боротьби з корупцією, є важливими інструментами для планування та визначення пріоритетів у процесі розподілу бюджетних ресурсів та донорської допомоги, визначення чіткої дорожньої карти реформ, якою керуються установи-виконавці та стимулювання їх діяльності, залучення громадськості і підвищення ступеня поінформованості суспільства про політичні пріоритети, досягнення, проблеми та наслідки цих реформ [462]. Крім того, державам часто необхідно переглянути існуючі інституційні, правові та процедурні рамки для визначення потреб у змінах, які підтримують реалізацію стратегії боротьби з корупцією.

На увагу заслуговує позитивний антикорупційний досвід Нідерландів та Данії, які впродовж тривалого часу демонструють високі показники у сфері боротьби з корупцією. Так, важливим складником антикорупційної правової політики в Нідерландах є те, що корупційні справи визначаються як «справи з нанесення серйозного збитку репутації державного службовця», а завдання слідства полягає не лише в покаранні корумпованої особи, але й у захисті репутації того, кого суспільство незаслужено запідозрило в корупції. При цьому, «державний чиновник, який викритий в отриманні хабара, розглядається, з точки зору моралі, як ворог держави і до кінця життя отримує заборону на зайняття посад в органах влади, втрачає всі соціальні пільги, які надає державна служба, наприклад, пенсійне та соціальне обслуговування» [224, с. 44]. У Данії поведінка державних службовців унормована кодексом честі чиновників. Крім того, важливу роль у боротьбі з корупцією відіграє «сильне і розвинуте громадянське суспільство, (42% населення займається волонтерством та благодійністю) здатне заявляти про випадки корупції в особі громадян, які реалізують таким чином право на свободу висловлювання своєї думки й виявляють готовність нести відповідальність за сказане перед судом, звертаючись до правоохоронних органів для проведення розслідувань на предмет виявлення фактів корупції [224, с. 44].

На особливу увагу заслуговує і досвід Великої Британії, яка має усталену антикорупційну систему, що формувалася упродовж майже 140 років. Основу сучасної антикорупційної правової політики Великобританії закладає Закон про хабарництво в публічних організаціях 1989 р., а також закони про попередження корупції 1906 і 1916 р. Вітчизняні вчені, досліджуючи шляхи реформування антикорупційного законодавства України відповідно до європейських правових стандартів, звертають увагу на те, що «у Великобританії у 1995 р. Комітетом Нолана сформульовано сім принципів державної роботи чиновників, які закладені у своєрідному Кодексі поведінки: некористолобство – служіння тільки громадським інтересам, відмова від яких-небудь дій для досягнення матеріальних і фінансових вигод для себе, своєї сім'ї та друзів; непідкупність – недопущення якої-небудь фінансової або іншої залежності від зовнішніх осіб або організацій, які можуть вплинути на виконання офіційних обов'язків; об'єктивність – неупереджене вирішення всіх питань; підзвітність – відповідальність за вчиненні дії перед суспільством і надання повної інформації в разі публічної перевірки; відкритість – максимальне інформування суспільства про всі рішення і дії, їх обґрунтованість (при цьому скорочення інформації допустиме при необхідності дотримання вищих громадських інтересів); чесність – обов'язкове повідомлення про свої приватні інтереси, пов'язані з громадськими обов'язками, вжиття всіх заходів для вирішення можливих конфліктів на користь громадських інтересів: лідерство – дотримання принципів лідерства й особистого прикладу у виконанні стандартів громадського життя» [224].

Зазначене переконливо свідчить, що значна увага у запобіганні й протидії корупції у Великій Британії вже на ранніх етапах формування антикорупційних політик і практик приділялася необхідності дотримання чиновниками вимог щодо доброчесності, некористолобства, непідкупності, об'єктивності, підзвітності, відкритості, чесності та лідерства. Зазначені вимоги мають як правовий, так і моральний аспекти та тісно пов'язані із правовою свідомістю та правовою культурою чиновників, пересічних громадян та громадянського суспільства у цілому, перед якими чиновники є підзвітними.

План дій щодо боротьби з корупцією на 2014 р., прийнятий у Великій Британії, містив 66 можливих дій, які стосувались таких сфер, як: покращення розуміння та підвищення поінформованості про ризики корупції; протидія ризикам корупції; правозастосування та його відповідь на корупцію; повернення активів та боротьба з незаконними фінансовими потоками, які відносяться до корупції; ведення боротьби з корупцією у міжнародній сфері [491]. Для реалізації запропонованих заходів було передбачено широку програму дій, яка охоплювала різні галузі суспільного і державного життя, від місцевого уряду до оборони, спорту, поліції, політики та міжнародної допомоги.

Більш конкретизовані положення містяться в оновленій Стратегії боротьби з корупцією на 2017-2022 рр., яка передбачала досягнення 20 цілей, зосереджених на шести пріоритетних напрямках: зменшення внутрішньої системної загрози корупції у секторах економіки з високим ступенем ризику, таких як кордони та порти; зміцнення репутацію Великобританії як міжнародного фінансового центру; сприяння дотриманню норм професійної етики у державному та приватному секторах; зниження рівня корупції у процесі закупівель товарів, робіт та послуг для державних потреб та при розподілі грантів; покращення бізнес-середовища у всьому світі; співробітництво з іншими країнами для боротьби з корупцією [508]. Зазначені цілі та пріоритетні напрями антикорупційної стратегії Великобританії втілюють як усталені вимоги, пов'язані із нормами права та етики, високого рівня правової культури, так і нові, обумовлені розвитком суспільних відносин у сфері боротьби з корупцією.

Схожа концепція проглядається в Національній антикорупційній стратегії Сербії, прийнятій у 2013 р. Так, у розділі II «Загальна мета та принципи стратегії» стверджується, що загальна мета полягає у максимально можливій ліквідації корупції, яка є перешкодою на шляху економічного, соціального та демократичного розвитку Республіки Сербія. При цьому наголошується, що наслідки корупції передбачають не лише зниження економічного благополуччя держави та суспільства, а й різке падіння довіри населення до демократичних інституцій, а також виникнення ненадійності та нестабільності економічної

системи у цілому, що виражається у т.ч. у скороченні інвестицій [504]. З метою розвитку та зміцнення системних механізмів боротьби з корупцією у Стратегії визначено пріоритетні галузі впливу, а саме: політична корупція, публічні фінанси (публічні доходи та витрати, державний внутрішній фінансовий контроль, зовнішній аудит та захист фінансових інтересів ЄС), приватизація та державно-приватне партнерство, судова система, поліція, просторове планування та розвиток, система охорони здоров'я, освіта та спорт, засоби масової інформації. Більше того, широкє тлумачення допускає розділ IV «Запобігання», цілі та заходи якого відносяться не лише до областей пріоритетних дій, а й до інших сфер суспільного та державного життя, в яких можливі корупційні прояви. Таким чином, формування антикорупційної стратегії в Сербії та її реалізація, з поміж-іншого, пов'язуються із довірою громадян до демократичних інститутів, яке врешті відображається в інвестиційній привабливості.

Дослідження досвіду реалізації антикорупційної правової політики та ефективних антикорупційних практик сучасних зарубіжних країн (Велика Британія, Данія, Нідерланди) свідчить про значну увагу до розробки антикорупційних стратегій як спеціальних документів стратегічного характеру. Крім того, важливу роль у механізмах протидії корупції та антикорупційній правовій політиці відіграють заходи, спрямовані на підвищення рівня правової свідомості та правової культури як державних службовців (чесність, непідкупність, доброчесність, об'єктивність, підзвітність, відкритість), так і громадян, у т.ч. їх активна громадянська позиція, підтримка викривачів корупції, стимулювання діяльності інститутів громадянського суспільства у напрямі запобігання й протидії корупції. З одного боку, відповідність високим моральним якостям та доброчесність державних службовців закріплені у правових актах та вплетені в механізм відбору службовців, їх діяльності та є важливим складником антикорупційної правової політики. З іншого боку, зазначені та інші споріднені якості, пронизують правову культуру і правову свідомість громадян та в своїй сукупності відображають абсолютне відторгнення будь-яких корупційних

проявів, засудження корупційних вчинків і діяльності, активної життєвої позиції щодо запобігання й протидії корупції.

Серед інших перспективних концептуальних напрямів формування та розвитку антикорупційної правової політики у зарубіжних країнах можна назвати наявність ґрунтовної нормативно-правової бази протидії корупції. Вихід на законодавчий рівень обумовлений включенням до антикорупційної практики, яка в умовах правової глобалізації набуває нових, транснаціональних рис, ефективної системи інструментальних заходів. Практичне значення законів та інших нормативно-правових актів у цій сфері полягає в тому, що вони дозволяють перейти через правове поле до конструювання бажаної для суспільства та людини соціальної реальності із припиненням корупціогенного чинника. Як зазначалося раніше, формування нормативної бази боротьби з корупцією є обов'язковою умовою для країн, що ратифікували КПК ООН.

Узагальнюючи наявні моделі законодавчого регулювання антикорупційної діяльності в зарубіжних країнах, можна виділити такі практики у цій сфері: а) прийняття спеціального (профільного) правового акту протидії корупції (Великобританія, США, Німеччина, Франція, Румунія). Так, один із перших законів про боротьбу з корупцією був прийнятий у Великій Британії в 1889 р. (Public Bodies Corrupt Practices Act) і присвячений протидії хабарництву як найбільш небезпечному злочинному діянню, безпосередньо пов'язаному насамперед із системою державної служби. Зокрема, п. 1 (1) визнається правопорушенням вимога хабаря, отримання чи згоду на отримання будь-якого подарунка, позички, гонорару, винагороди чи переваги або чогось іншого, що має цінність, як засоби спонукання службовця вчинити чи утриматися від скоєння будь-яких дій щодо будь-якого питання чи угоди, як фактичного, і передбачуваного [495].

У літературі наголошується, що англійське законодавство загалом досить консервативне та значне за кількістю продукуваних у сфері протидії корупції нормативно-правових актів. Крім зазначеного вище Закону, до його структури також входять Закон «Про запобігання корупції» 1906 та 1916 р. (Prevention

Corruption Act 1906, 1916), Закон «Про народне представництво» 1983 р. (Representation of the People Act 1983), Закон «Про хабарництво» 2010 р. (The Bribery Act 2010). Останній із зазначених законів, на одностайну думку експертів, виводить на новий системний рівень розуміння класифікацію корупційного злочину та покарання за нього, не лише змінюючи застаріле законодавство, а й виходячи на міжнародний рівень контролю як чиновників, так і бізнес-структур Великобританії. Характерною рисою цього акту є наділення його екстериторіальним ареалом дії, що передбачає поширення його дії: а) на організації, незалежно від країни походження, які ведуть бізнес або мають частину бізнесу на території Великобританії (п. 7 (5) d); б) злочини, незалежно від того, чи скоєно відповідні дії чи бездіяльності на території Великобританії чи будь-якої іншої (п. 12 (5) [464]. З іншого боку, істотним недоліком такої антикорупційної системи є відсутність централізованості, достаток роз'єднаними інститутами, положеннями та правилами, що суттєво ускладнює їх застосування.

Іншим прикладом використання цієї системи законодавчого оформлення антикорупційної політики є Німеччина, де у 1997 р. було ухвалено перший Закон про боротьбу з корупцією (Das Gesetz zur Bekämpfung der Korruption) з одночасним внесенням змін до Кримінального кодексу Німеччини. Закон об'єднав існуючі положення про активний та пасивний підкуп посадових осіб адміністрації та судової влади, а також у сфері підприємницької конкуренції. У листопаді 2015 р. набула чинності нова редакція закону, яка є найбільшою реформою кримінального законодавства про корупцію і включає низку істотних змін, серед яких, зокрема: а) розширення кримінальної відповідальності за корупцію в приватному секторі; б) криміналізація підкупу іноземних посадових осіб, зокрема. чиновників ЄС; в) розширення сфери застосування німецького кримінального законодавства за хабарництво там; г) розширення положень законодавства про відмивання грошей [476]; б) антикорупційні норми передбачені в рамках інших законодавчих актів, насамперед присвячених боротьбі з організованою злочинністю, легалізації злочинних доходів, фінансуванню політичних партій (Австралія, Литва). Наприклад, основна законодавча база

антикорупційної політики Австралії закладена в Законі про велику та організовану злочинність [113]. Загалом можна стверджувати, що на сьогоднішній день ця модель законодавчого регулювання антикорупційної сфери практично вичерпала себе і не має значного поширення. Більше того, у низці країн, в яких вона застосовувалася (Білорусія, Грузія), останніми роками були ухвалені спеціалізовані закони про боротьбу з корупцією; в) відсутність спеціалізованого (кодифікованого) нормативного акту (Австрія, Фінляндія, Японія). Зокрема, в Австрії основне значення у сфері боротьби з корупцією відведено Кримінальному кодексу, який формулює правові ухвали, що дозволяють розмежувати соціально допустимі форми вираження вдячності та корупцію посадових осіб. Зокрема, за змістом §304 корупція характеризується як дія чи бездіяльність (у формі вимоги, отримання чи обіцянки) посадової особи, порушуючи посадові обов'язки з метою отримання переваги (як матеріальної, так і нематеріальної) для себе або третьої особи. Крім того, п. 1 (а) зазначеного параграфу додатково застерігає, що відповідальності за корупційні правопорушення підлягають також кандидати на публічну посаду у разі, якщо згодом він досяг цієї посади [500]. До корупції також належить вимога переваг за сумлінне виконання обов'язків (§305), приготування для отримання хабара (§306), надання неправомірного впливу на прийняття рішень посадової особи (§308), а також аналогічні дії в приватному секторі (§309). Цікавим є досвід антикорупційної політики Фінляндії, у якої, за загальної слабкості антикорупційних заходів та інститутів, стабільно зберігається один із найвищих антикорупційних рейтингів. У фінському законодавстві відсутнє як нормативне визначення корупції, і профільні закони. Основні норми та положення, пов'язані з нею, містяться у Кримінальному кодексі, який встановлює відповідальність за хабарництво у державному та приватному секторі як найпоширенішу форму корупції [113]. Крім того, окремі положення, присвячені боротьбі з корупцією, містяться в законодавстві про цивільних службовців, муніципальні органи влади, державні закупівлі, бухгалтерський облік, державну допомогу, поліцію, компанії, фінансову розвідку, а також у Конституції, що встановлює загальні антикорупційні принципи держави;

Наступним важливим напрямом формування та розвитку антикорупційної правової політики у зарубіжних країнах є створення спеціалізованих органів боротьби з корупцією. Забезпечення інституційної спеціалізації в антикорупційній сфері є основною вимогою, закріпленою у низці міжнародних та регіональних нормативних актів (Резолюція 97 (24) Ради Європи про Двадцять керівних принципів боротьби з корупцією 1997 р., Конвенція про кримінальну відповідальність за корупцію. корупції 2003 р.). Наявність профільного органу протидії корупції передбачає концентрацію сил і засобів боротьби з цим негативним явищем в одних руках, що дозволяє з більшою ефективністю реалізовувати поставлені цілі та завдання, максимально раціонально використовувати надані ресурси, а також служить концептуальній єдності антикорупційної політики.

На сьогоднішній день існує три основні моделі організації спеціалізованих органів боротьби з корупцією: а) багатофункціональна – передбачає формування антикорупційних установ, наділених як превентивними, так і правоохоронними повноваженнями. Інститути цього виконують широкий спектр різновекторних завдань, зокрема: ведення слідчої діяльності; розробка політики у сфері боротьби з корупцією; аналітична діяльність; допомога у запобіганні злочинам; взаємодія з громадянським суспільством; збір та аналіз інформації; моніторинг за ходом виконання програми боротьби з корупцією [6]. Одним з перших і найвідоміших органів, організованих за цією моделлю, є Гонконзька незалежна комісія з боротьби з корупцією, створена в 1974 р. Вона реалізує яскраво виражений триаспектний підхід до протидії корупції, що включає: 1) переслідування випадків корупції за допомогою ефективного виявлення та розслідування – здійснюється відстеження дотримання антикорупційних законів, що робить корупцію високоризикованим злочином. З цією метою Комісія наділена широким спектром правоохоронних повноважень, такими як: арешт, затримання, визволення під заставу; право на обшук та виїмку; повноваження розслідувати будь-яке інше правопорушення, розкрите під час розслідування корупції [501]; 2) запобігання – ліквідація умов, що сприяють корупції, у т.ч. участь у забезпеченні

прозорості та законності виборчого процесу; 3) освітня робота серед населення з метою роз'яснення шкоди, заподіяної корупцією, зміцнення підтримки з боку громадськості у боротьбі з нею. З цією метою під егідою Комісії засновано низку освітніх програм для бізнесу, публічного сектору та широкої громадськості, зокрема, програму корпоративної етики, антикорупційного законодавства, управління чесністю персоналу, вирішення конфлікту інтересів [493]. Подібні органи діють у Латвії (Бюро з питань боротьби та запобігання корупції), Литві (Спеціальна служба розслідувань), Польщі (Центральне антикорупційне бюро), Сінгапурі (Бюро з розслідування корумпованої діяльності); б) правоохоронна – створення спеціалізованих відділів чи установ, наділених поліцейськими та/або прокурорськими функціями. Подібні інститути можуть функціонувати як структурні підрозділи правоохоронних органів (Норвегія, Угорщина, Німеччина, Естонія, Велика Британія), так і як самостійні спеціалізовані антикорупційні структури (Австрія, Італія, Хорватія, Румунія, Бельгія, Іспанія). Так, у Великій Британії функції в рамках боротьби з корупцією розподілені між декількома інститутами, ключове значення серед яких має Управління боротьби з шахрайством в особливо великих розмірах (Serious Fraud Office – SFO), яке є органом прокуратури та займається розслідуванням серйозних або складних випадків шахрайства та корупції. SFO може розслідувати будь-яке ймовірне правопорушення, яке на розумних підставах пов'язане з перерахованими діями. Крім того, до його компетенції входить співпраця із закордонними юрисдикціями у розслідуванні аналогічних справ, у т.ч. сприяння ухилення від сплати податків там. Специфічною рисою даного інституту є покладання на нього як слідчих (поліцейських), так і прокурорських функцій, яке обумовлено складністю справ такого роду та необхідністю забезпечити злагодженість та взаємопов'язаність роботи учасників провадження [459]. Крім SFO, повноваженнями в антикорупційній сфері також наділені Національне агентство зі злочинності (National Crime Agency – NCA), яке фокусується на розслідуванні корупції в державних структурах, Об'єднана робоча група з розслідування відмивання грошей (Joint Money Laundering Intelligence Taskforce) та поліції

(Independent Office for Police Conduct). Навпаки, в Австрії інституційну структуру боротьби з корупцією становлять дві спеціалізовані установи: Федеральне бюро протидії корупції (БАК), засноване в січні 2010 р., яке є органом загальної юрисдикції в антикорупційній системі, і Центральна прокуратура по боротьбі з економічними злочинами (WKStA), що виконує правоохоронні функції. В основу діяльності Федерального бюро покладено чотирикомпонентну модель, що охоплює такі функції: 1) профілактика – серед іншого, включає аналіз корупційних явищ і розробку відповідних превентивних заходів; 2) освіта – подання інформації з метою освіти та створення поінформованості про проблеми; 3) переслідування – забезпечення кримінальних проваджень та розслідувань у сфері державної безпеки; 4) співробітництво – взаємодія з національними та міжнародними інститутами, обмін досвідом [473]. Що стосується WKStA, то до її компетенції входять економічні злочини з особливою шкодою, корупційні правопорушення тощо. «злочини з фальсифікації балансу» («Bilanzfälschungsdelikte») компанії, що має статутний капітал не менше 5 млн. євро або більше 2 тис. співробітників [496]. Крім того, у 2012 р. у штаб-квартирі поліції в результаті реорганізації було створено спеціальний відділ боротьби з економічною та фінансовою злочинністю. Саме ця модель на сьогоднішній день є найпоширенішою; в) превентивні органи – охоплює інститути, які виконують одну чи кілька профілактичних функцій (дослідження корупції, моніторинг та координація виконання антикорупційних програм, консультування). Така модель є найбільш неоднорідною, оскільки включає широкий спектр організаційних структур з різними ступенями незалежності, вертикальними зв'язками, способами побудови. Яскравим прикладом побудови антикорупційної системи за цією моделлю є Франція. Основним органом, який працює у цьому напрямку, є створена у 2017 р. Центральна служба з попередження корупції (SCPC), основне завдання якої полягає у виявленні найбільш чутливих у плані можливих проявів корупції областей та пов'язаних з ними лакун у законодавстві, що підлягають ліквідації. Крім того, до її функцій входить систематичний моніторинг корупційних проявів у країні та за кордоном, підготовка щорічних звітів з

найбільш гострих проблем, що спрямовуються до зацікавлених офіційних інстанцій (Адміністрація Президента, Голова Уряду, профільні міністерства, Рахункова Палата, Сенат, Національне підготовка національного плану боротьби з корупцією, адміністративний контроль якості та ефективності антикорупційних механізмів, попередження випадків корупції при взаємодії комерційних структур з державними чиновниками, співпраця з професійними та галузевими об'єднаннями та великим бізнесом, у т.ч. шляхом підготовки на їх замовлення аналітичних матеріалів, надання рекомендацій щодо запобігання та боротьби з корупцією, організації профільного навчання. SCPC знаходиться у віданні міністра юстиції та міністра, відповідального за бюджет, і очолюється магістратом, який не входить до системи правосуддя [234]. Важливе значення у протидії корупції має служба боротьби з відмиванням грошей, отриманих незаконним шляхом «Трафкін», яка структурно входить до Міністерства економіки. Крім цього, окремі антикорупційні повноваження наділені такими інституціями, як: Комісія з етики державної служби під керівництвом прем'єр-міністра; Верховна рада з прозорості суспільного життя, яка є незалежним адміністративним органом; Головна дирекція з проблем конкуренції Міністерства економіки, відновлення виробничого потенціалу та цифрової галузі Франції; Рахункова палата; Генеральна інспекція фінансів, що входить до системи Мінфіну; Національна поліція, зокрема спеціалізоване антикорупційне бюро судової поліції. Крім цього, подібні інститути функціонують на Мальті (Постійна комісія проти корупції), у Сербії (Агентство із запобігання корупції), Албанії (Антикорупційна моніторингова група), Болгарії (Комісія з координації зусиль у боротьбі з корупцією), Словенії (Комісія з попередження). У той же час у низці держав (Фінляндія) спеціалізовані структуровані антикорупційні інститути відсутні зовсім;

Важливим напрямом формування та розвитку антикорупційної правової політики у зарубіжних країнах є розширення змісту та сфери використання антикорупційних заборон, обмежень та обов'язків. Головним чином це стосується публічної сфери, в якій заборони, обмеження та обов'язки на державній службі

розглядаються як суттєвий елемент державно-службового правопорядку. Крім того, незважаючи на ту переважну увагу, яка приділяється публічному сектору у законодавстві про боротьбу з корупцією, він, як і раніше, залишається областю високого корупційного ризику, у зв'язку з чим відповідні положення додатково перебувають у центрі суспільної уваги. Виходячи з тенденцій розвитку сучасного зарубіжного законодавства, можна виділити такі напрямки ревізії антикорупційних вимог, меж їх застосування та оптимальності заходів, що вживаються в їх рамках: а) розширення кола осіб, на яких поширюється дія відповідних норм. Зокрема, згідно Кримінального кодексу Австрійської Республіки, суб'єктами злочинів виступають не лише публічні посадові особи в їхньому класичному розумінні (співробітники органів усіх гілок влади, органів федеральних земель, публічних підприємств), а й третейські судді, члени комісій присяжних засідателів, експерти, лікарі, а також кандидати на вказані посади [500].

Іншою поширеною практикою сучасного антикорупційного законодавства є включення до його суб'єктів іноземних посадових осіб, в т.ч. працівників міжнародних організацій. Наприклад, відповідно до британського закону «Про хабарництво», корупційним злочином визнається пряма чи непряма дача хабаря (фінансової чи іншої переваги) іноземній публічній посадовій особі з метою вплинути на виконання нею своїх посадових обов'язків, отримати або зберегти бізнес чи перевагу у веденні бізнесу. При цьому закон оперує широким визначенням поняття «іноземна посадова особа», під яким розуміє: 1) особу, яка обіймає законодавчу, адміністративну чи судову посаду будь-якого роду (виборну чи призначувану) у країні чи території за межами Сполученого Королівства (або будь-якого підрозділу такої країни або території); 2) реалізує публічні функції – від імені країни чи території за межами Сполученого Королівства чи підрозділу такої країни, або для будь-якої державної установи чи державного підприємства цієї країни, території (підрозділу); 3) є посадовою особою чи агентом публічної міжнародної організації (п. 6 (5) [464]. Крім зазначених категорій осіб, антикорупційні вимоги, обмеження та заборони також можуть поширюватися на

муніципальних службовців, аудиторів, нотаріусів, адвокатів, податкових консультантів та ін.; б) диференціація антикорупційних вимог, які накладаються на різні категорії посадових осіб. Загальною умовою цього є відповідність обмежень і заборон правовому статусу посадових осіб та обсягу їх повноважень. Цей підхід може реалізовуватися шляхом, по-перше, використання концепції «корупціогенності посади», яка визначається через наявність безпосереднього зв'язку з доступом та/або розподілом матеріальних та фінансових ресурсів, і, по-друге, через ранжування галузей публічної політики та економіки за рівнем корупційного ризику. Наприклад, з точки зору фінського законодавця, ризики корупційних проявів найвищі у сферах партійних та владних (з політичним контекстом) призначень, зовнішнього фінансування політичної діяльності, фінансування виборних кампаній, державних закупівель, використання фінансових засобів різних фондів та некомерційних громадських організацій, економічних дій окремих суб'єктів господарської діяльності, які підпадають під визначення «картельної змови», страхової діяльності, проєктування планів та забудови міст, охорони здоров'я, кадрової політики, муніципальних органів влади, а також вітрової енергетики. Сферами, що характеризуються найменшими ризиками виникнення корупційних проявів, є судова система, державне управління (на рівні надання громадських послуг), поліція, управління земельними ресурсами, податкові та митні органи [113]; в) регулювання приватних майнових відносин державних службовців та осіб, прирівняних до них. До зазначеної проблематики у зарубіжних країнах спостерігається амбівалентний підхід. З одного боку, очевидним є прагнення законодавця обмежити матеріальні витрати та збитки, які можуть бути завдані антикорупційними вимогами приватно-правовій діяльності осіб, які займають публічні посади, пов'язаної в першу чергу з наявністю активів у комерційних юридичних особах, рахунків в іноземних банках, здійсненні цивільних угод в іноземних державах. Наприклад, США для вирішення цього питання застосовується диференційований підхід, згідно з яким подібні заборони та обмеження допускаються щодо окремих категорій державних службовців. Зокрема, чиновникам Державного

департаменту, а також службовцям інших відомств, які працюють за кордоном, заборонено брати участь у комерційній діяльності, здійснювати спекулятивні угоди з нерухомістю, цінними паперами, валютою держав, до яких вони відряджені. З іншого боку, одночасно можна спостерігати посилення т.зв. «м'якого права», насамперед етичних зобов'язань, зокрема, шляхом надання їм імперативності.

Наступним напрямом формування та розвитку антикорупційної правової політики у зарубіжних країнах є криміналізація корупції та злочинних діянь, пов'язаних з нею. Кримінальне законодавство більшості країн при конструюванні кримінальної відповідальності за корупційні злочини традиційно приділяє основну увагу хабарництву (підкупу) як найпоширенішій їх формі. Водночас розвиток та якісна зміна політичної та господарської діяльності під впливом сучасних економічних та політичних тенденцій має наслідком виникнення нових форм та видів корупції, що, в свою чергу, зумовлює необхідність подальшого вдосконалення кримінального законодавства. Так, останнім часом іноземні законодавці приділяють підвищену увагу регулюванню питань відповідальності за корупцію у приватному секторі. Зокрема, в законодавстві проти корупції в Австрії протиправні дії поділені на дві категорії, що відносяться до приватного та публічного сектору, відмінності між якими полягають у специфічному праві, що охороняється законом («Rechtsgut») і розмірі санкції [500]. Крім того, до предметної сфери регулювання антикорупційного законодавства все частіше включається здійснення публічної діяльності особами, які перебувають під іноземним впливом (іноагентами), міжнародна корупція публічних, в т.ч. вищих посадових осіб, а також роботу на іноземну державу.

Іншими напрямками вдосконалення кримінального законодавства у сфері боротьби з корупцією є: а) розширення юрисдикції. Традиційний підхід, прийнятий більшістю держав, який спирається на територіальну юрисдикцію, нині демонструє явну недостатність для боротьби з корупційними злочинами. У таких умовах іноземний законодавець йде шляхом визнання за антикорупційним законодавством екстериторіальності, яка значно розширює його географічне та

якісне охоплення, дозволяючи притягувати до відповідальності за корупцію осіб, які мають громадянство відповідної держави, незалежно від місця скоєння злочину. Особливого значення це правило набуває при кримінальному переслідуванні за корупцію транснаціонального характеру; б) розширення видів відповідальності, які застосовуються за корупційні правопорушення. Традиційно найпоширенішим заходом реагування на корупцію у більшості держав є кримінальна відповідальність. Так, у доповіді ОЕСР «Реформи у сфері боротьби з корупцією в країнах Східної Європи та Центральної Азії» констатується, що лише кримінальні санкції забезпечують необхідний рівень стримування та покарання за такий серйозний злочин, як корупція, а кримінальне законодавство та процесуальні норми є найефективнішими засобами для виявлення, розслідування корупції та притягнення до відповідальності за неї [462]. Водночас з урахуванням комплексного та багатоаспектного характеру корупції, у законодавствах зарубіжних країн спостерігається тенденція до доповнення заходів кримінального впливу іншими видами відповідальності, зокрема дисциплінарної, матеріальної та адміністративної. Хоча експерти ОЕСР критикують системи, що борються з корупцією шляхом адміністративних санкцій як такі, що дають невірний сигнал про несерйозність деяких корупційних правопорушень, слід погодитися з точкою зору Х. Флав'єра, який наголошує, що при застосуванні санкцій необхідно враховувати характер скоєного корупційного правопорушення, обставини, за яких воно було скоєно, а також, ставлення службовця до службових обов'язків раніше [478, с. 126];

До особливих напрямів формування та розвитку антикорупційної правової політики у зарубіжних країнах слід віднести вдосконалення правового регулювання фінансування діяльності політичних партій. Специфічний характер політичних партій як суб'єкта політичної системи суспільства зумовлює мінімізацію втручання держави у правове регулювання їх діяльності, зокрема фінансової, та надання широкого розсуду з метою підтримання тонкої межі між їх самостійністю та забезпеченням фінансових інтересів держави. Водночас ряд гучних скандалів, пов'язаних з порушенням порядку фінансування політичних

партій та виборчих кампаній окремих осіб («скандал на Ібіці» 2019 р. навколо колишнього віце-канцлера Австрії Х.-К. Штрахе, звинувачення у підкупі ЗМІ щодо колишнього канцлера Австрії С. Курца у 2021 р., ряд кримінальних справ проти колишнього президента Франції Н. Саркозі, зокрема, з приводу можливого фінансування його президентської кампанії М. Каддафі), які у ряді випадків мали в т.ч. політичні наслідки у вигляді відсторонення від державного управління, призвели до активізації законодавчих зусиль у цій сфері. У найзагальнішому вигляді спроби обмежити прояви корупції при фінансуванні політичних партій мають три основні напрями: а) регулювання надання прямого державного фінансування. Як правило, воно здійснюється у кількох формах. Так, в Австрії обсяг державних субсидій розраховується шляхом помноження кількості осіб, які мають право голосувати на виборах до Національної ради, на коефіцієнт 4,6 євро. Розподіл цієї суми здійснюється в наступному порядку: 1) кожна партія, яка представлена в Національній раді і має у парламентському клубі щонайменше 5 членів, щорічно отримує основну суму 218 тис. євро; 2) решта коштів розподіляється між політичними партіями, представленими в Національній раді, пропорційно голосам, поданим за них на останніх виборах; 3) політичні партії, які не представлені в Національній раді, але отримали на виборах більше 1% дійсних голосів, отримують 2,5 євро за кожен голос [465]; б) розширення застосування механізмів непрямого фінансування, зокрема, податкових пільг, субсидованого чи вільного доступу до засобів масової інформації, насамперед, у період виборів, надання належних державі місць проведення громадських зборів, безвідсоткових кредитів, поштових витрат, що субсидуються для передачі кореспонденції виборцям; в) обмеження джерел фінансування та витрат. У першу чергу це стосується пожертвувань, які є найпоширенішим приватним джерелом доходів політичних партій. У закордонних законодавствах отримали закріплення ряд заборон у цій сфері, які можна поділити на дві групи: 1) щодо виду пожертвувань. Найчастіше мова йде про анонімні, іноземні пожертвування, надходження від державних установ, компаній, що належать або контролюються державою; 2) обмеження сум пожертвувань. Наприклад, Федеральний закон Австрії «Про

фінансування політичних партій» встановлює, що політична партія може приймати пожертвування на суму не більше 750 тис. євро за календарний рік [465]; в) розкриття фінансової інформації. Зокрема, у румунському законі «Про політичні партії та фінансування політичної діяльності» прописано вимогу про офіційне опублікування доходів та видатків політичних партій;

Напрямом формування та розвитку антикорупційної правової політики у зарубіжних країнах є також правове регулювання лобістської діяльності. Одним із наслідків посилення конвергенції між публічним та приватним сектором є зміцнення та розширення лобістської діяльності, яка за відсутності належного регулювання може стати провідником неналежного впливу та взаємозв'язків між економічними структурами (особливо представників крупного бізнесу чи транснаціональних корпорацій) та посадовими особами. У контексті зазначеного, в зарубіжній практиці спостерігається тенденція до прямого нормативного регулювання лобіювання, яке в узагальненому вигляді концентрується на наступних заходах: 1) створення спеціалізованих консультативно-дорадчих установ при органах влади. Зокрема, у Франції діє Соціально-економічна рада, яка виступає одним із основних конституційних суб'єктів законодавчого процесу і негласно є своєрідним «лобістським парламентом». У сферу її компетенції входить дача на запит уряду висновків щодо наданих на його розгляд проєктів законів, ордонансів, декретів, а також законодавчих положень; призначення делегата для висловлення аргументів у парламенті під час розгляду законопроєкту; розгляд петицій; консультування уряду та парламенту з будь-яких питань економічного, соціального та екологічного характеру, в т.ч. щодо проєктів програмних законів; розгляд та надання висновків планів та програмних законопроєктів економічного, соціального чи екологічного характеру [470].

Крім того, широка система консультативно-дорадчих установ існує при органах виконавчої влади, які традиційно є основним об'єктом лобіювання. Аналогічні структури діють в Австрії, Нідерландах; 2) публічна реєстрація лобістів. Так, у США лобісти підлягають обов'язковій реєстрації протягом 45 днів з моменту початку їхнього першого контакту з представниками влади.

Виключення із цього загального правила передбачено для лобістів, чий: а) загальні доходи з питань, пов'язаних з лобістською діяльністю, від імені конкретного клієнта (для лобістських фірм) не перевищують і не очікується, що перевищать, 5 тис. доларів; б) загальні витрати, пов'язані з лобістською діяльністю, не перевищують або не повинні перевищити 20 тис. доларів за піврічний період [502]. Більш м'який («стимулюючий») підхід практикується в Німеччині, де на лобістів покладається обов'язок реєстрації за наявності хоча б однієї з наступних умов: а) представництво інтересів здійснюється на регулярній основі; б) представництво є постійним; в) представництво здійснюється на комерційній основі; г) встановлення за останні три місяці більш ніж 50 лобістських контактів [479]. Інші представники груп інтересів, зокрема ті, щодо яких у законі передбачено виключення, можуть зареєструватися добровільно. При цьому участь у публічних слуханнях комітетів Бундестагу, а також проведення консультацій допускається лише для зареєстрованих представників; 2) розкриття фінансової інформації. Так, Закон про розкриття інформації з лобіювання 1995 р. США вимагає від лобістів надання піврічного звіту, який подається Секретареві Сенату та Секретарю Палати представників не пізніше ніж через 45 днів після закінчення відповідного періоду, що починається в перший день кожного січня та липня кожного року. Такий звіт подається по кожному клієнту лобіста окремо та, крім загальної інформації, містить також оцінку суми доходів та/або витрат клієнта, пов'язаних з лобістською діяльністю, за звітний період [502]; 3) розкриття інформації щодо державних діячів, у чиїх інтересах працює лобіст. Зокрема, законодавством Канади передбачено надання щомісячного звіту про контакти з особами, які займають федеральні посади за призначенням, в т.ч. міністрами, їх заступниками, помічниками заступників, керівниками Корони вищої ланки та політичними помічниками. Це стосується випадків, коли спілкування було: а) ініційовано особою, іншою, ніж особа, яка займає публічну посаду, з приводу законодавчої пропозиції або законопроєкту, постанови, регламенту, політики, програми, гранту, вкладу або договору; б) з ініціативи особи, яка обіймає публічну посаду, щодо гранту, контакту чи пожертвування [488].

Аналогічні вимоги, крім звітів про контакти, що відносяться до королівських контрактів, передбачені для т.зв. «штатних» лобістів, які діють у рамках організації чи корпорації; 4) забезпечення доступу громадськості до списку лобістів. Так, у Німеччині підтримка функціонування реєстру лобістів покладається на Бундестаг, який із цією метою укладає адміністративну угоду з федеральним урядом про деталі його ведення. Реєстр діє в електронній формі та підлягає оновленню не рідше одного разу на рік [479]; 5) заборона на негайний перехід колишніх публічних посадових осіб із держслужби в лобістську діяльність. Більше того, процеси глобалізації та інтернаціоналізації економічних, політичних та соціальних зв'язків зумовлюють виникнення транснаціональних груп інтересів, здатних впливати на прийняття рішень як в окремих державах, так і в міжнародних організаціях, виводячи цим лобізм у міжнародний простір.

Важливим напрямом формування та розвитку антикорупційної правової політики у зарубіжних країнах є вдосконалення правового регулювання відмивання (легалізації) коштів. Вивчення сучасного антикорупційного законодавства розвинених країн дозволяє зробити висновок, що основні законодавчі зусилля зосереджені на впровадженні ефективних механізмів протидії відмиванню злочинних грошей, які є важливим етапом у боротьбі з корупційною злочинністю. Зокрема, ФАТФ у зв'язку з цим зазначає, що корупція з більшою ймовірністю залишиться безкарною в умовах непрозорості, коли доходи від таких злочинів відмиваються, а їх зв'язок з корупційною діяльністю не може бути простежений [150]. Тим самим належна та ефективна діяльність у боротьбі з відмиванням злочинних доходів та протидія корупції взаємно доповнюють та забезпечують один одного.

Основні напрями діяльності у цій сфері нині зводяться до наступного: а) розвиток механізмів виявлення, конфіскації та повернення активів. Найбільш поширеною на сьогоднішній день є система конфіскації, заснована на обвинувальному вироку, створення якої передбачено, зокрема, ст. 31 Конвенції ООН проти корупції. Водночас, багатьма експертами та дослідниками такі заходи визнаються недостатніми для ефективної боротьби з відмиванням грошей. Це

побоювання особливо актуальне для корупційних доходів, чиї власники мають значну владу та вплив, що дозволяють їм перешкоджати кримінальному переслідуванню. З метою вирішення можливих труднощів, пов'язаних з наявністю різних імунітетів від розслідування, а також у випадках відсутності чи неможливості встановити місце знаходження суб'єкта злочину, низка законодавств передбачає застосування заходів конфіскації без винесення обвинувального вироку (*in rem*). Зокрема, Європейський суд з прав людини у справі «Раймондо проти Італії» висловив позицію, згідно з якою превентивна мета конфіскації виправдовує її негайне застосування, а конфіскація *in rem* є пропорційною, якщо має на меті, яка відповідає суспільному інтересу, наприклад, боротьба з організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків та корупцією [467]. Проте, до сьогодні питання застосування заходів конфіскації, не заснованої на засудженні, залишається неоднозначним і загалом мало опрацьованим як у профільних міжнародних документах, так і на рівні національного законодавства.

Крім цього, для повернення активів передбачаються такі механізми, як, наприклад, цивільне судочинство *in personam* (щодо встановлення правового титулу або права власності на майно, набутого внаслідок вчинення корупційних дій), використання процедур досудового врегулювання, у т.ч. шляхом запровадження грошових санкцій [150]; б) створення спеціалізованих органів фінансової розвідки, на які покладаються повноваження щодо збору та аналізу повідомлень про підозрілі операції (угоди) та іншу інформацію, що стосується відмивання грошей, предикатних злочинів (в т.ч. корупційних) та фінансування тероризму [485]. До компетенції таких органів можуть входити питання виявлення, обмеження та повернення доходів від відповідних злочинів; в) посилення правового регулювання діяльності офшорних компаній та юрисдикцій, зокрема шляхом розкриття бенефіціарних власників юридичних осіб. Так, Рекомендація 24 ФАТФ встановлює зобов'язання країн забезпечувати наявність достатньої, точної та своєчасної інформації про бенефіціарну власність та контроль юридичних осіб, яку або доступ до якої можуть оперативно отримати

компетентні органи. Особлива увага при цьому приділяється запобіганню зловживанням з боку номінальних директорів та акціонерів. Подібні заходи можуть включати: 1) пред'явлення вимог до номінальних директорів та акціонерів розкривати особу їх номінаторів компаніям та реєстраторам з включенням даної інформації до відповідного реєстру; 2) ліцензування та запис номінального статусу у реєстратора; 3) зберігання ними інформації, що ідентифікує їх номінатора, а також забезпечення доступності цієї інформації на запит компетентних органів [485]. Зазначені вимоги поширюються в т.ч. на фонди, установи, організації, товариства з обмеженою відповідальністю, трасти та інші юридичні утворення.

В умовах становлення нових «центрів сили» в рамках багатопольярного світу значний дослідницький інтерес представляє концепція формування, впровадження та практичної реалізації антикорупційної політики в країнах незахідного типу, насамперед, Азійсько-Тихоокеанського регіону, який найбільш динамічно розвивається та має численні економічні й ділові зв'язки у різних державах і регіонах. Особливої уваги заслуговує стратегія боротьби з корупцією в Китаї, яка суттєво відрізняється від аналогічної діяльності в інших країнах регіону.

Своєрідності антикорупційної політики Китаю не в останню чергу сприяє специфіка китайської корупції, зумовлена культурними та історичними особливостями розвитку країни. Так, історично китайські чиновники користувалися високою повагою, а подяка за надану послугу вважалася нормою для суспільства і не розглядалася як злочин. Водночас, у традиційному уявленні суспільства про легітимність влади втрата духовних орієнтирів (т.зв. «моральна корупція») та внутрішня деформація влади вели до втрати символічного «мандату Неба», що в історичній перспективі міцно асоціювалося з падінням династій Мін (1368–1644) та Цин (1644–1911) [487, с. 3–4].

Вже на ранніх етапах реформ, на початку 90-х, Комуністична партія Китаю ідентифікувала корупцію як одну з найістотніших загроз для себе та легітимності влади, яку ця партія уособлює. З 1982 р. відповідно до Кримінального кодексу

хабарництво визначалося як тяжкий злочин і каралося або довічним ув'язненням, або стратою. Насамперед це стосувалося великих хабарів у розмірі понад 100 тис. юанів, за які передбачається термін ув'язнення на 10 і більше років, аж до довічного; що стосується смертної кари, то вона присуджувалася за хабар або розкрадання на суму понад 1 млн доларів або за наявності «особливо серйозних обставин», які, втім, на той час на практиці враховувалися нечасто [113]. Загалом у цей період робота з системного викорінення корупції фактично не велася, залишаючись епізодичною та ізольованою, позбавленою конкретного змісту. Цікавою особливістю китайської антикорупційної політики є акцент на літературному осмисленні загального поняття «корупція», яке зрештою і послужило джерелом формування неприйняття цього явища.

Вперше про необхідність розробки більш загальних положень антикорупційної боротьби в рамках усієї держави та вдосконалення норм національного антикорупційного законодавства китайське керівництво заявило у роки правління Ху Цзіньтао. Ключова особливість підходу до викорінення корупції на цьому етапі полягає у тому, що основний акцент було зроблено на її попередженні, тобто створенні таких умов, за яких корупція та хабарництво в принципі не могли б існувати. Практична реалізація цієї настанови виявилася у здійсненні низки заходів, зокрема: постійна ротація чиновників на постах для того, щоб вони не встигали обростати корупційними зв'язками; надання громадянам можливості інформувати вищу владу та партійні наглядові органи про неправомірні дії службовців низового рівня; створення Державного управління із запобігання (протидії) корупції, до компетенції якого віднесено виявлення корупціонерів, розробку комплексів антикорупційних заходів, міжнародне співробітництво в антикорупційній сфері, а також низку процесуальних повноважень (проведення розслідувань, спостереження за підозрюваними чиновниками та їх затримання); посилення внутрішньопартійної дисципліни. У лютому 2010 р. ЦК КПК опублікував «Правила щодо збереження чесної політичної діяльності для керівників-членів КПК», в яких було визначено 52 заборони для впорядкування дій членів КПК [158, с. 38–40]. Проте проведені

точкові заходи не призвели до суттєвої зміни корупційної ситуації в країні. Навпаки, саме у цей період відзначається значне зниження авторитету КПК та виникнення загрози для легітимності її влади, однією з найнебезпечніших причин якої була у т.ч. корупція. Під час XVIII Всекитайського з'їзду КПК у листопаді 2012 р. у своїй звітній доповіді перед звільненням з посади Ху Цзіньтао назвав корупцію «важливою політичною проблемою, яка привертає до себе увагу народу. Неадекватне вирішення цієї проблеми може завдати смертельної шкоди партії і навіть занапастити її та країну».

Однак найбільшого розмаху антикорупційна кампанія набула після обрання генеральним секретарем Компартії Китаю Сі Цзіньпіна у 2012 р., коли боротьбу із корупцією було проголошено ключовим напрямом державної політики. Так, у ході 2-го пленарного засідання Центральної Комісії КПК з перевірки дисципліни 18-го скликання 22 січня 2013 р. Генеральним Секретарем було сформульовано політичну метафору, яка стала основним принципом протидії корупції в країні – «одночасно бити і тигрів, і мух», тобто виявляти та карати за корупційні злочини як високопосадовців та функціонерів вищих ешелонів влади, так і державних службовців нижньої та середньої ланки.

Одним із перших кроків у цьому напрямку стало ухвалення новим складом Політбюро ЦК КПК вже 4 грудня 2012 р. «Правил з восьми пунктів», покликаних покращити роботу держапарату та зменшити марнотратство держслужбовців. Зокрема, цими настановами наказувалося: відмовитися від формальних зустрічей; не брати участь без дозволу у комерційних заходах; писати документи простою та зрозумілою мовою; здійснювати закордонні поїздки лише за необхідності та з дозволу, скоротити кількість супроводжуючого персоналу; відмовитись від перекриття доріг для проїзду кортежів; серйозно ставитися до участі в програмах новин, з'являтися на телебаченні тільки за інформаційної необхідності; без дозволу не писати книги та статті; економити державні кошти та не виписувати собі за державний рахунок квартири, машини, путівки. Крім цього, з тією ж метою оптимізації контролю за витрачанням державних та партійних фондів під егідою Центральної Комісії КПК з перевірки дисципліни були прийняті Правила з

суворої економії фондів та боротьби з марнотратством у партійних та державних органах (18 листопада 2013 р.), Оповіщення про заборону витратити кошти з державних та громадських фондів на дорогі подарунки та їжу (21 листопада 2013 р.); Положення про державні прийоми у партійних та адміністративних органах КНР (8 грудня 2013 р.); (31 жовтня 2013 р.). Антикорупційний пакет документів, складений у цей період, включав близько 12 нормативних актів та був направлений насамперед на сектор ринку товарів класу «люкс» та надання послуг заможним клієнтам. Згодом дія цих постанов також була поширена на керівників держпідприємств та армію.

На думку Дена Чжунхуа, практична реалізація антикорупційної програми Сі Цзіньпіна знайшла відображення у чотирьох основних аспектах: 1) «відловлювання мух» – початковий етап боротьби з корупційними злочинами, ціллю якого є відносно низькі за рангом чиновники. Він реалізується, як правило, шляхом проведення дізнання відповідними органами партії та збору фактів шляхом надсилання спеціальних інспекторів дисциплінарних комісій різних рівнів [158, с. 43]. Характерною рисою таких кампаній, в т.ч. ініційованих Центральною Комісією з перевірки дисципліни, є їх непублічність; 2) «полювання на тигра» – переслідування та покарання високопоставлених корупціонерів. Завдяки даним, зібраним на локальному рівні, коло проведення антикорупційного розслідування звужується від периферії до центру. Тим самим довкола потенційного «тигра» зводиться «клітка» з фактів, свідчень та показань, які не дають йому можливості вирватися із «пастки». Вже в 2014 р. такого роду розслідування давали своєрідний «ефект доміно», який у Китаї названо «корупцією обвального типу», коли розслідування однієї справи відкривало перспективу розкриття кількох нових [158, с. 43]. Подібний підхід має не лише тактичну (розслідування конкретних корупційних злочинів), а й стратегічну цінність, яка полягає в тому, що розкриваються цілі корупційні мережі та розриваються ланцюжки, які пов'язують корупціонерів на різних рівнях; 3) «полювання на лис» – боротьба з корупціонерами за кордоном та переміщенням легалізованих від корупції доходів. З цією метою Китай активно

використовував міжнародні механізми, передбачені, зокрема, Конвенцією ООН проти корупції, а також Інтерпол, щоб домогтися видачі корумпованих чиновників і повернення злочинних доходів; 4) боротьба із «голими чиновниками», тобто держслужбовцями, які відправляють на постійне місце проживання за кордон своїх родичів та виводять капітали із країни. З цією метою китайська влада ініціювала прийняття нових правил, згідно з якими: 1) такі чиновники позбавляються можливості просуватися по службі; 2) вони не можуть обіймати посади в таких сферах державної служби, як оборона, дипломатія, національна безпека, за умови, що їхні сім'ї не відмовилися від паспортів чи документів, які б підтверджували право на постійне проживання за кордоном [509, с. 21–22].

Цікавою особливістю нинішньої антикорупційної кампанії у Китаї стала вперше проголошена на політичному рівні боротьба проти корупції, пов'язаної з етичними проблемами в особистому житті. Зокрема, Генсек Сі Цзіньпін неодноразово висловлювався про неприпустимість терпимого ставлення до членів партії, які не дотримуються норм моралі. У китайській суспільній свідомості існує впевненість, що отримання значних доходів, особливо злочинним шляхом, зазвичай супроводжується моральним розкладанням – наявністю коханок, дорогих транспортних засобів, шикарно обставлених кабінетів. Практика розслідування корупційних злочинів високопосадовців підтверджує обґрунтованість таких припущень. Так, китайські ЗМІ стверджують, що абсолютна більшість викритих корупціонерів утримували одну чи кілька коханок. Наприклад, засуджений у 2013 р. до страти за корупцію колишній міністр транспорту Лю Чжицзюнь утримував близько 20 коханок [158, с. 45]. Таким чином, для державних службовців у КНР формується «період високого ризику», коли аморальна поведінка все серйозніше позначатиметься на їхній кар'єрі, що, на думку китайських експертів, серед іншого дозволить суттєво знизити корупційні ризики.

Таким чином, дослідження досвіду реалізації антикорупційної правової політики та ефективних антикорупційних практик сучасних зарубіжних країн

(Велика Британія, Данія, Нідерланди) свідчить, що антикорупційна правова політика охоплює широку нормативно-правову базу, організацію спеціалізованих органів боротьби з корупцією, розширення змісту та сфери використання антикорупційних заборон, обмежень та зобов'язань (насамперед, публічної сфери), криміналізацію корупції та злочинних діянь, пов'язаних з нею, удосконалення правового регулювання фінансування діяльності політичних партій та правового регулювання легалізації коштів. Досвід низки країн, які досягли успіхів з сфері протидії корупції свідчить, про те, що вони використовують як власну практику, так і впроваджують кращі зразки інших країн, а сам процес вдосконалення боротьби з корупцією постійно перебуває у динаміці та втілюється у антикорупційній правовій політиці.

У контексті запозичення ефективних антикорупційних правових політик та позитивних практик заслуговує на увагу досвід низки, а саме - Нідерландів щодо виявлення потенційних корупціогенних сфер у взаємодії між державою та громадянином; Німеччини, Латвії та Болгарії, зокрема у аспекті декларування доходів та їх витрат серед високопосадовців, а також їх моніторинг з боку правоохоронних органів; Румунії та Словенії щодо впровадження програми захисту свідків; Литви, зокрема в аспекті реалізації політики профілактики хабарництва; досвід практично всіх країн щодо правової освіти правого виховання, стимулювання й активізації діяльності інститутів громадянського суспільства у напрямі запобігання й протидії корупції. Дослідження зарубіжного досвіду антикорупційної правової політики свідчить про відсутність прямого причинно-наслідкового зв'язку між наявністю профільного закону та відсутністю корупції в країні, за умови наявності антикорупційних норм у низці інших законів (насамперед, кримінальному, законодавстві про цивільних службовців, муніципальні органи влади, державні закупівлі, бухгалтерський облік, державну допомогу, поліцію, компанії, фінансову розвідку, а також у Конституції), яке здатне встановлювати чіткі бар'єри поширення корупції в країні. Водночас, такий підхід, більшою мірою, притаманний країнам з усталеними традиціями антикорупційної політики (Австрія, Фінляндія, Японія, Австралія).

3.2. Напрями й засоби оптимізації формування антикорупційної правової політики в Україні в умовах євроінтеграції

Однією з ключових вимог в контексті реалізації стратегії європейського вектору розвитку України є подолання корупції. Водночас, поширення корупції у всіх сферах суспільства залишається однією із найбільш загрозливих для сталого розвитку України упродовж останніх десятиліть. Попри важливі кроки у напрямі запобігання і протидії корупції, насамперед, створення антикорупційних органів, ухвалення антикорупційного законодавства, значні зусилля організаційного, правового, фінансового характеру, слід констатувати, що викорінити це загрозливе для країни явище не вдалося.

В умовах воєнного стану проблеми, спричинені корупцією, детермінують такі наслідки, які здатні істотно вплинути не лише на функціонування української держави, а й на відновлення територіальної цілісності й суверенітету країни. Втрата довіри з боку міжнародних партнерів до діяльності органів державної влади, правомірного використання наданої країні допомоги через поширення корупції має прямі втрати щодо надання військової, фінансової, матеріальної допомоги для України. В умовах воєнного стану, загострення глобальних і регіональних викликів і загроз, з'явилися нові форми і прояви корупції у різних сферах. Зазначене вимагає осмислення та пошуку своєчасних і дієвих засобів протидії корупції, насамперед, у сфері національної безпеки [242], у т.ч. військовій [47], кібербезпеки [480], енергетичній та ін.

Згідно даних Індексу сприйняття корупції-2023 [123] Україна серед 180 країн отримала 36 зі 100 балів, додавши 3 бали та посіла 104 позицію поміж 180 країн. Слід зауважити, що за останні 10 років Україна покращила свої позиції та додала 11 балів, і це є найбільшим приростом серед країн, які мають статус кандидата до ЄС. На думку експертів Transparency International Ukraine покращенню результатів сприяли: ухвалення та реалізація Антикорупційної стратегії та Державної антикорупційної програми (ДАП); активізація затримань і

розслідувань у топкорупційних справах; проведення більшості закупівель у Prozorro [124].

Нажаль, за підсумками 2024 р. Україна погіршила свої показники та має 35 балів зі 100 згідно даних Індексу сприйняття корупції-2024 і перемістилася зі 104 на 105 місце. Серед пострадянських держав найкращі показники має Молдова, яка залишається на 76 місці та має 43 бали. Загальна тенденція свідчить про погіршення результатів у цілої низки держав, зокрема по 1 балу втратили Польща (53 бали і 53 місце), Угорщина (41 бал і 82 місце), Словаччина втратила 5 балів (49 балів і 59 місце) [125]. Таким чином, Україна посідає 105 позицію серед 180 країн, що свідчить про наявність суттєвих проблеми у сфері протидії корупції та вимагає нових підходів до її вирішення. Зasadничим підґрунтям у подоланні корупції в Україні є виважена антикорупційна правова політика та її ефективна реалізація.

Варто зауважити, що формування та реалізація антикорупційної правової політики в Україні упродовж останніх десяти років тісно пов'язані з виконанням взятих на себе зобов'язань у межах Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [414] та інших, пов'язаних із нею правових актів. Так, за період з 2014 р. і до початку 2022 р. Україна виконала Угоду про асоціацію на 63%: частково імплементувала право ЄС згідно з Угодою про асоціацію, здійснила низку євроінтеграційних змін майже у всіх сферах суспільнополітичного та економічного життя, приєдналась до низки ключових програм ЄС у різних сферах, активізувала участь у макрорегіональних стратегіях і транскордонних програмах ЄС [39].

Навіть в умовах широкомасштабного вторгнення, Україні вдалося досягти значного прогресу у виконанні взятих зобов'язань у межах Угоди про асоціацію. Так, у 2023 р. прогрес виконання завдань в рамках Угоди про асоціацію вже становив 88%. При цьому, Кабінетом Міністрів України виконано 86% завдань. Загальний прогрес за 2014–2023 рр.: Кабінет Міністрів України – 75% заходів виконано. Верховна Рада України – 64% заходів виконано. Інші органи державної

влади – 62% заходів виконано. Загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію за 2014-2024 рр. збільшився з 72% в 2022 р. до 77% в 2023 р., тобто на 5%. Серед виконаних рекомендацій, частина охоплює сфери, які прямо стосуються запобігання й протидії корупції, або значною мірою пов'язані з корупційними ризиками. Йдеться, насамперед, про виконання семи рекомендацій Європейської Комісії від 17 червня 2022 р., які стосувалися реформи головних органів судового управління, зміни правил надання аудіовізуальних медіа-послуг, реформи Конституційного Суду України, протидії і запобігання корупції, боротьби з шахрайством і відмиванням грошей, впровадження антиолігархічного законодавства. Україні, станом на кінець 2023 р., вдалося виконати 77 % від загального обсягу зобов'язань за цією Угодою, зокрема у сфері секторальної інтеграції України з ЄС, у тому числі у галузях енергетики, цифровізації, економіки, митної справи, юстиції, свободи та безпеки. Цілком закономірно, що. Європейська Комісія 22 червня 2023 р. високо оцінила зусилля України, відзначила прогрес і високу динаміку впровадження євроінтеграційних реформ у безпрецедентно важких умовах військового стану [114, с. 3]. Результатом успішного виконання рекомендацій стало ухвалення визначального історичного рішення про відкриття переговорів про вступ із Україною 14 грудня 2023 р. під час саміту Європейської Ради. Водночас, подальша боротьба з корупцією залишається однією з основних для України як в контексті європейської інтеграції, так і в контексті сталого розвитку.

Ефективна антикорупційна стратегія та антикорупційна правова політика як її складова є засадничим підґрунтям вирішення проблем запобігання й протидії корупції та важливим складником розвитку правової системи України. Водночас, аналіз сучасного стану антикорупційної правової політики України та її реалізації в умовах євроінтеграції свідчить про її недостатню ефективність та наявність системних проблем, а саме:

- 1) на нормативному рівні – проблеми формування та нормативного закріплення антикорупційної правової політики, у т.ч. з урахуванням проблем,

спричинених повномасштабним вторгненням країни-агресора та запровадженням правового режиму воєнного стану;

2) на інституційному рівні – проблеми функціонування антикорупційних органів, їх незалежності та повноважень; проблеми з призначенням керівників антикорупційних органів; проблеми єдності судової практики у справах, пов'язаних з корупційними правопорушеннями;

3) на рівні реалізації антикорупційної правової політики – проблеми фінансування та ресурсного забезпечення антикорупційних заходів (у зв'язку зі спрямуванням державних ресурсів на безпеку й оборону); опір з боку впливових політичних та бізнесових груп; зростання корупційних ризиків у сфері оборонних контрактів, гуманітарної допомоги, державних закупівель; проблеми притягнення до юридичної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень.

Зупинимося більш ґрунтовно на зазначених вище проблемах.

Нормативний рівень. Вітчизняний досвід свідчить, що розробка, обґрунтування й затвердження антикорупційної політики відзначається несистемним характером та порушенням чітких термінів. Так, після завершення терміну дії Антикорупційної стратегії на 2014-2017 рр. [335] наступна Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки була затверджена лише 20 червня 2022 р. Слід визнати, що боротьба з корупцією в цей період продовжувалася, головним чином шляхом реалізації окремих заходів та політики, ухвалених державними антикорупційними органами, насамперед, такими як НАБУ, НАЗК, САП та Вищий антикорупційний суд. Ухвалення Верховною Радою нового проекту Антикорупційної стратегії затягнулося на період з 2020 р. до червня 2022 р., коли було офіційно прийнято Антикорупційну стратегію на 2021–2025 рр., а 4 березня 2023 р. на виконання Антикорупційної стратегії була прийнята Державна антикорупційна програма на 2023-2025 рр. [79], яка деталізує її реалізацію. Слід зауважити, що Антикорупційна стратегія на 2021-2025 рр. є нормативним актом стратегічного характеру, який визначає принципи, напрями запобігання й протидії корупції, вона затверджується Законом України. На відміну від Стратегії, Державна антикорупційна програма на 2023-2025 рр.

визначає конкретні заходи, терміни виконання, відповідальні органи, показники ефективності антикорупційної діяльності та затверджується Постановою Кабінету Міністрів України. Відсутність упродовж певного терміну антикорупційної стратегії негативно впливає на антикорупційну діяльність у цілому, спричиняє неузгодженість, суперечливість, розбалансованість та знижує рівень антикорупційних заходів.

Варто зауважити, що вже на етапі формування антикорупційної політики досить часто простежується брак науковості, з урахуванням того, що значний масив антикорупційних стратегій і політики в цілому складають емпіричні положення, які вимагають не лише практичної, а й теоретичної розробки. Саме тому суттєвою вимогою до них має стати їхня наукова обґрунтованість, яка передбачає аналітичну оцінку та прогнозування як кримінологічної ситуації, в т.ч. корупційної, так і суміжних галузей економіки, політики, фінансів, програмування та планування на основі отриманих концептуальних положень. Досягнення цієї мети можливе шляхом залучення до проведення антикорупційного моніторингу широкого кола експертів (від учених, громадських активістів, міжнародних партнерів, усіх зацікавлених громадян, інститутів громадянського суспільства до відповідних суб'єктів антикорупційної політики), шляхом обговорення, консультування, он-лайн обговорень, розширення співпраці вчених у сфері права, державного управління, економіки, фінансів, політології, психології, обмін знаннями та досвідом у процесі розробки антикорупційних заходів і політик. Ключовою проблемою, яка виникає ще на етапі її теоретичного обґрунтування та прийняття, є відсутність чіткого стратегічного, консолідованого бачення та сутнісного розуміння процесів корупції та, як наслідок, цілей, завдань та базових елементів протидії їй. Вирішення проблем у сфері запобігання й протидії корупції неможливе без системних, скоординованих, консолідованих дій усіх суб'єктів державного й суспільного механізму, об'єднаних єдиною антикорупційною стратегією.

До цієї групи слід віднести також недосконалість системи критеріїв оцінки ефективності антикорупційної правової політики, оскільки практика показує, що

на сьогодні найбільш поширеними способами оцінки результативності боротьби з корупцією залишаються кількісний облік корупційних злочинів, у т.ч. кількість складених протоколів про корупцію, а також розмір збитків, заподіяних такими діями. Проте, сумнівним є обмежувати оцінку ефективності антикорупційної політики виключно кількістю розкритих і доведених до суду кримінальних проваджень, гучними справами за участю високопосадовців, які відображають лише один зріз діяльності з протидії корупції. Особливого значення набуває розвиток системи загального моніторингу стану та рівня корупції в державі, причин та умов, що сприяють її поширенню, змін через супутні фактори, наслідки, а також заходи профілактики.

Європейська спрямованість політичного й правового розвитку України безпосередньо впливає на антикорупційну правову політику в Україні як на рівні її формування, так і на рівні реалізації, адже корупція розглядається як головна проблема для громадян ЄС, яка коштує економіці ЄС щонайменше 120 млрд. євро щороку [490]. Першочергову роль відіграють антикорупційна політика ЄС, правові акти у сфері запобігання й протидії корупції та діяльність окремих інституцій. Як відомо, на комунітарному рівні ЄС діє два спеціалізованих органи з протидії корупції – це Європейський офіс боротьби з шахрайством (OLAF) і 2020 р. Європейським Парламентом було створено Підкомітет з питань оподаткування (FISC) для надання допомоги Комітету з економічних і валютних питань (ECON), діяльність якого спрямовувалася на посилення заходів щодо боротьби з податковим шахрайством, насамперед ухиленням від сплати податків, що відповідало суспільним запитам. На увагу заслуговує і Директива про заморожування та конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом, 5-та Директива про боротьбу з відмиванням грошей, Директиви про державні закупівлі, Директива про використання фінансової інформації для боротьби з певними кримінальними правопорушеннями [469, с. 13].

На думку сучасних учених існує низка головних викликів політиці ЄС у сфері запобігання та протидії корупції, а саме: критерії замірів рівня корумпованості суспільства, насамперед органів державної влади, в ЄС; власне

проблема запобігання корупції, тобто ефективність системи превентивних заходів щодо її виникнення; забезпечення ефективної кримінально-правової реакції на корупцію; визначення секторів державної політики, що є найбільш вразливими щодо корупційних ризиків; протидія незаконним практикам у ході державних закупівель; вияви дрібної корупції в системі охорони здоров'я; фаворитизм і занадто тісні зв'язки між бізнесом та політикою [364, с. 36–41].

Водночас з огляду на комплексний характер корупції, її загрозливі наслідки для функціонування ЄС, у 2021 р. «Європейський Парламент запропонував Європейській Комісії ініціювати пропозицію віднести корупційні діяння до порушень, які можуть призвести до застосування обмежувальних заходів в рамках міжнародних санкцій ЄС щодо дотримання прав людини. На початку 2022 р. Європарламент закликав ЄС до формування та реалізації глобальної стратегії протидії корупції. Президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн анонсувала план заходів щодо оновлення нормативної бази ЄС в антикорупційній сфері, що ознаменувало початок нового, сучасного етапу антикорупційної політики об'єднання» [157, с. 74]. На думку С. Книша, нинішній п'ятий етап розвитку антикорупційної політики ЄС розпочався з представлення Комунікації Європейської Комісії від 3 травня 2023 р. щодо боротьби з корупцією в ЄС і в усьому світі.

Антикорупційні пропозиції Європейської Комісії як проєкт нової Директиви про протидію корупції в ЄС передбачають, зокрема: підвищення обізнаності про корупцію за допомогою інформаційних кампаній, досліджень та освітніх програм для зменшення корупційних ризиків і правопорушень; стандартизацію визначень кримінальних правопорушень, які переслідуються як корупційні, щоб включити до них не лише хабарництво, а й незаконне привласнення, зловживання впливом, зловживання службовим становищем, перешкоджання здійсненню правосуддя та незаконне збагачення, пов'язане з корупційними злочинами; визнання усіх злочинів, передбачених Конвенцією ООН проти корупції, корупційними злочинами; більш жорстка кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення, гармонізація покарань, створення спеціального режиму санкцій

у рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП), спрямованих на боротьбу з глобальною корупцією у великих розмірах; посилення взаємодії правоохоронних органів, органів державної влади, фахівців-практиків, громадянське суспільство та інші зацікавлені сторони з метою створення антикорупційної мережі Європейського Союзу; вимоги до держав-членів запровадити ефективні правила доступу громадськості до відповідної інформації, управління конфліктами інтересів у державному секторі, перевірки активів державних службовців та регулювання взаємодії між приватним і державним секторами; забезпечення достатніх ресурсів і підготовки кадрів для органів, відповідальних за запобігання та боротьбу з корупцією; чітко визначені правила етики, доброчесності та прозорості, неухильне дотримання яких є запорукою нульової толерантності інституцій ЄС до корупції; зобов'язання держав-членів забезпечити можливість швидкого зняття привілеїв та імунітету під час розслідування корупції за допомогою законодавчо встановленого, ефективного і прозорого процесу; запровадження базових правил щодо строків давності для забезпечення достатнього часу для притягнення до відповідальності за корупційні злочини [468]. Зазначений документ відображає глобальне бачення антикорупційної політики ЄС, що є результатом накопиченого позитивного досвіду у цій сфері, спрямовує на виконання зобов'язань у виконанні Конвенції ООН проти корупції, функціонування правової системи ЄС в умовах загострення глобальних і регіональних викликів і загроз.

Таким чином, попри відсутність окремого нормативного антикорупційного правового акта, у ЄС напрацьована значна нормативна база та чіткі принципи й підходи до боротьби з корупцією. Для сучасної антикорупційної політики ЄС притаманне поєднання превентивних і каральних заходів. При цьому, превентивні заходи ґрунтуються на поліцейській і судовій співпраці, підтримці впровадження антикорупційних стратегій держав-членів. Зазначені виклики та рекомендації, що містяться в Директиві про протидію корупції в ЄС слід враховувати у формуванні антикорупційної правової політики в Україні.

Досягнення концептуальної єдності антикорупційної політики, на наш погляд, можливе шляхом:

а) аналізу стану корупції, корупційних факторів та ризиків – тактика та особливо стратегія боротьби з корупцією має визначатися з урахуванням реальних соціально-економічних, політичних умов, стану суспільної, в т.ч. правової, свідомості, правоохоронної системи, кримінологічної ситуації. Такий аналіз має здійснюватися фахівцями з економічних питань, правоохоронними органами, в першу чергу спеціалізованими (НАБУ, САП, Вищий антикорупційний суд), профільними науковцями, кримінологами, спеціалістами фінансового сектору. У подальшому отримані результати потребують ретельного вивчення та публічного обговорення [180];

б) розробки взаємопов'язаних програм протидії та боротьби з корупцією на державному та регіональному рівні, налагодження між ними належної координації. Подібні програми повинні розглядатися не як конкуруючі чи дублюючі одна одну, а як взаємодоповнюючі;

в) забезпечення одноманітного підходу до розуміння та інтерпретації міжнародно-правових приписів та антикорупційних стандартів як органами національних держав, так і міжнародними організаціями. Множинність міжнародних нормативно-правових актів у сфері боротьби з корупцією, розбіжність правових приписів, що містяться в них, призводять до розбалансованості державної антикорупційної політики, що спирається на відповідні міжнародні стандарти, і створюють перешкоди для співпраці з іншими державами у питаннях протидії подібним діям. Що стосується міжнародних, у т.ч. профільних, організацій, то їх широка і нерідко невиправдана дискреція у тлумаченні положень антикорупційних конвенцій може обмежувати права держав-учасниць і навіть дезавуювати їхні зусилля у протидії та боротьбі з корупцією. Виходячи з цього, доцільним є вироблення спільних методичних рекомендацій щодо тлумачення міжнародно-правових норм у цій сфері, встановлення критеріїв пріоритетності застосування конвенцій, що містять відповідні норми, а також

упорядкування нормотворчої діяльності органів публічної влади відповідно до цих критеріїв;

г) урахування історичного досвіду розвитку правової та політичної системи держави, законодавства та процесу, а також ментальних особливостей суспільства. Саме ця частина антикорупційних стратегій на сьогоднішній день залишається найбільш недооціненою. Як показує практика, основна увага при розробці антикорупційних програм приділяється нормативним, інституційним та організаційним аспектам, які, проте, не здатні ефективно функціонувати за відсутності морально-психологічної, ідеологічної та історичної бази.

Наступність антикорупційної політики, яку слід розуміти як теоретичне осмислення та практичне використання суспільного та індивідуального історичного досвіду боротьби з корупційними проявами, сприяє її теоретичній та практичній обґрунтованості, логічності, встановленню необхідних причинно-наслідкових та часових зв'язків, які є ключовою ознакою її системності. Щодо суспільного менталітету, то звернення до нього обумовлюється соціальним характером явища корупції, яке нерозривно пов'язане як зі станом суспільної моралі в цілому, так і з морально-психологічними характеристиками окремої особистості. Так, важливими чинниками формування кримінальної мотивації корупційної злочинності виступають соціально-психологічна обстановка (визнання корупції нормальним явищем), ієрархія цінностей у суб'єктів (пріоритет матеріального над духовним), негативні психічні риси (заздрість, жадібність, скупість, честолюбство). Зазначене значною мірою зумовлює толерантність до «побутової корупції», а саме – хабарі, неофіційні платежі та ін., що істотно впливає на рівень і характер корупції в конкретному суспільстві. Слід констатувати, що без зазначених чинників формування ефективної антикорупційної політики є неможливим.

У межах реалізації Антикорупційної стратегії на 2021–2025 рр. та Державної антикорупційної програми на 2023–2025 рр. важливим кроком на нормативному рівні стало ухвалення: Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний

відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України» [326]; Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом» [329]; постанови Кабінету Міністрів України № 602 «Про затвердження Порядку формування переліку іноземних фондових бірж (регульованих ринків), на які розповсюджуються вимоги щодо розкриття інформації про кінцевих бенефіціарних власників» [339]; постанови Кабінету Міністрів України № 662 «Про затвердження Порядку здійснення нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснюють Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, Міністерство цифрової трансформації» [338] та ін. На особливу увагу заслуговує Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо мінімізації потенційного олігархічного впливу на політичні партії, удосконалення механізмів державного фінансування та державного контролю за діяльністю політичних партій» (№ 3337-IX), який зокрема відновлює державний контроль з боку НАЗК за дотриманням встановлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій, законним та цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності, своєчасністю подання звітів партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру [325].

Водночас, на часі залишаються питання щодо необхідності ухвалення закону про комплексну реформу Агентства з розшуку та менеджменту активів (АРМА) (проект Закону №12374) [341]; внесення законодавчих змін, які дозволять САП керувати запитами про екстрадицію та взаємну правову допомогу і раціоналізувати наслідки закінчення строку досудового розслідування («поправки Лозового»); необхідності розмежування повноважень між

Рахунковою палатою і Держаудитслужбою; продовження процесу гармонізації українського законодавства про публічні закупівлі із законодавством ЄС.

На інституційному рівні у реалізації Антикорупційної стратегії та антикорупційної правової політики простежується проблеми функціонування антикорупційних органів, реалізації повноважень, конфліктність і неузгодженість в діях органів публічної влади. Зазначені проблеми спричиняють фрагментацію, дублювання та конкуренцію повноважень, міжвідомчі суперечки та конфлікти, невизначеність спеціалізації, відсутність або непослідовність взаємозв'язків між різними органами антикорупційної вертикалі, відсутність належної координації. Мова йде також про діяльність органів виконавчої влади, у т.ч. правоохоронних, які безпосередньо відповідають за застосування правових норм на практиці, яке нерідко характеризується відсутністю тактичної та стратегічної координації, непослідовністю та суперечливістю, що призводить до якісного зниження рівня ефективності правозастосовної практики.

Наслідком наявності низки проблем на інституційному рівні стали, зокрема, рекомендації Європейської Комісії про необхідність ухвалення законопроекту про збільшення штатної чисельності НАБУ та виключення із закону про запобігання корупції положень, які обмежують повноваження НАЗК щодо здійснення перевірок. На виконання зазначених рекомендацій було прийнято Закон України № 3502-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» щодо посилення інституційної спроможності Національного антикорупційного бюро України» [328], яким передбачено збільшення граничної чисельності штату НАБУ з 700 до 1000 осіб, зокрема, збільшення кількості осіб начальницького складу з 500 до 750 осіб. 12 жовтня 2023 р. набрав чинності Закон України № 3384-IX «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» [322], яким відновлено декларування активів та функції НАЗК щодо їх перевірки, зокрема механізми фінансового контролю. Також Законом України від 8 грудня 2023 р. № 3503-IX «Про внесення змін до Закону України «Про

запобігання корупції» [327] щодо приведення окремих положень у відповідність до висновків Європейської Комісії щодо України» закріплено нові положення безпосередньо на виконання рекомендацій Європейської Комісії, зокрема: «повна перевірка декларації проводиться в частині об'єктів декларування, не охоплених повною перевіркою декларацій відповідного суб'єкта декларування за попередні періоди, крім випадків, коли НАЗК отримало нову інформацію про об'єкт, який перевірявся, або коли наявні нові джерела інформації, що не були відомі чи не були доступні НАЗК під час проведення попередньої повної перевірки» [327].

Поряд із зазначеним, вирішена низка й інших проблем на інституційному рівні, зокрема, у 2023 р. розблоковано роботу ключового органу з формування суддівського корпусу, оскільки Рада Правосуддя призначила 16 членів ВККС, а на організаційному засіданні ВККС було обрано Голову, заступника та секретарів палат ВККС. Важливу роль у вирішенні проблем на інституційному рівні відіграють міжнародні партнери та експерти. Зокрема, у 2023 р. Європейська Комісія та Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) надали спільні пропозиції щодо двох кандидатур до складу Дорадчої групи експертів (ДГЕ) та двох кандидатур заступника члена ДГЕ, 29 вересня 2023 р. Венеційська комісія подала кандидатуру до складу ДГЕ та кандидатуру заступника члена ДГЕ; розпорядженням Кабінету Міністрів України призначено осіб до першого складу ДГЕ та обрано їх заступників щодо оцінювання кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України [114, с. 8–9].

Серед низки проблем на інституційному рівні на увагу заслуговує і діяльність законодавчого органу, який є відповідальним за їх теоретичне та нормотворче опрацювання, формування основних принципів антикорупційної політики, механізму її втілення у правозастосуванні, встановлення тактичних та стратегічних завдань її реалізації. Водночас, постійні зміни в антикорупційному законодавстві свідчать, з одного боку, про його вдосконалення, динамічність, приведення у відповідність до європейських стандартів, а з іншого – про недостатність опрацювання на початковому етапі проєктування, що перешкоджає стабільності, послідовності та виваженості правового регулювання відповідних

відносин. Крайньою формою таких проблем є міжінституційні конфлікти між законодавчою, виконавчою та судовою владою, що здатне паралізувати роботу антикорупційної вертикалі. Непослідовність правотворчої та законодавчої діяльності, невизначеність правових норм, наявність у них внутрішніх протиріч і колізій не тільки ускладнюють їхнє практичне застосування та залишають простір для маніпуляцій та корпоративного лобізму, зрештою - підривають весь правовий механізм протидії корупції та істотно знижують ефективність антикорупційної правової політики.

Слід зауважити, що наявність проблем на інституційному рівні вкрай негативно впливає на ефективність реалізації антикорупційної стратегії та антикорупційної правової політики, здатне спричинити дисбаланс і розбалансованість правової системи України, унеможлиблює реалізацію правовою системою покладених на неї функцій належним чином. Як слушно зазначає Л. Удовика, «існує кілька причин виникнення дисфункцій вітчизняної правової системи, серед них, зокрема: унаслідок своєрідної конкуренції між антикорупційними органами; унаслідок перерозподілу функцій між антикорупційними органами, інститутами, які з часом змінюються; у той період, коли цей перерозподіл відбувається, дисфункцію може відчувати як один, так і інший орган; унаслідок невиконання чи неналежного виконання антикорупційними органами покладених на них функцій; унаслідок надмірної концентрації певних функцій антикорупційним органом. Дисфункційність антикорупційних органів має різні ступені, які віддзеркалюють глибину їхньої кризи. Досягнення правовим інститутом певної критичної межі дисфункційності спричиняє його деінституціоналізацію, яка, у свою чергу, здатна спричинити деінституціоналізацію всієї правової системи» [416, с. 186]. Також дослідниця акцентує увагу на прикладі такої ситуації: «найбільш зловоденним прикладом деінституціоналізації став конфлікт НАБУ і САП. Поряд із дисфункційністю вітчизняної правової системи простежується її розбалансованість. Якщо збалансована модель правової системи забезпечує нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини, консолідацію держави й громадянського

суспільства, досягнення мети й завдань (зокрема подолання корупції), то розбалансована правова система, навпаки, не спроможна здійснювати належного нормативно-організаційного впливу, забезпечувати ефективне запобігання й протидію корупції» [416, с. 186].

Варто зауважити, що результативність реалізації антикорупційної правової політики безпосередньо залежить від професіоналізму кадрів, які є основним суб'єктом та ланкою реалізації абстрактних правових розпоряджень на практиці. Відсутність компетентних виконавців у сфері державного управління часто стає критичною вадою, що перешкоджає ефективному функціонуванню антикорупційної моделі [53]. При цьому важливою кваліфікаційною рисою кадрового складу є не лише власне їх максимальна свобода від корупційних відносин та ризиків, а й здатність брати активну участь у протидії корупції на всіх рівнях та у всіх її проявах [88, с. 78–79]. У контексті зазначеного на увагу заслуговують результати опитування населення та бізнесу (2023 р.), які свідчать, що більшість респондентів експертного опитування оцінили діяльність антикорупційних органів (ВАКС, НАБУ, НАЗК та САП) в Україні як незалежну та ефективну. На їхню думку, тенденції, що розвиваються в Україні, дають змогу припустити очікування зниження рівня корупції (54%) [295].

У контексті зазначеного важливу роль відіграє систематичне підвищення рівня знань та поінформованості суб'єктів реалізації антикорупційної політики, єдність у тлумаченні антикорупційних правових стандартів. Антикорупційна підготовка державних та муніципальних службовців і, ширше, антикорупційна освіта загалом має стати складовою більш всеосяжного процесу правової освіти та активізації суспільного антикорупційного потенціалу.

3) на рівні реалізації антикорупційної правової політики – проблеми фінансування та ресурсного забезпечення антикорупційних заходів (у зв'язку зі спрямуванням державних ресурсів на безпеку й оборону); опір з боку впливових політичних та бізнесових груп; зростання корупційних ризиків у сфері оборонних контрактів, гуманітарної допомоги, державних закупівель; проблеми притягнення до юридичної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням країни-агресора, основні фінансові, матеріальні та інші ресурси спрямовуються на безпеку й оборону. Сучасні науковці цілком слушно звертають увагу на недостатню інституційну спроможність антикорупційних органів, які часто «стикаються з обмеженими фінансовими ресурсами, недостатньою кількістю кваліфікованого персоналу та відсутністю необхідного обладнання для виконання своїх завдань. Це призводить до повільного реагування на корупційні правопорушення та неможливості забезпечити ефективний контроль за діяльністю посадових осіб. Публічні закупівлі, державні витрати та управління ресурсами є сферами, де корупційні схеми процвітають через брак чітких механізмів контролю. Не менш важливим є також міжнародний контекст. У сучасному глобалізованому світі країни часто стикаються з викликами, пов'язаними з фінансовими потоками, які важко контролювати. Взаємодія з міжнародними структурами, таких як МВФ та Світовий банк, може призвести до тиску на національні інститути, але в той же час вимагає активізації антикорупційних зусиль [367, с. 88].

До зазначеної групи проблем слід віднести зростання корупційних ризиків у сфері оборонних контрактів, гуманітарної допомоги, державних закупівель. Так, за оцінками представників експертного антикорупційного сектору, до ТОП-10 сфер у 2023 р. із найвищим рівнем поширеності корупції увійшли такі галузі: 1) митниця (для суб'єктів господарювання) – 4,23; 2) військова сфера (використання та розпорядження нерухомим майном і землями, паливно-мастильними матеріалами, питання призову, просування військовослужбовців по службі, забезпечення їх житлом) – 4,16; 3) публічні закупівлі робіт і послуг з будівництва, ремонту та утримання автодоріг – 4,15; 4) архітектурно-будівельний контроль – 4,06; 5) надання дозволів та видобування корисних копалин – 4,05; 6) лісове господарство – 4,04; 7) публічні закупівлі для потреб оборони і національної безпеки, модернізація військової техніки, торгівля зброєю – 4,04; 8) судова система (у т.ч., виконання судових рішень) – 4,02; 9) земельні відносини, землеустрій – 4; 10) публічні закупівлі робіт і послуг з реалізації інших великих інфраструктурних проєктів – 3,94 [295].

Варто зауважити, що низка проблем у сфері реалізації антикорупційної політики пов'язана з опором із боку впливових політичних та бізнесових груп у реалізації антикорупційних заходів. Саме тому, однією із рекомендацій Європейської Комісії стало впровадження антиолігархічного законодавства з метою обмеження надмірного впливу олігархів на економічне, політичне та суспільне життя. На виконання зазначеної рекомендації в Україні здійснено низку важливих заходів та прийнято низку правових актів, насамперед, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України» [323], яким передбачено підвищення ефективності системи розвитку та захисту економічної конкуренції, удосконалення державної політики у сфері захисту економічної конкуренції, посилення інституційної спроможності Антимонопольного комітету України. З метою відновлення державного контролю НАЗК за дотриманням встановлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій, законним та цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з державного бюджету прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо мінімізації потенційного олігархічного впливу на політичні партії, удосконалення механізмів державного фінансування та державного контролю за діяльністю політичних партій» [325].

Суттєву роль у формуванні та ефективній реалізації антикорупційної правової політики в Україні відіграє громадянське суспільство та сприйняття корупції суспільством, його здатність протистояти корупційним ризикам. Індикатори ефективності державної антикорупційної політики свідчать, що протягом 2017–2022 рр. спостерігалось поступове зростання частки населення, яка негативно ставиться до корупційних проявів (з 43,3% у 2017 р. до 57,4% у 2022 р.). У 2023–2024 рр. показник стабілізувався на рівні 56–58%, значення у 2024 р. становить 57,9%. Частка антикорупційно налаштованого бізнесу також стабілізувалася у 2023–2024 рр. після зростання у 2022 р. і зараз становить 58,8%. Частка громадян, готових повідомляти про факти корупційних проявів, значуще

зросла в аудиторії населення до рівня 12,3% (проти 10,2% у 2023 р.). У бізнес-середовищі спостерігається зворотна негативна тенденція: після зростання з 2020 р. та стабілізації в 2022–2023 рр. (на рівні 26–27%) показник статистично значуще знизився до 21,3%. Тобто готовність повідомляти про факти корупційних проявів серед бізнесу повернулася на рівень 2021 р. [259, с. 59]. Таким чином, з початком повномасштабного вторгнення країни-агресора, поширення корупції знизилося у 2022 р. та 2023 р., а вже у 2024 р. почало зростати. Значною мірою це зумовлено корупційними скандалами на митниці, у сфері публічних закупівель для потреб оборони і національної безпеки, модернізації військової техніки, гуманітарної допомоги.

Іншим важливим індикатором ефективності державної антикорупційної політики є зростання частки викривачів корупції. В Україні вперше зафіксовано статистично значуще зростання викривачів корупції, які повідомляють про факт корупції. «Частка опитаних, які заявили про факти корупції, що мали стосовно них місце, компетентним органам зріс у 2024 р. серед бізнес-аудиторії до 17,2% (на 3,2 в.п. порівняно з 2023 р.), серед населення – до 9,7% (на 3,4 в.п., після тривалого періоду стабільності в 2021–2023 рр.). Частка осіб, які схвалюють діяльність викривачів, в аудиторії бізнесу, залишається вищою за таку в аудиторії населення: 85,8% і 74,3% відповідно. Утім, у 2024 р. ці показники відобразили протилежну значущу динаміку до 2023 р.: якщо серед населення значення індикатора населення зросло (+7 в.п.), то в аудиторії бізнесу – знизилося (-3,8 в.п.) до рівня 2022 р. Водночас, лише 16,8% населення можна було вважати належно обізнаними з гарантіями правового захисту викривачів у 2024 р., цей показник залишається на приблизно однаковому рівні у період 2022–2024 рр.» [259, с. 61].

Таким чином, узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що формування антикорупційної стратегії загалом, антикорупційної правової політики зокрема, та їх реалізація в Україні в умовах євроінтеграції характеризується наявністю системних проблем на нормативному, інституційному рівнях та на рівні реалізації. Характерними рисами антикорупційної правової

політики останніх років є: спрямованість на реалізацію основних вимог ЄС у сфері запобігання й протидії корупції; впровадження європейських правових стандартів, у т.ч. підвищення прозорості державного управління; посилення незалежності та інституційної спроможності антикорупційних органів, збільшення їх автономності, вдосконалення механізмів відбору кандидатів; реформування судової системи, насамперед, ВРП, ВКС у напрямі очищення від недобросовісних осіб; посилення дисциплінарної відповідальності суддів за корупційні дії; підвищення прозорості у сфері державних фінансів та закупівель, відновлення електронного декларування; запровадження механізмів прозорого фінансування військових закупівель; посилення контролю за використанням гуманітарної допомоги та міжнародної фінансової підтримки; посилення відповідальності за корупційні діяння; розширення категорій посадовців, які підпадають під антикорупційні заходи; удосконалення механізмів конфіскації незаконних активів; відновлення кримінальної відповідальності за недостовірну інформацію, надану в декларації; залучення міжнародних експертів до оцінки ефективності антикорупційних заходів. Зазначені заходи у кінцевому підсумку сприяли зміцненню антикорупційної інституційної бази та посиленню незалежності й інституційної спроможності таких органів, як САП, НАБУ і НАЗК. Крім того, накопичений за ці роки досвід досудового розслідування, судового розгляду та винесення судових рішень у справах про корупцію формує надійне підґрунтя як для формування більш ефективної антикорупційної правової політики, так і для її оптимальної реалізації.

Водночас, аналіз засвідчив, що позитивні зрушення у формуванні й реалізації антикорупційної стратегії та антикорупційної правової політики України в умовах євроінтеграції характеризується наявністю системних проблем на нормативному, інституційному рівнях та на рівні реалізації. Підвищення ефективності реалізації антикорупційної правової політики можливе за умови більш послідовного дотримання принципів системності та комплексного підходу, що, у свою чергу, передбачає реалізацію заходів протидії корупції на всіх рівнях

управління, у публічній і приватній сферах, у діяльності інститутів громадянського суспільства.

Теоретико-правові засади формування антикорупційної правової політики України та її реалізація в умовах євроінтеграції діалектично поєднують статичний і динамічний підходи та, поряд із усталеними положеннями про загальні засади запобігання й протидії корупції, закріплені у чинних міжнародних і європейських правових актах у сфері запобігання й протидії корупції, визначаються Конституцією України, чинним антикорупційним законодавством, Антикорупційною стратегією на 2021-2025 роки, Державною антикорупційною програмою на 2023-2025 роки та правовими актами, які відображають вимоги й рекомендації у сфері запобігання й протидії корупції та конкретизують напрями й заходи, що забезпечують європейську інтеграцію України, з урахуванням досягнутого прогресу в частині боротьби з корупцією. На сучасному етапі йдеться про такі акти, як: Plan Ukraine Facility 2024-2027[506], Звіт про розширення ЄС щодо України [505], програма МВФ в рамках Механізму розширеного фінансування (EFF) [349].

Зокрема, програмою фінансової підтримки України від Європейського Союзу Ukraine Facility Plan Ukraine Facility 2024-2027, передбачено фінансування державного бюджету, стимулювання інвестицій у розмірі 50 млрд. євро. При цьому, програма поряд із базовими реформами, які створюють основу для прискореного економічного відновлення та зміцнення інституційної спроможності, а саме реформами державного управління, управління державними фінансами; судової системи передбачає боротьбу з корупцією та відмиванням грошей [349, с. 6]. Боротьба з корупцією та відмиванням грошей, як базова реформа, ґрунтується на тому, що корупція не повинна стати на заваді економічному розвитку країни, а додаткові заходи у цій сфері стануть надійною гарантією безпеки для потенційних інвесторів, покращать міжнародний імідж країни та допоможуть розвитку бізнесу. Саме тому важливими напрямками боротьби з корупцією визначено: 1) зміцнення спроможності та незалежності ключових антикорупційних установ; 2) ухвалення та виконання Антикорупційної

стратегії та Державної антикорупційної програми; 3) створення ефективної системи боротьби з відмиванням грошей. Реалізація зазначених напрямів передбачає посилення антикорупційної інфраструктури та вдосконалення законодавства відповідно до світових стандартів. Основними виконавцями визначено КМУ, за участі Конкурсної комісії з відбору на посаду голови НАЗК, САП, ВАКС, Мін'юст, АРМА, Мінфін та інші ЦОВВ, ДСФМУ, НБУ (за згодою), НКЦПФР, ДПСУ. Поряд із запобіганням і протидією корупції досягнення поставлених цілей і завдань сприятиме зростання доходів бюджету, покращенню бізнес-клімату та підвищенню рівня інвестицій [506, с. 12].

На основі узагальнення й систематизації викладених вище міркувань, з урахуванням положень Антикорупційної стратегії 2021-2025 рр. та Державної антикорупційної програми на 2023–2025 рр., з урахуванням рекомендацій і завдань, викладених в Ukraine Facility Plan Ukraine Facility 2024-2027 [506], Звіті про розширення ЄС щодо України [505], можна виокремити наступні основні напрями й заходи антикорупційної правової політики України в умовах євроінтеграції, а саме:

1) на нормативному рівні: проведення систематичної та комплексної оцінки ефективності антикорупційної програми, а також розробка та своєчасне затвердження чергової антикорупційної стратегії та програми з її реалізації (НАЗК), які є науково обґрунтованими, ґрунтуються на належному моніторингу, відображають стратегічне консолідоване бачення та містять обґрунтовану систему критеріїв оцінки ефективності антикорупційної політики; наближення українського законодавства до вимог Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях та рекомендацій Ради ОЕСР; узгодження нормативної бази щодо захисту викривачів з положеннями Директиви Європейського Парламенту і Ради ЄС 2019/1937 від 23.10.2019; внесення змін до процесуального законодавства з метою запобігання процесуальним зловживанням під час судового розгляду кримінальних проваджень; внесення законодавчих змін, які дозволять САП керувати запитами про екстрадицію та взаємну правову допомогу і раціоналізувати наслідки

закінчення строку досудового розслідування («поправки Лозового»); ухвалення закону про комплексну реформу Агентства з розшуку та менеджменту активів (АРМА);

2) на інституційному рівні: збільшити кількість суддів та персоналу Вищого антикорупційного суду; посилити спроможність НАБУ щодо проведення судових експертиз та незалежного зняття інформації; поступове розширення повноважень керівника САП (зокрема, наділення його повноваженнями розпочинати досудове розслідування та погоджувати слідчі дії НАБУ/САП у провадженнях щодо народних депутатів незалежно від Генерального прокурора); посилити спроможність НАБУ щодо проведення судових експертиз та незалежного прослуховування; більш чітко розмежувати повноваження між Рахунковою палатою і Держаудитслужбою; впорядкувати внутрішні процедури НАЗК;

3) у сфері реалізації антикорупційної стратегії та антикорупційної правової політики: продовжити заходи, спрямовані на підвищення результатів розслідування справ про топкорупцію, включаючи арешт та конфіскацію злочинних активів; забезпечити реалізацію заходів Державної антикорупційної програми на 2023–2025 рр.; завершити впровадження та повноцінне використання системи e-Case для антикорупційних органів та ВАКС; продовжити заходи щодо викриття та правової оцінки корупції в оборонних закупівлях.

Важливу роль в ефективній реалізації антикорупційної правової політики відіграє громадянське суспільство. Залучення громадянського суспільства сприяє запобіганню корупції, поглибленню розуміння суспільством факту її існування, причин та небезпечного характеру, а також створюваних нею загроз. Цю участь необхідно зміцнювати за допомогою таких заходів, як: посилення прозорості та сприяння залученню населення до процесів прийняття рішень; забезпечення ефективного доступу до інформації; інформування населення, основною метою якого є формування атмосфери нетерпимості до корупції; здійснення програм громадської освіти; повага, заохочення та захист свободи пошуку, отримання, опублікування та розповсюдження інформації про корупцію; підвищення рівня обізнаності про органи протидії корупції; заохочення населення повідомляти про

факти корупції, у т.ч. анонімно [173]. Останнє включає в себе як безпосередньо повідомлення інформації і порядок її подання до компетентних органів, так і захист осіб, які повідомляють інформацію, незалежно від своїх статусу.

У контексті зазначеного значну просвітницьку та профілактичну роль може відігравати антикорупційна освіта, яка не тільки в узагальненому вигляді подає основні положення законодавства щодо боротьби з корупцією, а й дозволяє прищепити неприйняття до неї, у перспективі переформатувати свідомість суспільства і сформувати у більшості його частини повне неприйняття корупції у бідь-яких її проявах. Антикорупційна підготовка державних та муніципальних службовців і, ширше, антикорупційна освіта загалом має стати складовою більш всеосяжного процесу правової освіти та активізації суспільного антикорупційного потенціалу.

Підсумовуючи слід зауважити, що своєчасна й ефективна реалізація антикорупційної правової політики як складника Антикорупційної стратегії 2021–2025 рр. та Державної антикорупційної програми на 2023-2025 р., зазначених комплексних кроків, які відображають нагальні завдання у сфері боротьби з корупцією здатні посилити спроможності України у боротьбі з корупцією, а в кінцевому підсумку - наблизити Україну до членства у Європейському Союзі.

Висновки до Розділу 3

Аналіз і узагальнення зарубіжного досвіду засвідчив, що основою антикорупційної політики загалом, антикорупційної правової політики, зокрема, є формування розробка антикорупційних стратегій як спеціальних документів стратегічного, довгострокового характеру для формування та встановлення загального контексту та керівних засад запобігання й протидії корупції, планування та визначення пріоритетів у процесі розподілу бюджетних ресурсів, визначення чіткої дорожньої карти реформ (Велика Британія, Данія, Нідерланди).

У зарубіжних країнах простежується системний перегляд існуючих інституційних, правових та процедурних рамок для визначення потреб у змінах стратегії боротьби з корупцією; антикорупційна правова політика сучасних держав передбачає ухвалення спеціального (профільного) правового акта протидії корупції (Великобританія, США, Німеччина, Франція, Румунія) та охоплює широку нормативно-правову базу, організацію спеціалізованих органів боротьби з корупцією, розширення змісту та сфери використання антикорупційних заборон, обмежень та зобов'язань, криміналізацію корупції та злочинних діянь, пов'язаних з нею, удосконалення правового регулювання фінансування діяльності політичних партій та легалізації коштів; важлива роль у боротьбі з корупцією відводиться розвинутому громадянському суспільству (Данія, Нідерланди), діяльність якого спрямована на покращення розуміння та підвищення поінформованості про ризики корупції (Велика Британія, Сербія); у країнах ухвалюються Кодекси поведінки державних службовців, які закріплюють основні принципи поведінки (зокрема, непідкупність, об'єктивність, підзвітність, відкритість, чесність). Важливу роль в антикорупційній правовій політиці відіграють правова свідомість та правова культура як державних службовців, так і активна громадянська позиція пересічних громадян, викривачів корупції, діяльність інститутів громадянського суспільства у цілому, у напрямі запобігання й протидії корупції. З одного боку, відповідність високим моральним якостям та доброчесність державних службовців закріплені у правових актах та вплетені в механізм відбору службовців їх діяльності та є важливим складником антикорупційної правової політики, а з іншого - зазначені та інші споріднені якості, пронизують правову культуру і правову свідомість громадян, та в своїй сукупності відображають абсолютне відторгнення будь-яких корупційних проявів, засудження корупційних вчинків і діяльності, активної життєвої позиції щодо запобігання й протидії корупції.

Доведено, що в Україні в умовах воєнного стану, загострення глобальних і регіональних викликів і загроз, з'явилися нові форми і прояви корупції у різних сферах, які негативно впливають на функціонування української держави,

ускладнюють процес євроінтеграції. Визначено, що формування та реалізація антикорупційних стратегій та антикорупційної правової політики в Україні упродовж останніх десяти років тісно пов'язані з виконанням взятих на себе зобов'язань у межах Угоди про асоціацію України та ЄС та низки інших правових актів, які визначають вимоги й рекомендації для України з боку європейського співтовариства. Поряд із реалізацією рекомендацій у сфері запобігання й протидії корупції, Україна реалізувала низку інших важливих вимог у політичній, правовій, економічній, соціальній, та інших сферах, які сприяють запобіганню й протидію корупції, позитивним наслідком яких стало набуття Україною статусу кандидата та відкриття переговорів про вступ України до ЄС. Формування й реалізація антикорупційної правової політики України в умовах євроінтеграції характеризується необхідністю здійснення узгоджених комплексних заходів, спрямованих на подолання системних проблем на рівні формування та нормативного закріплення антикорупційної правової політики, у т.ч. з урахуванням проблем, спричинених повномасштабним вторгненням країни-агресора та запровадженням правового режиму воєнного стану (нормативний рівень); на рівні функціонування антикорупційних органів, їх незалежності, повноважень, призначення керівників антикорупційних органів (інституційний рівень); на рівні фінансування та ресурсного забезпечення антикорупційних заходів, з урахуванням нових форм і проявів корупції у сфері оборонних контрактів, гуманітарної допомоги, державних закупівель (рівень реалізації).

Охарактеризовано риси антикорупційної правової політики України та обґрунтовано основні напрями й засоби оптимізації антикорупційної правової політики України в умовах євроінтеграції на нормативному, інституційному рівнях та на рівні реалізації.

Результати дослідження викладені у Розділі 3 висвітлені у наступних публікаціях [131, 136, 138, 140].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики в Україні. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на розв'язання зазначеного завдання. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Встановлено, що теоретичну основу сучасних антикорупційних стратегій і антикорупційних правових політик закладають усталені впродовж століть положення про руйнівний вплив корупції на розвиток суспільства і держави та апробовані часом механізми і засоби протидії цьому явищу. У генезі осмислення корупції та антикорупційної політики існує п'ять основних періодів, кожний із яких має свої особливості: I) період охоплює Стародавній світ, коли з'явилися перші згадки про корупцію у релігійних і філософських джерелах, яка розглядається як характеристика загального морального стану суспільства, а згодом як негативне явище, що має руйнівний вплив на суспільство, людину, державу; II) період охоплює епоху середньовіччя та Відродження та характеризується тлумаченням корупції в контексті церковних, канонічних відносин, як спокуса диявола, що відображає тлінність людини, схильність до руйнування, порушення суспільної етики та моралі, а засоби протидії відшуковуються у сильній, навіть деспотичній владі монарха; III) період охоплює епоху Нового часу, а осмислення корупції, поряд із етичними підходами, характеризується зверненням до права і законів, оцінкою їх ефективності в обмеженні зловживань чиновниками владними повноваженнями та завершується у кінці XIX ст. стрімким зростанням інтересу соціальних та гуманітарних наук до проблем корупції, боротьби з нею в межах політології, соціології, економічної науки, філософії, юриспруденції. Наслідками активізації наукових досліджень стають формування міждисциплінарного, комплексного підходу до тлумачення корупції; у зазначений період проблематика дослідження та розробки комплексу засобів і механізмів запобігання і протидії корупції має несистемний характер і не

має своїм наслідком формування цілеспрямованої, науково обґрунтованої антикорупційної політики; IV) період охоплює Новітній час і характеризується як комплексними, так і предметними дослідженнями корупції; відбувається нормативне закріплення поняття корупції у низці міжнародних, європейських і національних нормативно-правових актів; V) період розпочинається у перші десятиліття XXI ст. та характеризується поглибленням комплексного аналізу корупції, осмисленням її причин і наслідків на міжнародному, регіональному та національному рівнях, результатом чого стає її нормативне закріплення та легальне тлумачення у національних правових актах, спроби розробки та реалізації антикорупційних політик у зарубіжних країнах, у т.ч. антикорупційної політики України. У сучасній вітчизняній та зарубіжній правовій науці існує декілька основних напрямків і аспектів дослідження корупції та антикорупційної правової політики, а саме: теоретико-правові; у конституційному, адміністративному, кримінальному, міжнародному праві та у науці судові та правоохоронні органи України.

2. Обґрунтована методологія дослідження, яка поряд із філософсько-світоглядними, загальнонауковими і конкретнонауковими підходами і методами пізнання, охоплює окремі положення соціології, політології, соціальної філософії, психології, культурології, антропології в частині природи і змісту феномену корупції та галузевих юридичних наук в частині поняття, змісту, структури державної політики, антикорупційної політики, правової політики. Методологія дослідження теоретико-правових засад формування антикорупційної правової політики поєднує : 1) домінуючий світогляд, який утілюється у філософсько-світоглядних підходах (цивілізаційний, діалектичний, антропологічний, аксіологічний; 2) тип наукового мислення, який постає у єдності та взаємодоповнюваності загальнонаукових методів (системного, структурно-функціонального, формально-логічного, порівняльно-історичного, феноменологічного, герменевтичного) і принципів пізнання (історизму, об'єктивності та детермінізму); 3) конкретнонаукові підходи та методи (історико-правовий, формально-догматичний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний).

3. Основу дослідження правових засад формування антикорупційної правової політики в Україні закладають положення і висновки сучасних учених, щодо розуміння й тлумачення таких понять, як «корупція», «державна політика», «антикорупційна політика», «правова політика», їх взаємозв'язку. Обґрунтовано, що співвідношення понять «державна політика», «антикорупційна політика» та «антикорупційна правова політика» розкривається через співвідношення понять загальне, особливе, одиничне. У пропонованому дослідженні за основу взято поняття державної антикорупційної політики як цілеспрямованої, системної діяльності держави, з метою запобігання й протидії корупції в основних сферах суспільства та окремих галузях. Природа антикорупційної правової політики визначається тим, що, з одного боку, вона виступає невіддільною частиною державної антикорупційної політики, будучи структурно інтегрованою до неї як у формальному, так і в практичному плані, з іншого – є її відокремленим видом, який має свої особливості.

4. Нормативно-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні тісно пов'язані з тлумаченням корупції як глобальної комплексної проблеми, що зумовлює співіснування низки стратегій запобігання й протидії корупції та низки наукових підходів до вирішення проблем у сфері запобігання й протидії корупції, формування антикорупційних політик, основними серед яких є : правовий, політико-правовий, інституційно-правовий, соціально-економічний, міжнародний. Зазначені підходи мають спільні й відмінні риси. Спільними рисам є: їх спрямованість на запобігання й протидію корупції, покарання корупціонерів та сприяння підвищенню прозорості, підзвітності, підконтрольності та довіри до державних інституцій; спрямованість на вдосконалення публічного адміністрування, у т.ч. у сфері антикорупційної діяльності, забезпечення верховенства права, прав людини та створення ефективного механізму контролю за діями посадових осіб. Правовий, політико-правовий та інституційно-правовий наукові підходи до тлумачення антикорупційної політики акцентують увагу саме на правовому складнику антикорупційної політики.

5. На основі встановлених критеріїв виокремлено особливості антикорупційної правової політики, а саме: за сферою охоплення та інструментарієм; за підходами і методами реалізації; за суб'єктами. Охарактеризовано основних суб'єктів антикорупційної правової політики, сферу їх повноважень та виокремлено основні проблеми у їх діяльності. Обґрунтовано, що наявність спільних рис у антикорупційної політики та антикорупційної правової політики уможливлює інтегративний підхід, оскільки обидва напрями потребують взаємодії між вищими органами державної влади, а також співпрацю з міжнародними інституціями та інститутами громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на запобігання і протидію корупції. Запропоновано авторську інтерпретацію поняття «антикорупційна правова політика» яке тлумачиться як особливий різновид державної та правової політики, що відображає правову стратегію й тактику у сфері запобігання й протидії корупції, є науково обґрунтованою, послідовною, системною діяльністю інститутів та органів держави (насамперед, антикорупційних), атрибутивними рисами і властивостями якої є : державно-вольовий характер і владно-імперативний зміст; спрямованість на запобігання й протидію корупції; втілюється у правотворчій, правозастосовній, інтерпретаційно-правовій та організаційно-правовій діяльності; здійснюється правовими методами і засобами; має публічний, офіційний характер, у демократичних країнах передбачає залучення інститутів громадянського суспільства, діяльність яких має антикорупційну спрямованість. Антикорупційна політика й антикорупційна правова політика спрямовані на запобігання й протидію корупції, а в кінцевому підсумку їх спільною метою та у складі державної політики є досягнення суспільно значущих цілей, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового ладу та сталого розвитку країни. Антикорупційна політика є більш широким поняттям, і, окрім правових засобів і заходів, охоплює політичні, економічні, ідеологічні, організаційні, технічні, фінансові, просвітницькі та ін.

6. Нормативно-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні пов'язані з процесами осмислення корупції як глобальної

проблеми, визнання необхідності боротьби з корупцією та прийняття низки правових актів, спрямованих на запобігання й протидію корупції на міжнародному, європейському та національному рівнях, визнанням і впровадженням міжнародних і європейських антикорупційних стандартів. Сукупність правових актів на міжнародному, європейському та національному рівнях у їх взаємодоповнюваності закладає нормативне підґрунтя антикорупційної правової політики в Україні та відображає єдність підходів та дотримання міжнародних антикорупційних стандартів.

7. Стрімке поширення корупції, поява нових її форм та загрозові наслідки для функціонування й розвитку країн детермінували перехід від ситуативних, значною мірою, розрізнених і неузгоджених заходів, до планового підходу протидії корупції, втіленням якого стали антикорупційні стратегії та програми, що розробляються та впроваджуються на додаток до профільного законодавства. Подолання концептуальних протиріч антикорупційної правової політики передбачає : аналіз стану корупції, корупційних факторів та ризиків; розробку взаємопов'язаних програм боротьби з корупцією на державному та регіональному рівнях; забезпечення одноманітного підходу до розуміння та інтерпретації міжнародно-правових норм та антикорупційних стандартів; урахування історичного досвіду розвитку правової та політичної системи держави та законодавства, ментальних особливостей суспільства. Ключовим фактором досягнення стійких, довгострокових та всеосяжних результатів у сфері боротьби з корупцією є стратегічне планування та впровадження антикорупційних стратегій і планів дій, що виступає спільною вимогою до держав-учасниць низки профільних міжнародних організацій, яке ґрунтується на системному підході у розробці та плануванні стратегій, дозволяє забезпечити її мультиаспектність, комплексність, гнучкість, операційну та змістовну замкнутість процесу антикорупційної правової політики в цілому, взаємозалежність та пов'язаність її елементів.

8. Визначено основні напрями формування та розвитку антикорупційної правової політики у зарубіжних країнах, а саме: наявність ґрунтовної нормативно-правової бази протидії корупції, у т.ч. шляхом прийняття спеціального

(профільного) правового акта протидії корупції (Великобританія, США, Німеччина, Франція, Румунія) та закріплення антикорупційних норм в інших правових актах; створення спеціалізованих органів боротьби з корупцією; забезпечення інституційної спеціалізації в антикорупційній сфері; наявність різноманітних моделей організації спеціалізованих органів боротьби з корупцією: багатofункціональних, як структурні підрозділи правоохоронних органів (Норвегія, Угорщина, Німеччина, Естонія, Велика Британія), та самостійних спеціалізованих антикорупційних структур (Австрія, Італія, Хорватія, Румунія, Бельгія, Іспанія); розширення змісту та сфери використання антикорупційних заборон, обмежень та обов'язків (головним чином у публічній сфері); поширення практики включення до антикорупційного законодавства суб'єктів іноземних посадових осіб, в т.ч. працівників міжнародних організацій (Велика Британія, Фінляндія); криміналізація корупції та злочинних діянь, пов'язаних з нею, шляхом розширення юрисдикції та кримінального переслідування за корупцію транснаціонального характеру; вдосконалення правового регулювання фінансування діяльності політичних партій та правове регулювання лобістської діяльності (Австрія, Нідерланди, Франція); вдосконалення правового регулювання відмивання коштів (зокрема, шляхом розвитку механізмів виявлення, конфіскації та повернення активів, створення спеціалізованих органів фінансової розвідки).

9. Теоретико-правові засади формування антикорупційної правової політики України та її реалізація в умовах євроінтеграції діалектично поєднують статичний і динамічний підходи та, поряд з усталеними положеннями про загальні засади запобігання й протидії корупції, закріплені у чинних міжнародних і європейських правових актах у сфері запобігання й протидії корупції, визначаються Конституцією України, чинним антикорупційним законодавством, Антикорупційною стратегією на 2021-2025 роки, Державною антикорупційною програмою на 2023-2025 роки та правовими актами, які відображають вимоги й рекомендації у сфері запобігання й протидії корупції та конкретизують напрями й заходи, що забезпечують європейську інтеграцію України, з урахуванням досягнутого прогресу в частині боротьби з корупцією.

10. Обґрунтовано основні напрями й засоби оптимізації антикорупційної правової політики України в умовах євроінтеграції, зокрема: на нормативному рівні: проведення систематичної та комплексної оцінки ефективності антикорупційної програми, а також розробка та своєчасне затвердження чергової антикорупційної стратегії та програми з її реалізації, які є науково обґрунтованими, базуються на належному моніторингу, відображають стратегічне консолідоване бачення та містять обґрунтовану систему критеріїв оцінки ефективності антикорупційної політики; наближення українського законодавства до вимог Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях та рекомендацій Ради ОЕСР; узгодження нормативної бази щодо захисту викривачів з положеннями Директиви Європейського Парламенту і Ради ЄС 2019/1937 від 23.10.2019; внесення змін до процесуального законодавства з метою запобігання процесуальним зловживанням під час судового розгляду кримінальних проваджень; внесення законодавчих змін, які дозволять САП керувати запитами про екстрадицію та взаємну правову допомогу; ухвалення закону про комплексну реформу Агентства з розшуку та менеджменту активів; на інституційному рівні : збільшення кількості суддів та персоналу ВАКС; посилення спроможності НАБУ щодо проведення судових експертиз; поступове розширення повноважень керівника САП; посилення спроможності НАБУ щодо проведення судових експертиз та незалежного прослуховування; більш чітке розмежування повноважень між Рахунковою палатою і Держаудитслужбою; впорядкування внутрішніх процедури НАЗК; на рівні реалізації антикорупційної стратегії та антикорупційної правової політики: активізація заходів, спрямованих на підвищення результатів розслідування справ про топ корупцію, включаючи арешт та конфіскацію злочинних активів; забезпечення реалізації заходів Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки; завершення впровадження та повноцінного використання системи e-Case для антикорупційних органів та ВАКС; продовження заходів щодо викриття та правової оцінки корупції в оборонних закупівлях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеєнко І. В., Кобець М. П. Протидія корупції: Європейський досвід для України. *Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 листоп. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. Держ. ун–т внутр. справ, 2019. С. 33–38.
2. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження Державної антикорупційної політики / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : ФОП Москаленко О. М., 2019. 366 с. URL : <https://bit.ly/3hNLc3Y> (дата звернення : 18.10.2024).
3. Аніщенко М. А. Досвід антикорупційної політики іноземних держав: можливості для впровадження в Україні. *Право та державне управління*. 2020. № 1. Т. 2. С. 57–64. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2020/tom_2/10.pdf (дата звернення: 12.09.2023).
4. Антикорупційна енциклопедія. Офіс доброчесності НАЗК. URL : <https://prosvita.nazk.gov.ua/encyclopedia/antikoruptsijna-systema-v-ukrayini> (дата звернення : 04.05.2023).
5. Антикорупційна діяльність. Урядовий портал : веб-сайт. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/antikorupcija-diyalnist> (дата звернення : 25.08.2024).
6. Антикорупційна мережа Східної Європи та Центральної Азії. Організація економічного співробітництва і розвитку. URL : <https://www.oecd.org/corruption/asp/39972100.pdf> (дата звернення : 18.09.2023).
7. Антикорупційна політика в Україні : мультимедійний навч. посіб. URL : https://arm.naia.kiev.ua/books/atikorruption/lectures/lecture_7.html (дата звернення : 11.10.2024).
8. Антикорупційна політика держави: складові та напрями реалізації : навч. посіб. / за заг. ред. С. М. Серьогіна. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2012. 476 с.

9. Антикору́пційна політика та запобігання корупції в публічному управлінні : навч. посіб. / І. С. Бондар, В. Г. Горник, С. О. Кравченко, В. В. Кравченко. Київ : Вид-во Ліра-К, 2016. 192 с.
10. Арістотель. Політика. Книга четверта. Київ, 2000. С. 99–120. URL : <http://litopys.org.ua/aristotle/arist05.htm> (дата звернення : 02.07.2024).
11. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. *Віче*. 2015. № 18. С. 2–5. URL : <http://www.nsj.gov.ua/files/1455629967№%206%20Ахтирська%20Н.%20М.%20Міжнародний%20досвід%20з%20коруп.pdf> (дата звернення : 05.07.2023).
12. Баришніков В. М. Запобігання та протидія проявам корупції на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування : навч.-метод. посіб. Київ : ІПК ДСЗУ, 2013. 172 с.
13. Биков Р. Ю. Державна антикорупційна політика України: стан, проблеми та перспективи законодавчого вдосконалення. *Наукові перспективи*. № 1 (7). 2021. С. 21–32. URL : [https://doi.org/10.32689/2708-7530-2021-1\(7\)-21-33](https://doi.org/10.32689/2708-7530-2021-1(7)-21-33) (дата звернення : 18.03.2023).
14. Біблія. Старий Завіт. Книги пророчі. Амоса. URL : <https://biblio.cerkva.info/bibliia/knyha-proroaka-amosa> (дата звернення: 17.02.2024).
15. Біленчук П. Д., Лихова С. Я. Новітня національна антикорупційна стратегія: особливості формування та реалізації. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали V міжнар. наук.- практ. конф. (м. Київ, 9–10 груд. 2020 р.) : у 2 ч. / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 38–40.
16. Бобровник С. В. Методологічний інструментарій дослідження правових категорій. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 50–56. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2018_29_8 (дата звернення : 24.05.2022).
17. Бобровник С. В. Проблеми теорії держави і права: курс лекцій. Київ : КУП, 2004. 120 с.

18. Богуславець М., Дьомін М., Купіна О. Методологія проведення антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування. Київ, 2022. URL : <https://izi.institute/research/metodologiya-provedennyaantykorupczijnoyi-ekspertyzy-proyektiv-normatyvno-pravovyh-aktiv-organiv-miscevogo-samovryaduvannya/> (дата звернення : 03.04.2024).
19. Боднарчук О. Г. Адміністративно-правові засади протидії корупції у Державній кримінально-виконавчій службі України : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2016. 43 с.
20. Боднарчук О. Скандинавський досвід у сфері Фінляндії. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 279–284.
21. Словник іншомовних слів / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Укр. мовно-інформ. фонд НАН України : [уклад. : С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута]. Київ : Наук. думка, 200. 662 с.
22. Бондаренко В. Д. Закономірності як предмет загальної теорії права : монографія. Київ : ВД Дакор, 2020. С. 112–113.
23. Бондаренко О., Куліш А. М. Взаємозв'язок корупції та фінансово-економічної безпеки України: аналіз причинно-наслідкового зв'язку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 326–329.
24. Боротьба з корупцією в різних країнах. URL: <https://jak.koshachek.com/articles/borotba-z-korupciejuv-riznih-krainah.html> (дата звернення: 02.11.2022).
25. Боротьба з корупцією : Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 51/59 від 12.12.1996 р. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/762/75/PDF/N9776275.pdf?OpenElement> (дата звернення : 26.01.2024).
26. Братасюк М. Ціннісний підхід до права в контексті сучасної правничої методології. *Підприємництво, господарство, право*. 2005. № 11. С. 3–7.
27. Буга Г. С. Досвід зарубіжних країн в боротьбі із запобігання корупції. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 149–152.

28. Булатов М. О., Лісовий В. С. Діалектика : енциклопедія сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. URL : <https://esu.com.ua/article-24452> (дата звернення : 11.05.2023).
29. Булгакова О. В., Нестеренко, К. О. Підходи до визначення корупційних ризиків у ситуації конфлікту інтересів у системі надання публічних послуг. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 4. С. 34–39. URL : <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2023-85-34-39> (дата звернення : 07.11.2024).
30. Бурда О. М. Запобігання проявам корупції в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції*: зб. тез всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 лютого 2023 р.). Харків : Юрайт, 2023. С. 25–31.
31. Буроменський М., Трагнюк Л., Шеховцов І., Забара Ю. Політикоправові засади попередження і боротьби з корупцією в судовій сфері в Україні : аналітичний звіт. Київ : Атіка, 2011. 108 с.
32. Буряк К. Особливості антикорупційного законодавства в країнах Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 356–360.
33. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 564 с.
34. Вакулук В. Антикорупційна політика логістичного забезпечення державної безпеки та громадського порядку : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.05. Харків, Житомир, 2022. 255 с.
35. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. Київ : НІСД, 2001. 242 с.
36. Валюшко І. В. Інститути громадянського суспільства у системі антикорупційної політики. дис. ... канд. наук з основ нац. безпеки держави : 21.01.01. Київ, 2017. 217 с.
37. Валюшко І. В. Антикорупційна політика : концептуальні підходи. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 4. С. 101–105.

38. Вебер М. Три чисті типи легітимного панування / перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. Київ, 1998. С. 157–272. URL : <https://litopys.org.ua/weber/wbs07.html> (дата звернення : 03.05.2023).
39. Веб-сайт Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції. URL : <https://eu-ua.kmu.gov.ua/integration/euintegration> (дата звернення : 20.07.2022).
40. Веклич В. О. Іноземний і міжнародний досвід антикорупційної діяльності в контексті публічної політики щодо боротьби з корупцією й запобігання їй в Україні. *Альманах міжнародного права*. 2017. № 17. С. 3–10.
41. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3: загальна теорія права / редкол. : О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України : Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
42. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.). Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
43. Вербицька Л. Антикорупційний досвід Великобританії. URL : <https://gurt.org.ua/news/informator/49722/> (дата звернення : 16.12.2024).
44. Висновок комітету Верховної Ради про проєкт Закону про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки від 16.05.2018 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63942 (дата звернення : 09.10.2022).
45. Віденська декларація про злочинність і правосуддя: відповіді на виклики XXI століття від 10-17.04.2000 р. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU00029>. (дата звернення: 22.01.2025).
46. Вінніков О. Громадська антикорупційна експертиза чинних нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування : методичні рекомендації. Київ : 2015. 79 с.
47. Вітвіцький С. С. Протидія корупційним кримінальним правопорушенням, що вчиняються у військовій сфері. *Актуальні проблеми протидії злочинності і*

корупції: збірник матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 грудня 2023 р.). Харків : Юрайт, 2023. С. 34–37.

48. Войтенко Ю. М. Європейська практика боротьби з корупцією: досвід для України в рамках євроінтеграційних процесів. *Науковий журнал «Політикус»*. 2022. Випуск 4–2. С. 29–33. URL : http://politicus.od.ua/spec_2022/4.pdf (дата звернення : 04.11.2023).

49. Войтюк Р. В. Детектив Національного антикорупційного бюро України як суб'єкт кримінальних процесуальних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 289 с.

50. Волошенко А. В. Корупція: історичні витоки та сучасні прояви. *Актуальні Проблеми Економіки: науковий економічний журнал*. 2015. № 3 (165). С. 8–16.

51. Всеукраїнське опитування. Лютий 2024 р. Соціологічна група «Рейтинг» від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту. 96 с. URL : https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/ukr_february_2024_national_survey_public.pdf. (дата звернення : 25.11.2024).

52. Гавриш С. Б. Стан та проблеми антикорупційної експертизи законодавства в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 18. С. 3–10.

53. Гаман П. І. Антикорупційна державна політика: проблеми та перспективи розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 10. URL : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1316> (дата звернення : 16.01.2023).

54. Гангтінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Наш формат, 2020. 442 с.

55. Гегель Г. В. Ф. Онови філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ : Юніверс, 200. 336 с.

56. Гжибовська Т. С. Антикорупційна політика в країнах Східної Європи: досвід для України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія*. 2019. Вип. 25. С. 84–94. URL :

<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5489/1/Gzhybovska.pdf>. (дата звернення : 29.02.2023).

57. Гладкий В. В. Сутність та значення феномену корупції. *Вісник Південного регіонального центру Національної правових наук України*. 2019. № 18. С. 124–132. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2019_18_18 (дата звернення : 17.06.2024).
58. Глушко Є. В. Адміністративно-правове забезпечення участі громадськості у протидії корупції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 248 с.
59. Глущенко С. В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С. 70–83.
60. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. Р. Димерця, В. Єромоленка, Н. Іванової, Є. Мірошніченка, Т. Олійник. Київ : Дух і Літера, 2000. 601 с. URL : http://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf (дата звернення : 14.08.2024).
61. Головачко В. М., Максименко Д. В., Шершун В. В. Боротьба проти корупції в Україні, Румунії, Угорщині та Словаччині. *Науковий вісник Мукачевського державного університету. Серія Економіка*. 2019. Вип. 2. С. 27–32.
62. Горган О. Л. Історичні аспекти боротьби з корупцією в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 277–280.
63. Господаренко В. М. Антикорупційна політика США: кримінально-правові засади. *Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 4. С. 101–110.
64. Грещук М. Теоретико-правовий зміст генези антикорупційного законодавства в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4. С. 269–275.
65. Грудовенко О. С., Чалий М. Г. Правова характеристика міжнародних стандартів запобігання корупції в діяльності Збройних Сил України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 70–73. URL : <https://dspace.nlu>.

edu.ua/bitstream/123456789/19827/1/Grudovenko_70%e2%80%9373.pdf (дата звернення : 02.11.2024).

66. Гультай М. М. Корупція як одна з найактуальніших проблем сучасного українського суспільства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 78–90. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2018_2_8 (дата звернення : 03.09.2023).

67. Гурковський В. І., Климкова І. І. Шляхи реалізації антикорупційної політики України. *Публічне урядування*. 2016. № 4. С. 110–124.

68. Гусарєв С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29–33.

69. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : монографія. Київ : Знання, 2005. 375 с

70. Даниленко-Негара Ю. С., Негара Р. В. Антикорупційне декларування в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану: ретроспективний аналіз *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 703–706.

71. Декларація ООН про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16.12.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_369#Text (дата звернення : 22.01.2025).

72. Декларація Організації Об'єднаних Націй про злочинність і суспільну безпеку від 12.12.1996 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_371#Text (дата звернення : 30.01.2025).

73. Дем'янчук В. А. Досвід реалізації антикорупційної політики в Польщі та Німеччині: уроки та застереження для України. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 4. С. 151–158.

74. Дем'янчук В. А. Сучасні методологічні підходи до визначення поняття та юридичного змісту антикорупційної політики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 6 (15). С. 88–91. URL : http://www.pjv.nuoua.od.ua/v6_2016/21.pdf (дата звернення : 11.05.2023).

75. Дем'янчук Ю. В. Адміністративно-правові засади запобігання і протидії корупції у системі державної служби України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2020. 38 с.
76. Демчик Н. П. Реалізація антикорупційної стратегії в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 289–292. URL : http://www.lsej.org.ua/3_2024/69.pdf (дата звернення : 02.12.2024).
77. Денисюк С. Ф. Запобігання корупційним ризикам під час надання адміністративних послуг: питання сьогодення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 21. С. 26–28.
78. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування : монографія / за ред. Ю. Ковбасюка, В. Л. Федоренка. Київ : Видавництво Ліра-К, НАДУ, 2016. 524 с.
79. Державна антикорупційна програма на 2023-2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України № 220 від 4 березня 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#n32/> (дата звернення : 05.07.2023).
80. Державна політика : підручник / ред. кол. Ю. В. Ковбасюк. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.
81. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. Ребкала, В. Тертички. Київ : Вид-во НАДУ, 2000. 232 с.
82. Діденко В., Табачковський В. Світогляд. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, 2002. 742 с.
83. Діордіца І. В., Дасюк В. В. Антикорупційна експертиза в публічному адмініструванні та перспективи її впровадження органами місцевого самоврядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 31–34. URL : http://lsej.org.ua/1_2024/84.pdf (дата звернення : 25.12.2024).

84. Діордіца І. В., Дасюк В. В. Концептуальні засади формування антикорупційної функції держави *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 31–34.
85. Дмитрієв Ю. В. Механізми оцінки та мінімізації корупційних ризиків у системі державного управління України: дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Маріуполь, 2018. 20 с.
86. Доповідь Секретаріату Організації Об'єднаних Націй : восьмий Конгрес Організації Об'єднаних Націй із попередження злочинності й поводження із злочинцями (Гавана, 27.08-7.09.1990 г.). URL : https://www.unodc.org/documents/congress/Previous_Congresses/8th_Congress_1990/028_ACONF.144.28.Rev.1_Report_Eighth_United_Nations_Congress_on_the_Prevention_of_Crime_and_the_Treatment_of_Offenders_R.pdf (дата звернення : 25.01.2024).
87. Долгий О. О., Долгий О. А. Антикорупційна складова депутатської етики: оцінка законодавчого регулювання та соціологічного виміру. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 64–68.
88. Дрозд В., Дрозд О, Журавльов Д., Петков С. Протидія і запобігання корупції в Україні. Актуальне законодавство та судова практика: навч. посіб., Київ : Центр учбової літератури, 2021, 686 с.
89. Дралюк І. М. Проблеми формування державної антикорупційної політики та реалізації нового антикорупційного законодавства в контексті забезпечення національної безпеки України. *Наше право*. 2015. № 2. С. 179–181.
90. Дудоров О. О., Коломоєць Т. О., Кушнір С. М., Макаренков О. Л. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні : колективна монографія. Запоріжжя, 2019. 476 с.
91. Дудченко В. В. Про герменевтичний підхід до права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 11–16. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/arpr_2009_45_3 (дата звернення : 20.04.2023).
92. Експлікація : літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. С. 321.

93. Жаровська І. Правова політика держави (теоретико-правовий аналіз). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : «Юридичні науки». 2020. № 4 (28). С. 47–51. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/dec/22719/9.pdf> (дата звернення : 07.09.2024).
94. Железняк Н. А. Правові та організаційні форми діяльності Міністерства юстиції України у здійсненні державної правової політики (теоретичні та практичні питання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2005. 21 с.
95. Заброда Д. Г. Поняття державної антикорупційної політики. *Право і безпека*. 2012. Вип. 2 (44). С. 98–106. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_2_24 (дата звернення : 07.06.2024).
96. Заброда Д., Кашкаров О. Основні моделі державних інституцій, відповідальних за реалізацію державної антикорупційної політики. *Форум права*. 2013. № 4. С. 121–126.
97. Завальнюк В. В. Методологія юридичної антропології: пошуки ефективної дослідницької програми. *Молодий вчений*. 2016. № 8 (35). С. 84–88. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/8/19.pdf> (дата звернення : 12.10.2022).
98. Загальна теорія права / за заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf>. (дата звернення : 22.06.2023).
99. Задирака Н., Кабанець Р. Світовий досвід запобігання та протидії корупції: до питання про інтеграцію законодавства України до права Європейського Союзу. *Віче*. 2014. Вип. 10. С. 27–29.
100. Задорожний С. А. Механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2016. 251 с.
101. Задорожний С. А. Сучасні передумови виникнення корупції. *Проблеми реалізації державної антикорупційної політики в Україні*. Київ : НАДУ, 2011. С. 43–46.
102. Заєць А. П. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. Юридичні науки. С. 16–20. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f7307fff-da74-4ed8-85fe-0c580aefb49b/content> (дата звернення : 15.07.2024).

103. Заєць О. В. Абстрактне і конкретне : Велика українська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua/Абстрактне і конкретне> (дата звернення: 18.01.2025).
104. Заїковський С. Ален де Бенуа: Жан-Жак Руссо, консервативний революціонер. URL : <https://plomin.club/allen-de-benoit-jean-jacques-rousseau-conservative-revolutionary/> (дата звернення : 05.07.2024).
105. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. Київ : Юрінком Інтер. 2006. 688 с.
106. Закони вавілонського царя Хаммурапі. URL : <https://ibib.ltd.ua/zakonyi-vavilonskogo-tsarya.html> (дата звернення : 19.08.2024).
107. Запобігання корупції в органах ДФС України: науково-методичний та прикладний аспекти : монографія / заг. ред. О. М. Розума. Київ : Алерта, 2017. 242 с.
108. Зарембський Ю. Антикорупційна політика держави: адміністративно-правовий аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 4. С. 276–281.
109. Зарубіжний досвід створення та діяльності спеціальних антикорупційних органів : навч.-практ. посіб. URL : https://pidruchniki.com/84688/pravo/organizatsiyyo-pravovi_zasadi_stvorenniya_diyalnosti_spetsialnih_antikoruptionsynih_organiv#58 (дата звернення : 08.04.2024).
110. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020-2024 роки. Проєкт за результатами публічного обговорення. 2020. URL : <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsijna-strategiya-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-08.09.2020.pdf> (дата звернення : 01.12.2023).
111. Захарчук О. З. Характеристика окремих напрямів антикорупційної політики України. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 14–18.
112. Заходи проти корупції, які практикуються транснаціональними та іншими корпораціями, їх посередниками й іншими сторонами, які дотичні до цього : Резолюція 35/14 Генеральної Асамблеї ООН від 15.12.1975 р. URL :

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/789/27/PDF/NR078927.pdf?OpenElement> (дата звернення : 25.01.2024).

113. Збірка матеріалів по дослідженню зарубіжного досвіду протидії корупції. Агентство Республіки Казахстан з протидії корупції. URL : <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/article/details/2281?lang>. (дата звернення : 17.09.2023).

114. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом за 2023. URL : <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-pro-vykonannya-Ugody-pro-asotsiatsiyu-mizh-Ukrayinoyu-ta-YEvropejskym-Soyuzom-za-2023-rik.pdf> (дата звернення : 10.01.2025).

115. Зозуля Є. В. Становлення антикорупційної системи України (організаційно-правові заходи). *Правий часопис Донбасу*. 2023. № 2 (83). С. 75–82. URL : <https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/71/62> (дата звернення : 03.11.2024).

116. Івановська А. М., Владовська К. П. Правові засади звернення до суду в інтересах інших осіб органів публічної влади та посадових осіб та їх участі у справах про правопорушення, що пов'язані з корупцією, вчинені публічними службовцями. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. № 11/2. С. 19–22. URL : <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/77a6b380-eb6e-4135-8cf7-a1d5c8b4bb05/content> (дата звернення : 15.10.2023).

117. Івановська А. М., Гаврік Р. О. Прикладні питання вирішення справ про правопорушення, що пов'язані з корупцією в адміністративному судочинстві. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 5 С. 6–10. URL : <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d84a5aa8-436e-4873-bbdd-87aee59fe76a/content>. (дата звернення : 04.08.2024).

118. Івасенко С. М. Запобігання та протидія корупції в правоохоронних органах: організаційно-управлінський аспект: дис. ... канд. наук з держ. управ.: 25.00.01. Київ, 2015. 199 с.

119. Івашук Ю. П. Концептуальні засади розвитку державної антикорупційної політики. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 3. С. 40–47.

120. Іленок Т. Зарубіжний досвід адміністративно-правової протидії корупції. *Юридична наука*. 2012. № 12. С. 42–51.
121. Іляшко О. О. Концептуальні підходи до визначення правової політики держави в умовах гібридної війни. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 105–114.
122. Індекс верховенства права. URL : <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index> (дата звернення: 31.01.2024).
123. Індекс сприйняття корупції – 2023 та дослідження, на основі яких він розрахований. URL : <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення : 03.02.2024).
124. Індекс сприйняття корупції-2023: Україна покращила свій показник на 3 бали. URL : <https://nazk.gov.ua/uk/antykoruptsijna-polityka/indeks-spryynyattya-koruptsii-2023-ukraina-pokraschyla-sviy-pokaznyk-na-3-baly>. (дата звернення : 16.05.2023).
125. Індекс сприйняття корупції-2024. URL : <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2024> (дата звернення : 19.01.2025).
126. Історія вчень про державу і право: хрестоматія / уклад. В. В. Сухонос. Суми, 2010. Ч. 2: Політико-правова думка епохи Відродження, Реформації та Просвітництва. 255 с. URL : https://kfcp.law.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/%D0%86%D0%92%D0%94%D0%9F_%D1%85%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%8F_2.pdf (дата звернення : 15.03.2024).
127. Історія вчень про державу і право: хрестоматія у 4 ч. / уклад. В. В. Сухонос. Суми, 2010. Ч. 1: Політико-правова думка Стародавнього світу і Середньовіччя. С. 7–35. URL : https://kfcp.law.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/ІВДП_хрестоматія_1.pdf (дата звернення : 02.07.2024).
128. Йохансен Л., Педерсен К. Х. Задля суспільного блага: боротьба з корупцією у нових державах-членах ЄС. URL : www.eurointegration.com.ua/articles (дата звернення : 15.09.2023).

129. Калмиков Д. О., Сінченко Д. В., Сорока О. О., Хавронюк М. І., Шведова Г. Л. Запобігання корупції: методичні рекомендації для місцевих активістів / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : ФОП Москаленко О. М., 2017. 242 с.
130. Калганова О. А., Микитенко В. С., Ревера А. О. Інформаційно-аналітична діяльність окремих суб'єктів фінансових розслідувань. *Наукові інновації та передові технології. Державний податковий університет*. 2024. № 5 (33). С. 552-560.
131. Калугіна І. О. Проблеми та перспективи вдосконалення антикорупційної політики у контексті сучасних викликів. *Збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід»*. Тернопіль, ЗУНУ, 28 квітня 2023 року. Тернопіль. С.68-70. URL : <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1113/1090>.
132. Калугіна І. О. Антикорупційна політика в Україні : поняття і зміст. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26-27 червня 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 28–30.
133. Калугіна І. О. Антикорупційна правова політика : природа і зміст. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2021. № 4. С. 28–37. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/03/7.pdf>.
134. Калугіна І. О. Антикорупційний складник правової політики України. *Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 20 лист. 2020 р.) / за заг. ред. Т.О. Коломoeць. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. С. 62–64.
135. Калугіна І. О. До питання про поняття й сутність корупції *Запорізькі правові читання*: матеріали щорічн. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 19–20 травня 2021 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломoeць. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 428 с. С. 72–75. URL : https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/_schor__chnoyi_m__zhnarodnoyi_naukovo-praktichnoyi_konferents__yi_zapor__z__k__pravov__chitannya_2021.pdf.

136. Калугіна І. О. Проблеми формування і реалізації антикорупційної політики: досвід Китаю. *Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24 жовтня 2024 р.) / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. С. 57–60.
137. Калугіна І. О. Суб'єкти формування, реалізації та забезпечення антикорупційної правової політики в Україні. *Південноукраїнський правничий правотис*. 2020. № 4. С. 133–141. URL : <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/4/25.pdf>.
138. Калугіна І. О. Проблеми вдосконалення антикорупційної політики в Україні у контексті сучасних викликів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 85. Ч. 1. С. 71–77. URL : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/10/85-part-1.pdf>.
139. Калугіна І. О., Удовика Л. Г. Поняття корупції: наукові підходи та легальне тлумачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 67–71.
140. Калугіна І. О., Удовика Л. Г. Світовий досвід реалізації антикорупційної політики в приватно-правовій сфері. *Annali d'Italia. Scientific journal of Italy*. 2024. № 61. С. 36–42.
141. Кваша О.С., Синякова А.В. Україна та ЄС: проблеми та перспективи інтеграції в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Ужгород, 2019. вип. 23 (1). С. 112-117.
142. Каменський Д. В. Корупція та ринкова економіка : небезпечна комбінація. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*. Харків, 2017. С. 86–88.
143. Камназаров М., Сарсенов А. Роль міжнародних організацій у боротьбі з корупцією. Верховний Суд Республіки Казахстан. URL : http://supcourt.kz/rus/sudebnaya_sistema/nusd/sd.html (дата звернення : 01.06.2024).
144. Канан А. Проблеми формування, становлення та розвитку антикорупційних органів державної влади. *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 175–180.

URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/29.pdf (дата звернення : 02.07.2024).

145. Каплій О. В., Кісіляк Д. В. Запобігання корупційним правопорушенням у сфері здійснення митної справи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 281–285.

146. Каращенко А. І. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції у митних органах України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019. 242 с.

147. Кельман М. С. Осмислення методології пізнання наукових теорій у правознавстві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1. С. 32–42. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmppr_2019_1_6 (дата звернення : 21.02.2023).

148. Кельман М. С. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 204–211.

149. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія Тернопіль : Терно-граф, 2011. 492 с.

150. Керівництво по боротьбі з корупцією. Організація з безпеки і співробітництва в Європі. Відень, 2016. 272 с. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/2/1/424898.pdf> (дата звернення : 30.01.2025).

151. Кізь С. М. Закордонний досвід протидії корупції на прикладі особливого адміністративного району Гонконг. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 2. С. 218–224.

152. Кікалішвілі М. Світовий досвід реалізації антикорупційної політики та його застосування в Україні. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. № 6. С. 151–154.

153. Кладченко А. О. Становлення та розвиток сучасного антикорупційного законодавства України: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2018. 226 с.

154. Клименко С. В., Абабіна Л. С. Державні службовці як спеціальні суб'єкти корупційних злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 3 (28). Т. 2. 2019. С. 152–155.
155. Клімова С. М., Ковальова Т. В. Механізми запобігання корупції в Україні : навч. посіб. Харків : Видавництво ХарРІ НАДУ «Магістр», 2015. 184 с.
156. Клок О. В. Протидія корупційним правопорушенням засобами адміністративного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 214 с.
157. Книш С. Антикорупційна політика Європейського Союзу: етапи формування, здобутки і перспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1. С.67–77.
158. Коваль А. А. Кампанія по боротьбі із корупцією (2012-2014) і проблеми будівництва в Китаї правової держави. *Китаєзнавчі дослідження*. 2014. № 1–2. С. 34–50.
159. Ковальчук І. С. Проблемні аспекти організації і діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 2. С. 126–129.
160. Ковальчук М. О. Заходи переконання і примусу у сфері запобігання корупції в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 293–296.
161. Ковтун М. С., Івоніченко Д. В., Федоренко А. В. Запобігання корупції при наданні адміністративних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 291–294.
162. Кодекс поведінки службовців органів правопорядку. Затверджений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 34/169 від 17.12.1979 р. URL : https://pravo.org.ua/wpcontent/uploads/old/files/Criminal%20justice/PS_05__4_2_001.024). (дата звернення : 09.02.2024).
163. Козюбра М. І. Право, наука та інші форми світосприйняття і методологія: лінії взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 3–12. URL : <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2018.3-12> (дата звернення : 09.02.2024).
164. Козюбра М. І. Праворозуміння : поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.

165. Козюбра М. І. Практична філософія права : монографія. Київ : «ДУХ І ЛІТЕРА», 2024. 496 с.
166. Колодій А. М. Праворозуміння: теорія, політика, практика. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 12–18. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2010_3_2 (дата звернення : 18.09.2023).
167. Коломоєць Т. О. «Антикорупційні» обмеження для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: реалії використання «фільтру» правової визначеності в Україні та зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 84–89.
168. Коломоєць Т. О., Колпаков В. К., Макаренков О. Л., Пелех І. В. та ін. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» / за заг. ред. Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Запоріжжя : Видавничий Дім «Гельветика», 2019. 588 с.
169. Коломойцев В. І. Правове регулювання боротьби з корупцією як одна з вимог набуття членства в ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 401–404. URL : http://lsei.org.ua/1_2024/93.pdf (дата звернення : 04.12.2024).
170. Колпаков В. К. Систематика суб'єктів антикорупційної експертизи. *Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України, Національної поліції України та інших суб'єктів публічної адміністрації*: матеріали XIV наук.-практ. семінару. (м. Київ, 20 червня 2019 р.) / ред. колегія: Пастух І. Д., Дорогих В. М., Волох О. К. Київ, 2019. С. 10–12.
171. Комарова Ю. М. Адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 229 с.
172. Конвенція ОЕСР про боротьбу з хабарництвом. Фаза 4, Дворічний звіт про подальші дії щодо Польщі: імплементація Конвенції та відповідних правових інструментів, імплементація Конвенції ОЕСР про боротьбу з хабарництвом. Париж, 2024. URL : <https://doi.org/10.1787/83945426-en>. (дата звернення : 20.12.2024).

173. Конвенція ООН проти корупції : Конвенція Організації Об'єднаних Націй № 995_c16 від 31.10.2003 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення : 20.03.2022).
174. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності № 1433-IV від 04.02.2004 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00144?an=480445> (дата звернення : 15.01.2025).
175. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму № 2698-VI від 17.11.2010 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення : 02.03.2024).
176. Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів № 631-IX від 20.05.2020 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09#Text (дата звернення : 02.03.2024).
177. Концепція боротьби з корупцією на 1998-2005 роки : Указ Президента України № 367/98 від 24.04.1998 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367/98#Text> (дата звернення : 13.03.2024).
178. Копистира А.М. Причини корупції в країнах Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 119. Ч. 1. С. 118–123.
179. Коран. URL : <https://quran.com/ru/2?startingVerse=188> (дата звернення : 24.05.2024).
180. Корнякова Т. В. Кримінологічна стратегія нової антикорупційної політики України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 149–151.
181. Коруля І. Зарубіжний досвід у сфері протидії корупції і можливість його використання в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 170–173.
182. Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2022. URL : https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/1009488299966710444nacp_report_info_sapiens_2021_ukr_final_.pdf (дата звернення : 21.11.2024)

183. Коршунова Н. В. Поняття державної політики : теоретико-правове дослідження : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2018. URL : <https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/3e674ab0-5a90-4c5f-aba3-7367201c3d91/content> (дата звернення : 04.02.2024).
184. Костенко Д. В. Комплекс проблем протидії корупції в Україні. *Право та державне управління*. 2019. № 1. С. 54–61. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_1/24.pdf (дата звернення : 02.07.2024).
185. Костицький М. В. Нормативізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (11). 2016. С. 18–29.
186. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз. Київ : НІСД, 2013. 232 с.
187. Кравченко С.О., Пантелейчук І.В. Напрями формування антикорупційної культури українського суспільства. *Вісн. НАДУ*. 2012. № 2. С. 5–13.
188. Кравченко С. О. Підходи до розуміння антикорупційної політики в публічному управлінні. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. 2018. № 2. С. 28–33.
189. Кравчук М., Лаврів І. Сутність корупції та основні шляхи її подолання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3. С. 31–36.
190. Краковська А. Є. Антикорупційна політика та антикорупційний комплаєнс. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали міжнар. наук. інтернет-конф. (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, лютий 2024 р.). Вип. 58. 2024. URL : <https://r2.donnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1daa1cf6-d566-4faf-987c-f0c8ae2a290a/content> (дата звернення : 15.11.2024).
191. Крепак В. М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми : монографія. Львів : Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. 442 с.
192. Крестовська Н. М. Цивілізаційний підхід у порівняльному правознавстві. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 443–449.
193. Крижанівський О. Хрестоматія з історії Стародавнього світу. Київ : Радянська школа, 1974. 158 с.

194. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією № 252-V від 18.10.2006 р.
URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 03.03.2024).
195. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією : Конвенція Ради Європи № ETS 173 від 27.01.1999. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення : 17.03.2022).
196. Кримінальний процесуальний кодекс : Закон України № 4651-VI від 13.04.2012 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.02.2023).
197. Кріцак І. В. Необхідність розроблення антикорупційної кримінології в концепті ідеологічної та духовно-ціннісної складової. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 433–436.
198. Кротюк О. М. Зарубіжний досвід участі громадськості в запобіганні корупційним злочинам. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (21). С. 98–105.
199. Круть В. О. Лобізм як форма прояву корупції. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 227–232. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/34.pdf (дата звернення : 14.07.2024).
200. Кузніченко С. О. Огляд стандартів Ради Європи у сфері протидії корупції та законодавство України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 17–21.
201. Курмаєв П. Ю. Теоретичні аспекти формування антикорупційної політики. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2014. Вип. 9. С. 53–57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuep_2014_9_15. (дата звернення : 09.01.2024).
202. Кучеренко О. О. Державна політика: теоретико-методологічні засади дослідження процесу формування та здійснення : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2000. 20 с.

203. Кучук А. М. Принципи пізнання правових явищ як елемент методології. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 4. С. 8–11. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvc_2016_4_4 (дата звернення : 09.01.2024).
204. Кушнар'ов І. В. Ментальні основи політичної корупції в Україні. *Політичне життя*. 2017. № 4. С. 77–82.
205. Кушнар'ов І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація : автореф. дис. ... д-ра. політ. наук : 23.00.02. К., 2018. 40 с.
206. Лавренюк Ю. Ф. Пріоритетні напрями антикорупційної політики України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2014. Вип. 1. С. 35–37.
207. Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Політико-правові та соціальні передумови корупції в органах державної влади. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 1. С. 120–122.
208. Легін А. В. Національне антикорупційне бюро України: структура, повноваження та функції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 54. С. 160–163.
209. Лемак В. В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2003. 40 с.
210. Лі Куан Ю. Із третього світу в перший. Історія Сингапуру. 1965-2000. Київ : КМ-Букс, 2025. 760 с.
211. Лі Куан Ю. Мій погляд на майбутнє світу. Київ : КМ-Букс, 2017. 446 с.
212. Литвиненко В. Зарубіжний досвід організації та діяльності суб'єктів протидії корупції та можливості його використання в Україні. *Публічне право*. 2015. № 4. С. 175–181. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2015_4_25 (дата звернення : 27.05.2024).
213. Литвиненко В. Протидія корупції в Україні : адміністративно-правові засади : монографія. Київ : «МП Леся», 2015. 491 с.
214. Ліпич Л. Г., Рубльов В. В., Хілуха О. А., Кушнір М. А. Шляхи розвитку антикорупційної політики в Україні крізь призму науки публічного менеджменту.

Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 34/2022. С. 53–60. URL : <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/598/549> (дата звернення : 19.06.2024).

215. Луговий І. О., Ярошенко Ю. В. Поняття та види антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2023. № 1. С. 236–241.

216. Лук'янець В. С. Детермінізм : енциклопедія сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. URL : <https://esu.com.ua/article-24452> (дата звернення : 11.05.2023).

217. Лук'янова Г. Ю. Сучасні підходи до класифікації суб'єктів протидії корупції в Україні. *Юридична наука* № 3 (105). 2020. С. 211–221.

218. Луцик В. В., Гловюк І. В. Участь викривача у кримінальному провадженні: питання нормативної регламентації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 1. С. 285–288.

219. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 32 с.

220. Луць Л. А. Теорія правових актів : вимога часу. *Право і суспільство.* 2018. № 5. С. 14–21.

221. Магновський І. Й., Назарчук А. В. Теоретико-правова характеристика антикорупційних обмежень. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 10. С. 430–432.

222. Мазуренко А. НАЗК склало понад сотню адмінпротоколів та висновків про корупційні злочини нардепів. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2024/03/18/7446990/> (дата звернення : 14.09.2024).

223. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець. / пер. Анатоль Перепадя. Київ : Основа, 1998. 492 с.

224. Макаренков О. Л., Коломоець Т. О. Визначення шляхів реформування антикорупційного законодавства України відповідно до європейських правових

стандартів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2022. Т. 33 (72) № 2. С. 41–47.

225. Макаренков О. Л. Правова інституціоналізація антикорупційних трансформацій органів публічної адміністрації у відкритому суспільстві : автореф. д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 42 с.

226. Макаренков О. Л. Правові основи інституціоналізації доброчесності публічної адміністрації у відкритому суспільстві : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 457 с.

227. Маланчук О. Протидія корупційній діяльності в Україні: проблеми та пріоритетні напрямки. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 3 (71). С. 82–87.

228. Мандибура В. О. Корупція: інституційна сутність та механізми подолання : монографія. Київ : Парламентське видавництво, 2017. 488 с.

229. Манжола П. Удосконалення механізмів координації державної політики протидії корупції. URL : <http://old.niss.gov.ua/monitor/Juli2009/11.html> (дата звернення : 11.01.2023).

230. Мартинов Д., Обушна Н. Феномен корупції в системі публічного управління: теоретичні аспекти наукового дискурсу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 8. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1720> (дата звернення : 02.07.2024).

231. Марчук М. П. Основні напрями державної політики щодо протидії корупції в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 3 (30). С. 470–474.

232. Матеріали Конференції держав-учасниць Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції. Німеччина : Резюме Групи по огляду процесу здійснення № CAC/COSP/IRG/II/2/1/Add.14 від 15.01.2020 г. URL : <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/ImplementationReviewGroup/ExecutiveSummaries2/V2000218r.pdf> (дата звернення : 23.09.2023).

233. Матеріали Конференції держав-учасниць Конвенції Організації Об'єднаних націй проти корупції від 30.12.2018 р. Італія. URL : <http://undocs.org/ru/CAC/COSP/IRG/I/3/1/Add.6> (дата звернення: 17.10.2024).
234. Матеріали Конференції держав-учасниць Конвенції Організації Об'єднаних націй проти корупції від 14.09.2020 р. Франція. URL : <https://docs.un.org/ru/CAC/COSP/IRG/I/1/1/Add.3>. (дата звернення: 23.09.2023).
235. Медвецька О. Поняття, ознаки та види корупційних злочинів, їх особливості відповідно до актів міжнародного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 7. С. 42–48.
236. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юридична думка, 2004. 400 с.
237. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія. Київ : Атіка, 2001. 304 с.
238. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 32 с.
239. Мельник О. Г. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як вектор формування національної антикорупційної політики в Україні *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 32–35.
240. Методичні рекомендації: громадська антикорупційна експертиза чинних нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування / О. Вінніков та ін. Київ, 2015. 78 с.
241. Методологія оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади : Рішення НАЗК від 02.12.2016 № 126. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1718-16> (дата звернення : 27.10.2024).
242. Мех Ю. В., Белєвцева В. В. Адміністративно-правовий механізм протидії корупційним деліктам як складова частина сектору безпеки держави. Epistemological aspects of tort law transfiguration in the creation of anti-corruption legislation and its enforcement : Scientific monograph / ed. T. Kolomoiets. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 192–211.

243. Милосердна І. М. Участь громадянського суспільства у протидії корупції: досвід країн Центрально Східної Європи. *Політичне життя*. 2019. № 3. С. 37–43. URL : <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7364> (дата звернення : 15.08.2024).
244. Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2018. 532 с.
245. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text (дата звернення : 22.01.2025).
246. Мініч Р. Боротьба з корупцією: чого вчить досвід ЄС. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/07/3/7083870> (дата звернення : 06.10.2024).
247. Мінькович-Слободяник О. В. Правова політика: стратегічні пріоритети і напрями вдосконалення : монографія. Київ : Логос, 2012. 196 с.
248. Мінькович-Слободяник О. Правова політика як чинник правотворчості та правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.
249. Міняйло М. Зарубіжний досвід запобігання організованим злочинності. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство»*. 2013. Вип. 660. С. 144–149.
250. Міщенко В. Антикорупційний досвід Данії. URL : <https://www.gurt.org.ua/articles/49562> (дата звернення : 17.02.2023).
251. Міщенко В. Рецепти антикорупційного успіху Нової Зеландії. URL : <https://gurt.org.ua/news/informator/50782> (дата звернення : 18.02.2023).
252. Міщенко Т. М. Адміністративно-правове забезпечення організації боротьби з організованою злочинністю, що супроводжується корупційними зв'язками : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 197 с.
253. Молдован Е. С. Напрями запобігання та протидії корупції на державній службі: морально-ідеологічний аспект. URL : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10mesmia.pdf> (дата звернення : 03.02.2022).
254. Монтеск'є Ш. Л. Про дух законів. Історія вчень про державу і право. Ч. 2 : Політико-правова думка епохи Відродження, Реформації та Просвітництва:

хрестоматія / уклад. В. В. Сухонос. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 255 с. URL : https://kfcp.law.sumdu.edu.ua/wpcontent/uploads/2020/11/ІВДП_хрестоматія_2.pdf (дата звернення : 24.11.2023).

255. Мусієнко О. П. Органи, що здійснюють адміністративні заходи запобігання та протидії корупції за новим антикорупційним законодавством України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 2. С. 105–108.

256. Нагорняк А. В. Шляхи подолання корупції. *Грані права: XXI століття* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 260–261. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/items/bb9db844-7ccd-4c75-ae7c-950e86d0bb53> (дата звернення : 07.09.2024).

257. Надольний І. Ф., Андрущенко В. П., Бойченко І. В., Розумний В. П. та ін. Філософія : навч. посіб. Київ : Вікар, 1997. 584 с. URL : <https://kpdі.edu.ua/biblioteka/Ф/Філософія%20Надольний%20І.Ф.pdf> (дата звернення : 13.02.2023).

258. Надточієва А. П. Ознаки суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 440–444.

259. НАЗК. Корупція в Україні 2024: розуміння, сприйняття, поширеність. URL : <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/07/17/0717bf197d9dbfd35baa6d2e939ca43a2e47460785552328ee7bd5e2fdebb05e11548549.pdf> (дата звернення : 09.01.2025).

260. Налуцишин В. В. Антикорупційні суди: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 669–671. URL : http://lsej.org.ua/10_2022/168.pdf (дата звернення : 05.10.2024).

261. Настюк В., Карелін В., Бєлєвцева В. До питання електронного декларування як одного із засобів запобігання корупції. *Право України*. 2022. № 9. С. 34–42.

262. Національне агентство з питань запобігання корупції : офіційний сайт. URL : <https://nazk.gov.ua/uk/pro-nazk/> (дата звернення : 12.02.2023).

263. Невмережицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. Київ : КНТ, 2008. 368 с.

264. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 2009. 36 с.
265. Недюха М. Правова політика України: новітні виміри. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 4 (16). С. 38–45.
266. Нелезенко Н. П. Концептуальні рішення запобігання корупції в процесі формування програм інноваційного розвитку України. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2013. Вип. 4. С. 304–311.
267. Нестеренко К., Булгакова О. Антикорупційна політика України в контексті війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Т. 2, № 77. С. 98–101.
268. Нестеренко К. О., Булгакова О. В. Корупційні ризики в процедурах отримання гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 6. С. 347–350. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/66.pdf> (дата звернення : 07.11.2024).
269. Новак А. Адміністративно-правові засади реалізації національної антикорупційної політики в Україні: особливості нормативного забезпечення. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică*. Septembrie, 2018. С. 74–77.
270. Новак А. М. Історико-теоретичні основи формування національної антикорупційної політики в Україні в 1991-2017 роках. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. Т. 29 (68). № 4. 2018. С. 13–19. URL : https://www.pubadm.vernadskeyjournals.in.ua/journals/2018/4_2018/5.pdf (дата звернення : 02.07.2024).
271. Новак А. М. Національна антикорупційна політика: особливості та основні чинники розвитку в умовах сучасного державотворення. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3 (34). С. 62–66. URL : <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/11.pdf> (дата звернення : 13.05.2024).
272. Новак А. М. Принципи формування національної антикорупційної політики. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2017. № 1. С. 1–15.

273. Новак А. М. Теоретичні основи дослідження протидії корупційним проявам у сфері публічного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 1 (28). С. 29–36.
274. Новак А. М. Формування та реалізація національної антикорупційної політики в умовах глобалізації: сучасні виклики. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. № 2. С. 35–41.
275. Новий тлумачний словник української мови у 3 т. Т. 1. Київ : Аконіт, 1998. С. 702.
276. Новіков О. Світовий досвід функціонування спеціалізованих антикорупційних органів. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 52–57.
277. Нонік В. Антикорупційний досвід Китаю: від імперських часів до сьогодення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 12. URL : http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/12_2018/8.pdf. (дата звернення : 04.02.2024).
278. Нонік В. Інформаційно-комунікаційний інструментарій антикорупційної політики України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 8. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2019/18.pdf (дата звернення : 11.10.2024).
279. Новоселова В. В. Формування довіри до судової влади в Україні в контексті утвердження принципу верховенства права : теоретико-правові засади : дис...канд.. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2020. 262 с.
280. Нонік В. Формування та реалізації антикорупційної політики в Україні: теорія, практика, механізми : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2019. 387 с.
281. Оболенський О. Ю., Лукін С. Ю. Правова політика як форма забезпечення професійної діяльності державних службовців. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 37. С. 107–113.
282. Оборотов Ю. М. Герменевтичний метод у правознавстві. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 1. С. 19–21.
283. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2003. 38 с

284. Озернюк Г. В., Степанова А. В. Правове регулювання протидії корупції в освітній сфері: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Право та державне управління*. 2021. № 3. С. 15–20. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2021/4.pdf (дата звернення : 03.09.2023).
285. Окрема думка судді Конституційного Суду України Колісника В. П. стосовно Рішення від 16.09.2020 р. № 11-п/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb11d710-20#n2> (дата звернення : 10.02.2023).
286. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В. В. стосовно Рішення від 16.09.2020 р. № 11-п/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na11d710-20#Text> (дата звернення : 10.02.2023).
287. Олійник А. Ю., Оніщик Ю. В. Поняття та види антикорупційної експертизи нормативно-правових актів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 148–151.
288. Олійник Д. О. Запобігання корупційним злочинам, що вчиняються при здійсненні митних процедур : монографія. Харків : Право, 2018. 200 с.
289. Омеляненко В., Мельник Т. Інноваційний фактор реалізації національних антикорупційних стратегій. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2639/2557> (дата звернення : 17.04.2024).
290. Онищук О. О. Деякі питання компаративістики у сфері запобігання та протидії корупції. *Юридичний вісник Причорномор'я*. 2011. № 2.
291. Оніщенко Н. М. Юридична наука: ціннісно-комунікаційне призначення. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2019. № 4. С. 36–39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2019_4_19 (дата звернення : 01.12.2023).
292. ООН Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності від 23.12.1994 р. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/769/53/PDF/N9576953.pdf?OpenElement>. (дата звернення : 30.01.2025).
293. Осика І. М. Проблеми корупції у Великобританії. URL : www.univd.edu.ua/_projects (дата звернення: 11.10.2024).

294. Основи законодавства про антикорупційну політику : модельний закон СНД № 22-15 от 15.11.2003 г. URL : <https://iacis./public/upload/files/1/158.pdf> (дата звернення : 02.06.2024).
295. Оцокіліч В. ТОП-10 сфер із найвищим рівнем поширеності корупції згідно Звіту НАЗК за результатами опитування населення та бізнесу. URL : (дата звернення : 23.09.2024).
296. Павленко О. А. Кримінально-правова характеристика антикорупційних органів України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 547–550.
297. Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюби. Київ : Основи, 1999. 422 с.
298. Парубчак І. О. Теоретико-методологічні підходи до формування державної антикорупційної політики в контексті національної безпеки України. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2017. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2017_2_5 (дата звернення : 20.03.2023).
299. Пархоменков Н. М. Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини : монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2016. 253 с.
300. Пархоменко-Куцевіл О. І. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та подолання корупції: теоретико-методологічний аналіз : монографія. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. 308 с.
301. Паршина О. А., Паршин Ю. І. Міжнародний досвід протидії корупції. Протидія корупції: Європейський досвід для України. *Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 листоп. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун–т внутр. справ, 2019. С. 41–45.
302. Пашкевич Л. А. Механізми реалізації державної антикорупційної політики у сфері публічного управління: досвід Франції та Великобританії. *Право та*

державне управління. 2019. № 3. С. 176–182. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_2/29.pdf (дата звернення : 13.09.2024).

303. Пелех І. В., Єрмоленко Д. О. Антикорупційна правова політика в Україні: історико-теоретичний аспект. *Електронний науково-практичний журнал «Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Право, публічне управління та адміністрування»*. 2025.

304. Петрашко С. Я. Міжнародно-правовий механізм протидії корупції : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України. 2012. 20 с.

305. Петрашко С. Я. Конвенція ООН проти корупції: універсалізація стандартів у сфері протидії корупції. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. № 15. С. 90–94.

306. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм. *Віче*. 2011. № 10. С. 23–25. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_10_10 (дата звернення : 15.05.2024).

307. Петришин О. В. Праворозуміння у вітчизняній юриспруденції: на шляху до інтегративного підходу. *Публічне право*. 2017. № 3. С. 9–17. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2017_3_3 (дата звернення : 14.05.2024).

308. Підбережник Н. Антикорупційна політика в країнах Західної Європи: досвід для України. *Збірник наукових праць «Ефективність державного управління»*. 2013. № 37. С. 123–132.

309. Пластун М. С. Глава держави і антикорупційна політика: проблеми формування та реалізації / за наук. ред. Ю. О. Волошина. Одеса : Фенікс, 2018. 222 с.

310. Платон. Держава. Книга сьома. Київ, 2000. С. 209–239. URL : <http://litopys.org.ua/plato/plat07.htm> (дата звернення : 02.07.2024).

311. Повчання Мерикара. URL : https://uk.wikisource.org/wiki/Повчання_Мерикара (дата звернення : 10.02.2024).

312. Пожар В. Г., Мандриченко Ж. В. Щодо окремих критеріїв підвищення ефективності розслідування корупційних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 406–409.
313. Політична корупція: як розпізнати та подолати : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. К. С. Давиденко. Київ : Ейдос, 2016. 52 с.
314. Половинкіна Р. Ю. Етапізація та періодизація антикорупційного законодавства в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 3. С. 22–27.
315. Половинкіна Р. Ю. Межі та компетенція антикорупційного суду в європейських державах і Україні: порівняльний аналіз. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 10–14. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2020/3.pdf (дата звернення : 28.03.2024).
316. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. 728 с.
317. Практики антикорупційної освіти в Європі. URL : <https://transparency.org.ru/projects/antikorrupsionnoe-prosveshchenie/praktiki-antikorrupsionnogo-obrazovaniya-v-evrope.html> (дата звернення : 15.09.2022).
318. Приходько А. А. Адміністративно-правове забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні за умов євроінтеграції : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2020. 42 с. URL : <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/auto/33/a3.pdf> (дата звернення : 28.02.2023).
319. Приходько А. А. Теоретичне та практичне осмислення антикорупційної політики України: євроінтеграційний аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 96–99.
320. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України № 2447-VIII від 07.06.2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19> (дата звернення : 18.02.2024).
321. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень : Закон України (втратив чинність 12.12.2010). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1507-17#Text> (дата звернення : 02.08.2024).

322. Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану : Закон України від № 3384-I

323. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України : Закон України № 3295-IX від 15.11.2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3295-20#Text> (дата звернення : 11.01.2025).

324. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодонабувачів юридичних осіб та публічних діячів : Закон України № 1701-VII від 14.10.2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1701-18> (дата звернення : 11.03.2024).

325. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо мінімізації потенційного олігархічного впливу на політичні партії, удосконалення механізмів державного фінансування та державного контролю за діяльністю політичних партій. Закон України № 3337-IX від 23.08.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3337-20#Text> (дата звернення : 17.12.2023).

326. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України : Закон України № 3277-IX від 27.07.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20#Text> (дата звернення : 28.01.2025).

327. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо приведення окремих положень у відповідність до висновків Європейської Комісії щодо України : Закон України. № 3503-IX від 08.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3503-20#Text> (дата звернення : 07.01.2025).

328. Про внесення змін до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» щодо посилення інституційної спроможності Національного

антикорупційного бюро України № 3502-IX від 08.12.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3502-20#Text> (дата звернення : 11.02.2024).

329. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом : Закон України від 21.03.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20#Text> (дата звернення : 15.12.2024).

330. Про двадцять принципів боротьби з корупцією : Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи № 994_845 від 06.11.1997 р. URL : <http://nkkspk.com.ua/ru/rezolyuciya-97-24-komiteta-ministrov-soveta-evropy-o-dvadcati-principax-borby-s-korrupciej/> (дата звернення : 02.03.2024).

331. Про державну службу : Закон України № 889-VIII від 10.12.2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення : 03.04.2024).

332. Про запобігання корупції : Закон України № 1700-VII від 14.10.2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1700-18> (дата звернення : 09.10.2022).

333. Про запобігання корупції серед суддів : висновок Консультативної ради європейських суддів № 21. 2018. URL : https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/opinio_21_ua_1.pdf (дата звернення : 18.10.2024).

334. Про запобігання корупції : Науково-практичний коментар до Закону України. / наук. ред. Хавронюк М. І. Київ : Ваїте, 2018. 472 с. URL : <https://wiki.nazk.gov.ua/archive/print/page/3947/29.11.2023/> (дата звернення : 19.03.2021).

335. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 рр. : Закон України № 1699-VII від 14.10.2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text> (дата звернення : 19.03.2023).

336. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки : Закон України від № 2322-IX 20.06.2022 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення : 25.03.2023).

337. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України (втратив чинність 10.06.2016). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text> (дата звернення : 05.03.2024).

338. Про затвердження Порядку здійснення нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснюють Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, Міністерство цифрової трансформації : Постанова Кабінету Міністрів України № 662 від 16.06.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/662-2023-п#Text> (дата звернення : 09.12.2023).

339. Про затвердження Порядку формування переліку іноземних фондових бірж (регульованих ринків), на які розповсюджуються вимоги щодо розкриття інформації про кінцевих бенефіціарних власників : Постанова Кабінету Міністрів України № 602 від 13.06.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення : 27.11.2023).

340. Про коаліцію. Коаліція КПК ООН. URL : <https://uncaccoalition.org/about-us/about-the-coalition/> (дата звернення : 01.12.2023).

341. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів щодо гарантій незалежності та посилення інституційної спроможності : проект Закону про внесення змін до Закону України № 12374 від 02.01.2025 р. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55540> (дата звернення : 18.02.2025).

342. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України № 1698-VII від 14.10.2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 29.04.2024).

343. Про Національну раду з питань антикорупційної політики : Указ Президента України № 808/2014 від 14.10.2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014#Text> (дата звернення : 03.04.2024).

344. Про прокуратуру : Закон України № 1697-VII від 14.10.2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 18.02.2024).
345. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення : 03.04.2024).
346. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1402-19> (дата звернення: 17.02.2024).
347. Про схвалення Зasad антикорупційної політики : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1688р від 08.12.2009 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1688-2009-%D1%80#Text> (дата звернення : 24.01.2024).
348. Про утворення Вищого антикорупційного суду : Закон України № 2470-VIII від 21.06.2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2470-19#Text> (дата звернення : 04.02.2025).
349. Програма співпраці з МВФ Механізм розширеного фінансування. URL : <https://mof.gov.ua/uk/mehanizm-rozshirenogo-finansuvannja> (дата звернення : 13.05.2023)
350. Проти корупції : Конвенція Організації Об'єднаних Націй № 995_c16 від 31.10.2003 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення : 20.03.2022).
351. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів : Край, 2008. 224 с.
352. Рабінович П. Правовий світогляд (соціально-правова інтерпретація). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 5–16.
353. Рекомендація № R (2000) 10 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо кодексів поведінки державних службовців від 11.05.2000 р. URL : https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Rekomend_poved_DS.pdf. (дата звернення : 02.03.2024).
354. Рекомендація № R (2003) 4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про загальні правила боротьби з корупцією при фінансуванні політичних партій

та виборчих кампаній від 8.04.2003 р. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/232462___232527 (дата звернення : 02.03.2024).

355. Рішення Конституційного Суду України № 11-р/2020 від 16.09.2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-20#Text> (дата звернення : 10.02.2023).

356. Рішення Конституційного Суду України № 1-р/2019 від 26.02.2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> (дата звернення: 18.01.2025).

357. Роль прокурорів у боротьбі з корупцією та пов'язаною з нею економічною та політичною злочинністю : висновок Консультативної ради європейських прокурорів № 14. 2019. URL : <https://rm.coe.int/ccre-opinion-no-14-2019-ua/1680aa2992> (дата звернення : 28.07.2024).

358. Романов М. В. Основні засади запобігання корупції. ГО «Харківська правозахисна група». Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини», 2017. 176 с.

359. Романюк М. В. Деякі питання антикорупційної експертизи в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 2. С. 98–103.

360. Ростовська К. В. Адміністративно-правові основи державної антикорупційної політики в Україні : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2019. 38 с.

361. Ростовська К. Міжнародний досвід формування та реалізації антикорупційної політики в інших державах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 118–122. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2017_4_21 (дата звернення : 15.05.2023).

362. Руденко М. В. Організаційно-правові основи Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2016. № 21. С. 173–176.

363. Рудинець Д. С. Негативний вплив корупції на реалізацію конституційних цінностей та становлення правової державності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 76–79.

364. Рудік Н. М. Політика ЄС у сфері запобігання та протидії корупції: ключові виклики та проблеми. Державне управління та місцеве самоврядування. 2020. Вип. 3 (46). С. 35–44. (дата звернення : 17.01.2023).
365. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика) : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2016. 168 с.
366. Саїнчин О. С. Аспекти протидії корупції в Україні та деяких країнах Європи. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31.03.2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 167–169.
367. Самойленко Л. Я., Назаренко С. А., Перун Н. В. Виклики та бар'єри в реалізації антикорупційної політики на національному та регіональному рівнях. *Е*
368. Збірка матеріалів по дослідженню зарубіжного досвіду протидії корупції. Агентство Республіки Казахстан з протидії корупції. URL : <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/article/details/2281?lang> (дата звернення : 17.09.2023).
369. Святун О. В. Європейські механізми протидії корупції та шахрайству як чинник статусу кандидата на членство в ЄС для України. 2022. URL : https://e-learning.iir.edu.ua/pluginfile.php/21755/mod_book/chapter/1136/Sviatun_Corruption.pdf (дата звернення : 03.01.2024).
370. Селіванов В. Правова політика України (деякі теоретичні питання сутності, змісту та технології). *Право України*. 2001. № 12. С. 6–14.ко
371. Семьоркіна О. М. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: аналіт. зап. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_33679 (дата звернення : 08.12.2024).
372. Сербин Р. А. Адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією у Збройних Силах України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 118–120. URL : http://www.lsej.org.ua/4_2023/26.pdf (дата звернення : 11.10.2024).

373. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
374. Скомаров О. Досвід Сінгапуру та Гонконгу щодо функціонування спеціальних антикорупційних органів та можливість його застосування в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 4. 2016. С. 90–96.
375. Скрипнюк О. В. Державний, громадський, міжнародний контроль: нові підходи та пошуки ефективних рішень. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 568–574. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2019_30_70 (дата звернення : 04.02.2024).
376. Скрипнюк О. В. Наукова сфера України: сучасний стан, завдання та перспективи реформування. *Правова держава*. 2024. Вип. 35. С. 57–72. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2024_35_4 (дата звернення : 13.01.2023).
377. Славицька А. К. Адміністративно-правове забезпечення реалізації антикорупційної політики в Україні: поняття та ознаки. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 107–111.
378. Сметаніна Н. В. Антикорупційна експертиза як напрям запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 237–241.
379. Собакарь А. О. Світовий досвід протидії корупції: теорія та практика : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 лист. 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 20–23.
380. Соловйов В. Корупція в державному управлінні як феномен глобалізованого світу. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 4. С. 29–37.
381. Соловйов В. М. Запобігання і протидія корупції в державному управлінні України : монографія. Київ : Ін-т зак-ва Верховн. Ради України, 2012. 508 с.
382. Соловйов В. Теорія «раціонального злочину» як підґрунтя для антикорупційної політики. *Вісник Національної академії державного управління*. 2011. № 4. С. 39–48.
383. Соснін О. Про необхідність використання світового досвіду в боротьбі з корупцією у вітчизняній практиці. *Віче*. 2014. № 1. С. 17.

384. Спасенко В. О. Корупція як негативний чинник розвитку системи надання адміністративних послуг в Україні. 2018. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/680051.pdf> (дата звернення : 15.11.2024).
385. Спасенко В. О. Окремі питання корупційних ризиків у сфері надання адміністративних послуг. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 162–164. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_1/30.pdf (дата звернення : 05.10.2024).
386. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей (організація економічного співробітництва і розвитку; мережа боротьби проти корупції для країн Східної Європи і Центральної Азії). URL : <http://www.oecd.org/dataoecd/7/51/39972270.pdf> (дата звернення : 23.02.2023).
387. Сприйняття корупції. URL : https://ti-ukraine.org/ti_format/doslidzhennya/cpi (дата звернення : 05.11.2023).
388. Стамбульський план дій з боротьби проти корупції. 5-й раунд. Методика оцінювання. URL: <https://web-archive.oecd.org/2023-02-09/651278-Istanbul-Anti-Corruption-Action-Plan-5th-Round-Monitoring-Assessment-Framework-RU.pdf> . (дата звернення : 15.01.2024).
389. Стамбульський план дій з боротьби проти корупції. Україна. Узагальнення рекомендацій від 21.01.2004 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966_001-04#Text (дата звернення : 18.01.2024).
390. Стан корупції в Україні. Київський міжнародний інститут соціології, 2015. 68 с. URL : https://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf (дата звернення : 13.01.2025).
391. Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення. Висновки 7-го етапу Загальнонаціонального опитування. URL : <https://engage.org.ua/stan-koruptsii-v-ukraini-2023-spryjniattia-dosvid-stavlennia/> (дата звернення : 08.04.2024).
392. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015. Київ, 2015. URL: http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf (дата звернення : 30.05.2024).

393. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»: цілі, напрями, пріоритети. URL : <https://lawyersunion.org.ua/strategiya-stalogo-rozvytku-ukrayina-2020-tsili-napryamy-priorytety/> (дата звернення : 17.07.2024).
394. Стрільцов О. М. Недоліки антикорупційного законодавства в частині розгляду повідомлень про корупцію. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 372–375.
395. Судова влада в Україні. Офіційний сайт. URL : <https://court.gov.ua> (дата звернення : 23.09.2023).
396. Супрун Т. М. Зарубіжний досвід запобігання та протидії корупції. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 2–3 (6–7). С. 199–204.
397. Суховецький О. О., Москвич Л.М. Вищий антикорупційний суд: спеціалізований чи спеціальний? *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 483–487. URL : http://lsej.org.ua/12_2022/114.pdf (дата звернення : 05.10.2024).
398. Тарахонич Т. І. Правова політика як фактор впливу на процес правового регулювання. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 241–245.
399. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 397 с.
400. Тернавська В. Категорія «правова політика» (теоретико-правовий аналіз). *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4. С. 18–22.
401. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 750 с.
402. Технічне керівництво по реалізації Конвенції ООН проти корупції. URL : https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/TechnicalGuide/10-53208_ebook_r.pdf (дата звернення : 20.11.2023).
403. Тихомиров Д.О., Петровський А.В. Антикорупційна політика щодо експертизи нормативно-правових актів: компаративний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 651-654. URL : www.lsej.org.ua/1_2025/153.pdf.

404. Тихомиров Д. О. Наукові методологічні підходи до дослідження державної політики в сфері безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 230–234.
405. Тихомиров Д. О. Поняття та класифікація факторів, що впливають на формування та реалізацію державної політики у сфері безпеки. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2019. № 18. С. 55–61.
406. Тихомиров Д. О. Просторовий вимір права : проблеми методологічного осмислення. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 215–221.
407. Тихомиров Д. О. Структура методології досліджень державної політики в сфері безпеки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2. С. 46–51.
408. Тихомиров Д. О. Теоретико-правові засади державної політики у сфері цивільної безпеки в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 506 с. URL : <https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d9151640-8ef0-4a04-a2c1-1904ae73e5b5/content> (дата звернення : 04.02.2024).
409. Тихомиров Д. О., Старицька О. О. Юридичне конструювання поняття державної політики в загальнотеоретичній юриспруденції. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2025. Вип. 87, ч. 1. С. 118–123. URL : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/19.pdf> (дата звернення : 12.02.2025).
410. Тімашов В. О., Дзюбенко В. О. Корупція в органах місцевого самоврядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 190–192.
411. Тіньков А. Л. Особливості протидії політичній корупції в ЄС. URL : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Tinkov.pdf> (дата звернення : 13.11.2022).
412. Трепак В. М. Міжнародний досвід запровадження системи заходів антикорупційної спрямованості. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 233–246.
413. Трепак В. М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми : монографія Львів : Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. 442 с.

414. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України № 1678-VII від 16.09.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення : 29.01.2023).
415. Удалова Л. Д. Кримінальна процесуальна діяльність Національного антикорупційного бюро України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 2. С. 154–160.
416. Удовика Л. Г. Антикорупційна складова частина у розвитку правової системи України. *Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки*. 2020. № 1. С. 180–188. URL : <http://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-1-2020/28.pdf> (дата звернення : 15.10.2022).
417. Удовика Л. Г. Методологічні зрушення у юридичній науці в умовах глобалізаційних трансформацій правової сфери / *Методологія в праві : монографія* / за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. С. 137–155.
418. Удовика Л. Г. Правова політика в умовах глобалізації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 65–70. URL : https://www.academia.edu/39672555/Правова_політика_в_умовах_глобалізації (дата звернення : 14.02.2023).
419. Удовика Л. Г. Теоретико-правові засади трансформацій правової системи України в умовах глобалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 473 с.
420. Удовика Л. Г., Калугіна І. О. Поняття корупції: наукові підходи та легальне тлумачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. URL : http://www.lsej.org.ua/12_2024/11.pdf (дата звернення : 09.12.2024).
421. Усаченко Л. М., Сибирякова М. В. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянської антикорупційної культури українського суспільства. *Демократичне врядування*, 2012. № 5. С. 1–9.
422. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції : Лист Міністерства юстиції України від 22.06.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0042323-11#Text>. (дата звернення : 30.01.2025).

423. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Одеса, 2011. 19 с.
424. Фальковський А. О. Досвід створення та функціонування спеціалізованого антикорупційного правоохоронного органу в Державі Ізраїль. *Lex Portus*. 2018. № 1 (9). С. 83–92.
425. Фесенко Т. Принципи формування й реалізації державної антикорупційної політики України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 180–184. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/31.pdf> (дата звернення : 14.01.2024).
426. Філософія : навч. посібник / за ред. І. Ф. Надольного. Київ : Вікар, 1997. URL : <https://kpdі.edu.ua/biblioteka/Ф/Філософія%20Надольний%20І.Ф.pdf> (дата звернення : 07.01.2023).
427. Фільштейн М. В. Досвід країн Прибалтики в подоланні корупції в поліцейському середовищі. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2 (2). С. 149–152. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6 (дата звернення : 27.02.2024).
428. Франков С. О. Зарубіжний досвід протидії корупції та організованих злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 215–219. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/56.pdf (дата звернення : 08.04.2024).
429. Хабарова Т. Адміністративно-правові засади протидії корупції: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Випуск 6-1. Т. 3. С. 67–70.
430. Хабарова Т. Адміністративно-процесуальні засади запобігання корупції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 216 с.
431. Хавронюк М. І. Почнемо антикорупційні експертизи ... з антикорупційного закону. *Юридичний вісник України*. 2012. № 7. С. 6–7.
432. Халковський О.М. Досвід протидії корупції у зарубіжних країнах. *Економіка та держава*. 2011. № 3. С. 104–106.
433. Хомишин І. Ю. Корупційні діяння як форма зловживання владою у сфері державної служби. *Вісник Нац-го ун-ту «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 125–130.

434. Хрестоматія з історії стародавнього світу / за ред. В. В. Струве. Т. І. Київ, 1953. С. 129–132.
435. Центр політико-правових реформ. URL : <https://pravo.org.ua> (дата звернення : 09.02.2024).
436. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією № 2476-IV від 16.03.2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення: 09.03.2024).
437. Чайка І. Ю., Дьомочка Г. В. Феномен корупції: особливості міждисциплінарного аналізу. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 154–160. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2021/25.pdf (дата звернення : 09.08.2024).
438. Чемерис І. Зарубіжний досвід протидії корупції в системі державного управління. *Стратегічні пріоритети*. № 3(12). 2009. С. 13–16.
439. Чепелюк В. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. URL : <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html> (дата звернення : 12.09.2024).
440. Чередниченко О. Ю. Організаційно-економічний аспект використання досвіду створення та діяльності антикорупційних структур країн ЄС в роботі щодо запобігання та протидії корупції в Україні. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. Вип. 58. С. 239–247.
441. Чібісов Д. О. Адміністративно–правовий статус Національного антикорупційного бюро України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2019. 183 с.
442. Чопик Н. В. Діяльність комітетів Верховної Ради України як складова забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання корупції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2017. 20 с.
443. Чорний В. І. Особливості механізмів попередження та протидії корупції в органах державної влади в Україні та шляхи їх удосконалення. *Право та державне управління*. 2020. № 3. С. 136–140. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2020/22.pdf (дата звернення : 02.12.2024).

444. Чубенко І. Зарубіжний досвід боротьби з корупцією в органах виконавчої влади. *Вісник державної служби України*. № 1. 2003. С. 8–11.
445. Чумаченко Д. С. Корупція як соціальне явище у вимірі соціологічного аналізу. *Грані*. 2018. Т. 21. № 2. С. 37–43. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2018_21_2_7 (дата звернення : 22.10.2024).
446. Шардіна Г. О. Особливості, проблеми та перспективи здійснення антикорупційної політики в Україні на сучасному етапі. *Наукові праці. Державне управління*. 2016. № 255. С. 164–173.
447. Шатрава С. О. Адміністративно-правові засади запобігання корупції в органах національної поліції України: дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 440 с.
448. Швидкий Я. Ю. Зарубіжний досвід протидії корупції та можливості його імплементації в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1 (7). С. 219–227. URL : <https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/1654> (дата звернення : 01.10.2024).
449. Шкуропат О. В. Антикорупційна політика у сфері земельних відносин: історико-теоретичний аналіз: дис. ... канд. наук з держ. управ.: 25.00.01. К., 2018. 240 с.
450. Шкуропат О. В. Міжнародний досвід антикорупційної політики. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. № 1. С. 356–369.
451. Шмаль Л. Сінгапурська модель протидії корупції: досвід для України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 110–118.
452. Шмігель П. Корупція в системі забезпечення збройних сил України: реформа триває. *Kyiv Post*. 2023. URL : <https://www.kyivpost.com/uk/post/19655> (дата звернення : 01.02.2024)
453. Юридична енциклопедія. Т. 4. Київ : Укр. Енцикл., 2002. 720 с.
454. Як борються з корупцією в різних країнах світу. URL : https://antikor.com.ua/articles/76912-jak_borjutsja_z_koruptsijeju_v_riznih_krajinah_svitu (дата звернення : 17.07.2022).

455. Якимюк Б. М. Вплив громадських організацій напроти дію корупції в Україні. *Державне управління*. 2013. № 13. С. 161–164.
456. Ярмиш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 144–155. URL : <http://www.chasopysnapu.gr.gov.ua/chasopys/ua/pdf/6-2015/yarmysh.pdf> (дата звернення : 19.03.2024).
457. Ярошенко М. О. Сучасні наукові концепції поняття корупції в зарубіжних дослідженнях. *Дев'яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи* : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 24-25 травня 2013 р.) / ред. кол. : В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко, Б. І. Андрусишин та ін. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 181–184. URL : <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35868/Yaroshenko%20M.pdf?sequence=1> (дата звернення : 02.07.2024).
458. Яцків І. І. Адміністративно-правові засади протидії корупції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 16 с.
459. About us. Serious Fraud Office. URL: <https://www.sfo.gov.uk/about-us/> (last accessed : 18.09.2023).
460. Advocacy and strategic litigation. Sherpa. URL : <https://www.asso-sherpa.org/advocacy-and-strategic-litigation-2> (last accessed : 12.02.2024).
461. Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia Annual Report 2023. URL : https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/networks/acn/Anti-Corruption%20Network%20annual%20report%202023.pdf/_jcr_content/renditions/original./Anti-Corruption%20Network%20annual%20report%202023.pdf (last accessed : 03.09.2024).
462. Anti-corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia : Progress and Challenges, 2016-2019. Paris : OECD Publishing, 2020. URL : https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/09/anti-corruption-reforms-in-eastern-europe-and-central-asia_b433c079/9e621f2f-en.pdf (last accessed : 11.03.2024).

463. Anti-Corruption Resources. Independent Commission against Corruption. Hong Kong Special Administrative Region. URL : <https://www.icac.org.hk/en/resource/publications-and-videos/ps/index.html> (last accessed: 18.08.2024).
464. Bribery Act 2010. URL : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents> (last accessed: 15.09.2023).
465. Bundesgesetz über die Finanzierung politischer Parteien (Parteiengesetz 2012 – PartG). Rechtsinformationssystem des Bundes. URL : <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=bundesnormen&Gesetzesnummer=20007889> (last accessed : 10.10.2023).
466. Bundesgesetz über Förderungen des Bundes für politische Parteien. Rechtsinformationssystem des Bundes. URL : <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=bundesnormen&Gesetzesnummer=20007891> (last accessed : 10.10.2023).
467. Case of Raimondo against Italy (application № 12954/87). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57870> (last accessed : 22.10.2023).
468. COM/2023/234 final, Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52023PC0234>
469. Combatting corruption in The European Union. Analysis and recommendations on the Proposed EU directive. Transparency International Secretariat. Berlin, August 2023. 26 p
470. Constitution du 4 Octobre 1958. Legifrance. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356/> (last accessed : 16.10.2023).
471. Convention drawn up on the basis of Article K.3 (2) (c) of the Treaty on European Union on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A41997A0625%2801%29> (last accessed : 11.03.2024).
472. Convention drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, on the protection of the European Communities' financial interests. URL : <https://eur->

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41995A1127(03) (last accessed : 11.03.2024).

473. Das Bundesamt. Bundesministerium Inneres. Bundesamt zur Korruptionsprävention und Korruptionsbekämpfung. URL: <https://www.bak.gv.at/102/start.aspx> (last accessed: 18.09.2023).

474. Deflem M. Corruption, Law and Justice: a conceptual clarification. *Journal of Criminal Justice*. 1995. № 3. P. 243–258.

475. Della P., Donatella C., Meny I. Democracy and Corruption in Europe. London, 1997. P. 36.

476. Deutschland: Das Gesetz zur Bekämpfung der Korruption. URL : <https://viehbacher.com/de/blog/rechtliche-news/item/465-das-gesetz-zur-bekaempfung-der-korruption> (last accessed : 17.09.2023).

477. Eggertsson T. Economic behavior and institutions. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 385 p.

478. Flavier H., et al. Disciplinary Responsibility's Application to the Local Government Employees Violating the Anti-Corruption Legislation. *BRICS Law Journal*. 2017. Vol. 4, № 4. P.116–144.

479. Gesetz zur Einführung eines Lobbyregisters für die Interessenvertretung gegenüber dem Deutschen Bundestag und gegenüber der Bundesregierung (Lobbyregistergesetz - LobbyRG): Bundesgesetz vom 16.04.2021. Bundesministerium der Justiz. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/lobbyrg/BJNR081800021.html> (last accessed : 17.10.2023).

480. Global Programme against Corruption: an outline for action. February 1999. URL : https://www.unodc.org/pdf/crime/corruption_programme.pdf. (last accessed : 30.01.2025).

481. Hallak J., Poisson M. Corrupt schools, corrupt universities: what can be done? *Ethics and corruption in education*. 2014. 318 p. URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373475> (last accessed : 31.08.2023).

482. Holovkin B. M., Tavolzhanskyi O. V., Lysodyed O. V. Corruption as a cybersecurity threat in conditions of the new world's order. *Linguistics and Culture Review*. 2021. Vol. 5, № (S3). P. 499–512.
483. HUDOC. European Court of Human Right. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr> (last accessed : 25.01.2023).
484. Huntington Samuel P. The Clash of Civilizations and the Remarking of World Order. Penguin, 1997. 367 p. URL : https://www.google.com.ua/books/edition/The_Clash_of_Civilizations_and_the_Remark/Iq75qmi3Og8C?hl=en&gbpv=1&printsec=frontcover (last accessed : 17.01.2024).
485. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Profliteration. The FATF Recommendation. URL : <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/recommendations/FATF%20Recommendations%202012.pdf>. (last accessed : 22.10.2023).
486. Latest Human Development Index (HDI) Ranking. 16.11.2020. URL : <http://hdr.undp.org> (last accessed : 18.10.2023).
487. Lee J. WC. Anti-Corruption in a Party-State: Constitutional Implications of China's Supervisory Reform. *Asian Journal of Comparative Law*. 2023. Vol. 18, № 1. P. 1–18.
488. Lobbying Act. R.S.C., 1985. Justice Laws Website. Government of Canada. URL : <https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/L-12.4/page-1.html#h-339136> (last accessed : 17.10.2023).
489. Modernising of EU Anri-Corruption Framework. European Institute of Management and Finance. URL : <https://eimf.eu/modernising-the-eu-anti-corruption-framework/> (дата звернення : 12.02.2024)
490. Malaysia Anti-Corruption Academy (MACA). Malaysian Anti-Corruption Commission. URL : https://www.sprm.gov.my/index.php?id=21&page_id=75&articleid=521 (last accessed : 19.03.2024).
491. OECD: Anti-corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia: Progress and Challenges, 2013-2015. URL : https://www.rai-see.org/php_sets/uploads/2021/02/Anti-

Corruption-Reforms-Eastern-Europe-Central-Asia-2013-2015-ENG.pdf (last accessed : 17.07.2024).

492. Parsons T. The Social System. London : Routledge, 1991. 403 p.

493. Preventive Education Programmes. Independent Commission Against Corruption Hong Kong Special Administrative Region. URL : <https://www.icac.org.hk/en/service/educate/business-sector/index.html> (last accessed : 12.09.2023).

494. Protocol drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A41996A1023%2801%29> (last accessed : 11.03.2024).

495. Public Bodies Corrupt Practices Act 1889. URL : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/52-53/69/enacted> (last accessed : 09.08.2024).

496. Rechtsgrundlagen. Republik Österreich. Wirtschafts- und Korruptionsstaatsanwaltschaft. URL : <https://www.justiz.gv.at/wksta/wirtschafts-und-korruptionsstaatsanwaltschaft/rechtsgrundlagen.2c94848525f84a6301321fbedceb53f6.de.html> (last accessed : 19.09.2023).

497. Rodrigues U. R. The Price of Corruption. *Journal of Law & Politics*. 2015. Vol. 31. P. 45–101.

498. Sandu A. M., Nitu C. M. L. Perception corruption in public administration. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*. 2014. Vol. 6. P. 426–431.

499. Second Protocol, drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests. URL : [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41997A0719\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41997A0719(02)) (last accessed : 11.03.2024).

500. Strafgesetzbuch (StGB): Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen. Rechtsinformationssystem des Bundes. URL : <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296> (last accessed : 17.09.2023).

501. The Independent Commission Against Corruption Ordinance (Cap. 204). Hong Kong e-Legislation. URL : <https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap204!en> (last accessed: 10.09.2023).
502. The Lobbying Disclosure Act of 1995. Office of the Clerk U.S. House of Representatives. URL : <https://lobbyingdisclosure.house.gov/lda.html> (last accessed : 16.10.2023).
503. The National Anti-Corruption Bureau of Ukraine : official website. URL : nabu.gov.ua/en (last accessed : 11.08.2024).
504. The National Anti-Corruption Strategy in the Republic of Serbia for the period 2013-2018. Ministry of Justice of the Republic of Serbia. URL : <https://www.mpravde.gov.rs/en/vest/3369/the-anti-corruption-strategyand-the-action-plan.php> (last accessed : 29.01.2024).
505. Ukraine 2024 report. Accompanying the document communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social committee and the Committee of regions. Brussels, 30.10.2024. URL : https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-F0LynXeZCRazBjK4_aem__XIIqswuQcFrzEAaezLSSQ (last accessed : 11.01.2025).
506. Ukraine Facility Plan 2024-2027. URL : <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf> (last accessed : 29.01.2025).
507. UNCAC Signature and Ratification Status. United Nations. Office of Drugs and Crime. URL : <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/ratification-status.html> (last accessed : 30.01.2025).
508. United Kingdom Anti-Corruption Strategy 2017-2022. HM Government. URL : https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/667221/6_3323_Anti-Corruption_Strategy_WEB.pdf (last accessed : 17.03.2024).
509. Zhonghua D. China's Fight against Corruption since the 18th CPC National Congress: Achievements and Experiences. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2018. № 3. С. 20–25.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

В яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Калугіна І. О. Суб'єкти формування, реалізації та забезпечення антикорупційної правової політики в Україні. URL: *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 133-141. URL : ulj.oduvs.od.ua/archive/2020/4/25.pdf.

2. Калугіна І.О. Антикорупційна правова політика : природа і зміст. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2021. № 4. С. 28-37. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/03/7.pdf>

3. Калугіна І.О. Проблеми вдосконалення антикорупційної політики в Україні у контексті сучасних викликів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Вип. 85. Ч. 1*. Ужгород, 2024. С.71-77. URL : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/10/85-part-1.pdf>.

4. Калугіна І.О. Удовика Л.Г. Світовий досвід реалізації антикорупційної політики в приватно-правовій сфері. *Annali d'Italia. Scientific journal of Italy*. 2024. № 61. С. 36-42. URL : <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/6/35.pdf>.

5. Калугіна І.О. Удовика Л.Г. Поняття корупції : наукові підходи та легальне тлумачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С.67-71. URL : http://lsej.org.ua/1_2025/15.pdf.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Калугіна І.О. Антикорупційна політика в Україні: поняття і зміст. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Юридичні науки: проблеми та перспективи»*, м. Запоріжжя, 26-27 червня 2020 р. Запоріжжя, 2020.

С. 28-30.

7. Калугіна І. О. Антикору́пційний складник правової політики України. *Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 20 листопада 2020 року* / за заг. ред.. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. С. 62-64. URL : https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/_osv__ta_ta_pravova_nauka_v_umovakh_suchasnikh_transformats__jnikh_protse_v_2020.pdf.

8. Калугіна І. О. До питання про поняття й сутність корупції *Запорізькі правові читання: матеріали Щорічної міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 19–20 травня 2021 року* / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 428 с. С. 72-75. URL : https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/_schor__chnoyi_m__zhnarodnoyi_naukovo-praktichnoyi_konferents__yi_zapor__z__k__pravov__chitannya_2021.pdf.

9. Калугіна І. О. Проблеми та перспективи вдосконалення антикорупційної політики у контексті сучасних викликів. *Збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід»*. Тернопіль, ЗУНУ, 28 квітня 2023 року. Тернопіль. С.68-71. URL : <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1113/1090>.

10. Калугіна І.О. Проблеми формування і реалізації антикорупційної політики: досвід Китаю. *Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24 жовтня 2024 року* / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. С.57-60. URL : https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/2024/_konferents__yi_pravova_osv__ta_ta_pravova_nauka_v_umovakh_suchasnikh_transformats__jnikh_protse_v.pdf.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної роботи ЗНУ

Ю.О.Каганов

про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти зі спеціальності 081 Право Калугіної Інни Олегівни на тему: «Теоретико-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD) зі спеціальності 081 Право, у науково-дослідну діяльність і навчальний процес, Запорізького національного університету

Комісія у складі:

Удовики Л.Г. - доктора юридичних наук, професора, в.о. завідувача кафедри історії і теорії держави та права ЗНУ; Єрмоленко Д.О. - доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри цивільного права ЗНУ, професора кафедри; Макаренкова О.Л. - головного наукового співробітника НДЧ ЗНУ, склали цей акт у тому, що результати дисертаційного дослідження Калугіної Інни Олегівни на тему: «Теоретико-правові засади формування антикорупційної правової політики в Україні», використані у науково-дослідній діяльності юридичного факультету Запорізького національного університету при виконанні наукових робіт «Загальноєвропейська конвергенція правових, економічних та культурних основ запобігання корупції» (2019–2022 рр. – Еразмус+, 4410611790-EPP-1-2019-1-UA-EPPJMO-MODULE), держбюджетної теми «Елімінація корупційних загроз національній безпеці України інструментами міжнародного права із застосуванням цифрових технологій» (2023-2025) (0123U100979), впроваджені у навчальний процес при підготовці та проведенні аудиторних занять з навчальних дисциплін «Судові та правоохоронні органи України», «Етичні стандарти у професійній правничій діяльності», «Теорія держави та права», «Кримінальне право», «Міжнародне публічне право» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня; дисципліни «Верховенство права в процесі нормотворчої діяльності та правозастосуванні», другого (магістерського) рівня; дисципліни «Адаптація вітчизняної правової системи до права ЄС», третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, при організації, проведенні наукових, науково-практичних заходів, при підготовці тез, статей, розробці методичного забезпечення викладання цих дисциплін (при розробці тестових завдань; навчально-методичних посібників), при написанні курсових робіт, під час проведення наукових і методичних семінарів на кафедрі історії і теорії держави та права, у роботі наукових гуртків студентів.

доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри історії і теорії
держави та права ЗНУ, професор кафедри

Л.Г. Удовика

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права ЗНУ,
професор кафедри

Д.О. Єрмоленко

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник НДЧ ЗНУ

О.Л.Макаренков